

ČITANKA LEZBEJSKIH I  
GEJ LJUDSKIH PRAVA

Sarajevo, 2011.

Edicija *Questioning* Sarajevskog otvorenog centra  
ediciju uređuje Saša Gavrić

*naslov:* ČITANKA LEZBEJSKIH I GEJ LJUDSKIH PRAVA

*čitanku priredili\_e:* Saša Gavrić, Lejla Huremović, Marija Savić

*lektura\_korektura:* Arijana Aganović, Lejla Huremović

*prelom\_naslovnica:* Filip Andronik

*izdavači:* Sarajevski otvoreni centar, [www.soc.ba](http://www.soc.ba)  
Fondacija Heinrich Böll, ured u BiH, [www.boell.ba](http://www.boell.ba)

*za izdavače:* Saša Gavrić, Mirela Grünther-Đečević



SARAJEVO OPEN CENTRE  
SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR  
САРАЈЕВСКИ ОТВОРЕНИ ЦЕНТАР



HEINRICH BÖLL STIFTUNG  
BOSNA I HERCEGOVINA

© Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll/autori\_ice

*Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: [office@soc.ba](mailto:office@soc.ba)*

Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Svaki\_a autor\_ica odgovara za svoj tekst.

---

CIP - Katalogizacija u publikaciji  
Nacionalna i univerzitetska biblioteka  
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726 : 613.885 (0B2)

**ČITANKA lezbejskih i gej ljudskih prava /**  
(čitanku priredili/le Saša Gavrić, Lejla Huremović,  
Marija Savić). – Sarajevo : Sarajevski otvoreni  
Centar : Fondacija Heinrich Boell, Ured u BiH,  
2011. – 321 str. ; 21 cm

Autori/ce: str. 229-231. – Bibliografija: str. 220

ISBN 978-9958-9959-3-4 (Sarajevski otvoreni Centar)  
COBISS.BH-ID 19237382

# ČITANKA LEZBEJSKIH I GEJ LJUDSKIH PRAVA

---

*prvo, bosanskohercegovačko izdanje*



SARAJEVO OPEN CENTRE  
SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR  
САРАЈЕВСКИ ОТВОРЕНИ ЦЕНТАР



HEINRICH BÖLL STIFTUNG  
BOSNA I HERCEGOVINA

# SADRŽAJ

## **Predgovor**

Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić 7

## **Uvod**

Najčešće postavljena pitanja vezana za seksualnu orijentaciju i rodni identitet 9  
11

## **Teorija, terminologija i identiteti**

Feminizam. Kratka priča o dugoj borbi 29

*Aida Spahić* 31

Seksualna orijentacija i rodni identitet

*Marija Savić* 41

Queer teorija i Foucault

*Masha Durkalić* 51

Lezbejski identitet u kontekstu feminističke teorije

*Sunčica Vučaj/Lepa Mladenović* 60

Gej identitet

*Boban Stojanović* 67

Biseksualnost. Između mita i seksualne orijentacije

*Marija Savić* 71

Transrodnost – nepoznato T unutar LGBT

*Marija Savić* 77

<b>LGBT aktivizam u bivšoj Jugoslaviji</b>	91
Povijest LGBTIQ aktivizma u Hrvatskoj	
<i>Marko Jurčić</i>	93
Istorija LGBT aktivizma u Srbiji	
<i>Marija Savić</i>	102
LGBT/queer aktivizam u Bosni i Hercegovini	
<i>Saša Gavrić</i>	111
<b>Ljudska prava</b>	119
Seksualna orijentacija i rodni identitet u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini	
<i>Damir Banović</i>	121
<b>Mediji</b>	135
Zašto je različitost važna?	
<i>Snježana Milivojević</i>	137
Bosanskohercegovački mediji i Queer Sarajevo Festival	
<i>Masha Durkalić</i>	144
LGBT teme u bosanskohercegovačkim štampanim medijima u 2011. godini	
<i>Lejla Huremović</i>	162
<b>Homofobija i coming-out</b>	171
Homofobija – fobija koju društvo podržava	
<i>Aida Spahić</i>	173
Šta je coming out?	
<i>Lejla Huremović</i>	189
Lične coming out priče	195
<b>LGBTIQ... rječnik</b>	213
<b>Autori_ce</b>	229



Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić

## PREDGOVOR

Sarajevski otvoreni centar vam predstavlja prvu obimnu publikaciju o LGBT ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini. U prošlosti su već objavljene različite publikacije u na ovu temu, međutim, mi smo se odlučili/e da proširimo ovu tematiku i iz tog razloga nastaje ova *Čitanka*.

Zbog načina pristupa temama i obrade istih *Čitanka* je značajna kako za samu LGBT zajednicu u Bosni i Hercegovini, njeno jačanje i povećanje vidljivosti, tako i za različite društvene institucije, organizacije i pojedince/ke zainteresovane za ovu problematiku. Publikacija promoviše pozitivan stav i podizanje svijesti o značaju zaštite LGBT ljudskih prava.

*Čitanka* sadrži mnoštvo informacija vezanih za LGBT ljudska prava, historiju LGBT pokreta kod nas i u regiji, coming out, medije, homofobiju, zatim LGBT terminologiju, kao i mnoštvo drugih korisnih informacija. Ona predstavlja skup osnovnih informacija važnih za razumijevanje LGBT zajednice i njihovih prava. *Čitanka* je dio programa *Ljudska prava*, jednog od četiri kojima se Sarajevski otvoreni centar bavi i koji na ovaj način pokušava napraviti promjene u javnim institucijama i društvu. Publikacija je dio našeg javnog angažmana, te na ovaj način podstiče društveni razvoj i jačanje kapaciteta.

Teme koje su obuhvaćene ovom publikacijom su: važna pitanja i odgovori o LGBT pravima, teorije o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, homofobija, coming out i lične priče, analiza medijskog izvještavanja, pojmovi i definicije.

*Čitanku* su priredili Saša Gavrić, Lejla Huremović i Marija Savić, a pored priređivača i priređivačica na izradi *Čitanke* radili su aktivisti i aktivistice iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske. Autori i autorice se osvrću na LGBT teoriju i ljudska prava te na taj način tematiku približavaju čitaocu.

Ova knjiga je prvi naslov u okviru edicije *Questioning*, koju izdaje Sarajevski otvoreni centar, a u kojoj ćemo predstaviti različite naslove koji se tiču spola, roda, seksualnosti i teorije.

Posebno se želimo zahvaliti Fondaciji Heinrich Böll, koja nam je dala ideju za pisanje jedne ovakve publikacije, ali i pružila neizmjernu podršku tokom njenog nastanka. Fondacija Heinrich Böll je zelena politička fondacija koja je posvećena temama demokratičnosti u društvu, političkog obrazovanja, zaštite okoliša i održivog razvoja.

Ova *Čitanka* biće besplatno distribuirana u sve javne biblioteke u Bosni i Hercegovini, kao i nevladine organizacije koje se bave promocijom ljudskih prava, kako bi što veći broj čitatelja i čitateljki imao pristup ovoj publikaciji.

Nadamo se da ćete uživati u čitanju. Bilo bi nam drago da nam se javite sa povratnom informacijom!



# UVOD



# NAJČEŠĆE POSTAVLJENA PITANJA VEZANA ZA SEKSUALNU ORIJENTACIJU I RODNI IDENTITET<sup>1</sup>

## 1. Istospolna orijentacija

### *Šta je seksualna orijentacija?*

Seksualna orijentacija je jedna od četiri komponente seksualnosti. Preostale tri komponente su: biološki spol, rodni identitet (biti muško ili žensko ili nešto treće u psihološkom smislu), i društvena rodna uloga (društveno propisane norme ponašanja za pripadnice/ke ženskog ili muškog spola). Seksualna orijentacija uobičajeno se definiše kao obrazac emotivne i seksualne privlačnosti prema osobama određenog spola (Franceour 1995, Frankowski 2004, Štulhofer 2004). U teorijskom smislu, seksualna orijentacija obuhvata tri dimenzije: seksualno ponašanje (spol seksualnih partnerki/partnera), prostor privlačnosti (spol osoba za koje pokazujemo emotivni ili erotski interes) i seksualne fantazije, a treću dimenziju čini seksualni identitet (samoodređenje, odnosno način na koji pojedinka/pojedinac definiše vlastitu seksualnu opredjeljenost) (Franceour 1995, Frankowski 2004, Štulhofer 2004).

Postoje tri različite seksualne orijentacije:

- *Homoseksualnost ili istospolna orijentacija* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i dr. privlačnost u odnosu na osobe istog spola;
- *Heteroseksualnost* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost u odnosu na osobe suprotnog spola i
- *Biseksualnost* - emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost u odnosu na osobe oba spola.

---

1 Ovo poglavlje se oslanja, uz dopune i izmjene aktivistkinja\_a Sarajevskog otvorenog centra, na tekstove *Činjenice o istopolnoj orijentaciji i Najčešća pitanja i odgovori u vezi sa istopolnom orijentacijom* objavljenima u publikaciji Čitanka. Od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima (2011, treće dopunjeno izdanje), koju je objavila *Labris*, beogradska organizacija koja se zalaže za lezbejska ljudska prava. Na ovom mjestu želimo se zahvaliti našoj sestrinskoj i partnerskoj organizaciji *Labris*, na ustupanju prava i podršci.

Osobe istospolne orijentacije nazivaju se lezbejkama (važi samo za žene), gejevima (važi za muškarce, ali i mnoge žene za sebe kažu da su gej) i biseksualnim osobama. Seksualna orijentacija se, za razliku od seksualnog ponašanja, odnosi na sopstvena osjećanja i doživljaj sebe, a osobe mogu i ne moraju pokazivati svoju seksualnu orijentaciju kroz ponašanje.

### ***Da li je seksualna orijentacija pitanje izbora?***

Ne. Nakon brojnih rasprava o porijeklu seksualnosti tokom nekoliko decenija dvadesetog vijeka, naučnici različitih oblasti postigli su konsenzus upravo u činjenici da seksualna orijentacija nije pitanje izbora, bez obzira da li ove teorije dolaze iz prirodnih ili društvenih oblasti. Ni heteroseksualna orijentacija nije pitanje izbora, pa nema razloga da isto to ne važi i za homoseksualnost i biseksualnost. Jedino što LGBT (lezbejke, gej muškarci, biseksualne osobe, transrodne osobe) osobama stoji na raspolaganju kao izbor jeste da li će prihvatiti sopstvenu seksualnu orijentaciju ili ne.

### ***Da li se seksualna orijentacija može mijenjati?***

Ne. Zbog izuzetno nepovoljnog položaja u društvu, mnoge LGB (lezbejke, gej muškarci, biseksualne osobe) pokušavaju da promijene, odnosno potisnu svoju seksualnu orijentaciju, ali su ti pokušaji uvijek neuspješni. Također, upravo ovakvi pokušaji dovode do brojnih psiholoških problema kod LGB osoba, a usljed neprihvatanja sopstvenog identiteta/orijentacije.

### ***Kako nastaje seksualna orijentacija?***

Budući da je heteroseksualnost evolucijski neproblematična, nije neobično da se porijeklo seksualne orijentacije razmatra i propituje isključivo u kontekstu homoseksualnosti. Tokom historije smjenjivale su se različite teorije koje su pokušavale da objasne porijeklo seksualne orijentacije, a sve one su se uglavnom odnosile na prioretizovanje bioloških ili socioloških faktora koji mogu biti presudni na stvaranje određene seksualne orijentacije. S obzirom da nijedna od ovih teorija do danas nije dala konačno objašnjenje, trenutno naučno stanovište podrazumijeva da na nastanak određene seksualne orijentacije utječe

kombinacija bioloških (genetskih, hormonalnih) i socioloških faktora, odnosno utjecaj okoline. Same LGB osobe različito se izjašnjavaju o ovom pitanju, a na osnovu ličnog doživljaja sebe i ličnih iskustava. Neke govore o tome da su sopstvenu homoseksualnost počele da spoznaju još u veoma ranom djetinjstvu, druge navode period adolescencije kao vrijeme kada prvi put prepoznaju homoseksualnost u sebi, dok ima i onih koji tek kasnije u životu otkrivaju emocionalne i seksualne sklonosti ka osobama istog spola.

Bez obzira da li ikoji od ovih faktora presudno utječe na stvaranje određene seksualne orijentacije, važno je naglasiti da je pravo na seksualnu orijentaciju ljudsko pravo, te samim tim traženje objašnjenja o nastanku homoseksualnosti ne smije biti izgovor za nepoštivanje ovog osnovnog ljudskog prava.

### ***Da li se seksualna orijentacija može prenijeti ili naučiti?***

Ne. S obzirom na činjenicu da seksualna orijentacija nije pitanje izbora, seksualna orijentacija se ne može “naučiti”. Najčešće predrasude po ovom pitanju odnose se na odgajanje djece u istospolnim partnerstvima i utjecaj istospolnih roditelja na seksualnu orijentaciju njihove djece, ali i na njihovo opšte mentalno zdravlje i sposobnosti socijalizacije. Također, neke od profesija oko kojih se vodi najviše debata i koje su u homofobičnim društvima gotovo zabranjene za LGB osobe su upravo one koje podrazumjevaju odnos sa djecom i indoktrinacije: profesori, učitelji, itd.

U mnogim zemljama su rađena istraživanja o utjecaju koji na život djece ima odrastanje u porodici u kojoj su roditelji istog spola/roda. Još od 1970-ih godina postaje sve jasnije da procesi u okviru porodice, kao što su kvalitet roditeljstva, psihosocijalne karakteristike roditelja, kvalitet i nivo zadovoljstva odnosima u porodici, kao i nivo saradnje i harmonije među roditeljima, su oni koji doprinose određivanju dobrobiti djece i njihovim “rezultatima”, a ne struktura porodice, po sebi, kao što je broj, spol/rod, seksualnost i zajednički život roditelja (Australian Psychological Society: 2007; Canadian Psychological Association: 2006).

Opšti konsenzus među naučnicima je da djeca odgajana u porodicama čiji su roditelji istog spola sama se ne izjašnjavaju kao istospolno

orijentisana češće nego što se to dešava u heteroseksualnim porodicama (United States District Court for the District of Massachusetts: 2009; Canadian Psychological Association: 2006).

I na kraju, s obzirom da većina LGB osoba potiče upravo iz heteroseksualnih porodica, koje nisu mogle imati utjecaja na seksualnu orijentaciju djece, nema razloga da isto to ne važi i za djecu u istospolnim porodicama.

### ***Da li je homoseksualnost/biseksualnost izazvana zlostavljanjem ili lošim iskustvom sa osobama suprotnog spola?***

Mnogo ljudi u svom djetinjstvu preživi različite vrste zlostavljanja i zanemarivanja, a kada odrastu budu heteroseksualni. Većina ljudi, i heteroseksualnih i LGB osoba, imaju u životu loša iskustva sa osobama suprotnog spola. Ne postoji povezanost između ovih pojava i istospolne orijentacije.

Tvrđnje da homoseksualnost/biseksualnost može biti prouzrokovana zlostavljanjem u djetinjstvu su vrlo problematične jer implicitno podrazumijevaju da biti LGB osoba nije pozitivna stvar, već nešto što je došlo kao rezultat ozbiljne traume.

### ***Da li je homoseksualnost/biseksualnost mentalni ili emocionalni poremećaj?***

Homoseksualnost i biseksualnost predstavljaju normalne oblike ljudske seksualnosti koje su se javljale u svim kulturama i historijskim periodima. Psiholozi/ginje, psihijatri/ce i drugi/e stručnjaci/kinje za mentalno zdravlje slažu se u tome da se homoseksualnost i biseksualnost ne ubrajaju u mentalne bolesti, poremećaje ili emocionalne probleme.

Američko udruženje psihijatara dijagnostikovalo je homoseksualnost kao poremećaj od 1952. do 1973. nakon čega je homoseksualnost uklonjena sa liste mentalnih i emocionalnih poremećaja. Ovu akciju podržalo je i Američko udruženje psihologa 1975. godine, dok je Svjetska zdravstvena organizacija 17. maja 1990. godine uradila istu stvar. Od 2004. godine ovaj dan se obilježava kao Međunarodni dan protiv homofobije ili IDAHO (International Day Against Homophobia).

## 2. Coming out

### **Šta je coming out? Zbog čega neke LGBT osobe pričaju ljudima o svojoj seksualnoj orijentaciji? Zašto to ne zadrže za sebe?**

*Coming out* (eng. Coming out of the closet - izlazak iz ormara) predstavlja doživotni proces istraživanja sopstvene homoseksualnosti, uključujući dijeljenje i razmjenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima i prijateljicama, kolegama i koleginicama na poslu, školi, ali i sa širom društvenom zajednicom (Vučaj 2009). Ovo je centralno pitanje u životu svake LGBT osobe. Sam *coming out* predstavlja proces koji najprije podrazumijeva otkrivanje i prihvatanje sopstvene homoseksualnosti/biseksualnosti, a tek nakon toga i saopštavanje drugim osobama.

LGBT osobe različito postupaju kada je u pitanju razotkrivanje drugima sopstvene seksualne orijentacije. Neki/e odlučuju da to zadrže za sebe ili podijele sa jako malim brojem najbližih ljudi, a neki/e su *out* u vrlo širokoj društvenoj zajednici. U svakom slučaju, na njima samima je da izaberu kome i koliko će biti *out*. Ali ono što je sigurno jeste da je *coming out* proces kod LGBT osoba čvrsto povezan sa njihovim psihološkim prilagođavanjem i prihvatanjem sebe.

Većina LGBT osoba se trudi da svoju seksualnu orijentaciju sakrije, posebno u vrlo homofobičnim društvima kakvo je i društvo Bosne i Hercegovine. Međutim, kada odluče da ne kriju svoju seksualnu orijentaciju, obično do izražaja dolaze dupli standardi, jer ono što neki smatraju "razmetanjem" LGBT osoba, kod heteroseksualnih osoba se smatra uobičajenim, svakodnevnim ponašanjem. Kada heteroseksualni par hoda ulicom držeći se za ruke, to se smatra normalnim ponašanjem i veoma mali broj osoba će takvo ponašanje smatrati neprimjerenim, ukoliko ga uopšte i primjete. Nasuprot tome, kada lezbejski ili gej par to isto radi, gotovo sigurno će biti primjećen i optužen za razmetanje svojom seksualnošću ili promociju svoga načina života. Zbog toga mogu doći u situaciju da budu verbalno ili čak i fizički maltretirani.

Heteroseksualnim osobama je dozvoljeno da pričaju o svojim supružnicima i partnerima. Mogu da nose burmu, da drže fotografije svojih voljenih na radnom stolu u firmi, da se ljube pri rastanku na aerodromu, da dolaze sa svojim voljenim bićem na proslave, itd. Lezbejka ili gej koja/i bi izabrala/o ovakvo ponašanje, bili bi viđeni kao

neko ko izaziva nevolje ili kao radikalni homoseksualac koji istjeruje svoja prava.

Istina je da većina lezbejki i gejeva ne želi da se javno izjašnjava; oni jednostavno žele da budu u mogućnosti da objedine različite aspekte svoga života, na isti način koji je dozvoljen heteroseksualnim osobama. Ono što većina ljudi misli kada kaže da lezbejke i gejevi treba da zadrže svoj život za sebe, jeste da treba da drže svoje živote u tajnosti.

Zamislite na trenutak da treba da tajite postojanje najvažnije osobe u vašem životu!

### ***Zbog čega je coming out težak proces za LGB osobe?***

Zbog mnogobrojnih stereotipa i nepotrebnih predrasuda u odnosu na LGB osobe, *coming out* za njih predstavlja veliki izazov koji može proizvesti emocionalne patnje.<sup>2</sup> Kada prvi put postanu svjesni privlačnosti u odnosu na osobe istog spola, lezbejke i gejevi mogu se osjećati usamljeno i kao da su “drugačiji”. Također, mogu strahovati da će, u slučaju da naprave *coming out*, biti odbačeni od strane porodice, prijatelja, saradnika, vjerskih institucija.

Pored toga, lezbejke i gejevi su vrlo često meta diskriminacije i nasilja. Prijetnje nasiljem i diskriminacijom velika su prepreka u razvoju LGBT zajednice.

## **3. Još ponešto o životu LGBT osoba**

### ***Da li su LGBT osobe protiv porodičnih vrijednosti?***

Ono sa čime se većina LGBT osoba ne slaže nema nikakve veze sa vrijednostima koje porodica želi da prenese na svoju djecu, već sa ograničenom definicijom porodice koju mnoge institucije žele da promovišu. Koncept oca, majke i njihove djece, kao jedini legitimni tip porodice, nerealan je jer postoje milioni porodica koje ne spadaju u ovaj ograničeni okvir. Samohrani roditelji, porodice koje su usvojile djecu, starateljske porodice, proširene porodice (ne odnosi se samo

---

2 *Coming out* kod transrodnih osoba, vezan za njihov rodni identitet će posebno biti obrađen u daljem tekstu.



na krvno srodstvo), lezbejske i gej porodice, sve su to vidovi porodičnih zajednica koje imaju svoje vrijednosti i kao takve treba da budu prepoznate. Vrijednosti kao što su ljubav, saosjećajnost, odgovornost, iskrenost, integritet, samouvjerenost i poštenje, samo su neke od onih koje bi većina roditelja željela da prenese na svoju djecu, bez obzira na seksualnu orijentaciju.

Jedna od definicija porodice, koju je zajednički napravilo nekoliko američkih asocijacija koje se bave porodicom, glasi: “Dvije ili više osoba koje dijele prihode, odgovornosti za donešene odluke, imaju iste vrijednosti i ciljeve i koje su posvećene jedne drugima. Porodica je mjesto na kome smo ‘kod kuće’; gde se razmjenjuju emocije i posvećenost. Ovo su karakteristike koje najtačnije opisuju porodicu, bez obzira na krvno srodstvo, pravne veze, usvojenje ili brak.”

### ***Da li bi legalizacija istospolnih brakova mogla da umanjí vrijednost i značaj heteroseksualnih brakova?***

Ideja da će legalizacija istospolnih brakova utjecati na vrijednost i značaj heteroseksualnih brakova je apsurdna. Ovaj stav važi samo pod pretpostavkom da je definicija heteroseksualnog braka zasnovana na lišavanju prava određene manjine u našem društvu. Legalizacija istospolnih brakova neće oduzeti prava heteroseksualnim parovima, samo će ta prava i odgovornosti proširiti na sve pripadnice/ke društva.

### ***Da li LGBT osobe mogu biti dobri roditelji?***

Da. Gotovo sva istraživanja koja su direktno upoređivala rezultate u odgoju djece u istospolnim porodicama i u onima kod kojih su roditelji heteroseksualni izuzetno su dosljedna u dokazivanju da su lezbejke i gejevi jednako spremni i sposobni da budu roditelji kao i heteroseksualni parovi te da su njihova djeca psihološki zdrava i dobro prilagođena kao i djeca odgajana u heteroseksualnim porodicama (Australian Psychological Society 2007), uprkos realnosti koja upućuje na značajan stepen diskriminacije i pravne nejednakosti koji ostaju izuzetan izazov za ove porodice. Ove studije su pokazale da ne postoje razlike u razvoju ove dvije grupe djece; ne postoje razlike u inteligenciji, psihološkom i socijalnom prilagođavanju, popularnosti među prijateljima, razvoju identiteta društvenih rodnih uloga, ili razvoju seksualne orijentacije.

### ***Da li su lezbejke feministkinje koje mrze muškarce?***

Veliki broj lezbejki jesu feministkinje, ali nisu sve. Feministkinje ne mrze muškarce. One samo podržavaju stav da žene zaslužuju jednaka prava, da samostalno donose odluke, i da imaju jednake mogućnosti za društveni i profesionalni razvoj i napredak, kao što to muškarci već vijekovima imaju.

### ***Da li je tačno da su LGBT osobe opsjednute seksom i da su promiskuitetne?***

Promiskuitet nije povezan sa seksualnom orijentacijom, već sa vrijednosnim normama i uvjerenjima. Samim tim, isto kao i kod heteroseksualne populacije, neke LGBT osobe su promiskuitetne, a neke nisu.

### ***Da li su gejevi skloniji zlostavljanju djece?***

Nepopularne manjinske grupe često se stereotipno predstavljaju kao prijetnja za najranjivije predstavnike/ce većinske populacije. U tom smislu, nisu rijetke tvrdnje da gejevi predstavljaju prijatnu za djecu. Jedan od najstarijih i najštetnijih mitova jeste povezivanje homoseksualnosti sa zlostavljanjem djece. U stvarnosti, djecu najčešće zlostavljaju odrasli muškarci heteroseksualne orijentacije. Često se radi o članu porodice ili porodičnom prijatelju. Pedofili koji zlostavljaju djecu istog spola gotovo nikada nisu homoseksualci.

Podaci govore da je zlostavljanje djece od strane heteroseksualnih žena rijetka pojava, kod lezbejki još manje prisutna.

Empirijska istraživanja su pokazala da seksualna orijentacija ne utječe na vjerovatnoću da će ljudi zlostavljati djecu (American Psychological Association 2002). Osobe koje zlostavljaju djecu ne mogu biti okarakterisane kao osobe sa seksualnom orijentacijom svojstvenom za odrasle osobe; one su fokusirane na djecu (Herek 2009).

### ***Da li su LGBT osobe religiozne?***

Neke jesu, neke nisu. Tradicionalno, religija vrši veliki pritisak na LGBT zajednicu; i pored toga mnogi pripadnici/e ove populacije i dalje su vjernici/e u okviru svojih religija. Stepenn otvorenosti koji oni/e mogu da imaju u pogledu svoje homoseksualnosti zavisi od svake crkve ponasob, vjeroispovijesti i kongregacije (vjerske zajednice).

Neke od glavnih vjerskih organizacija posljednjih decenija pridaju veću pažnju pitanju homoseksualnosti; mnoge su zadržale konzervativan stav o homoseksualnosti, a pojedine su postale otvorenije za prisustvo lezbejki i gejeva u svojim redovima i imaju razumijevanja i podršku za teme i brige ovih ljudi.

### ***Zašto LGBT osobe stalno insistiraju na posebnim pravima za sebe?***

LGBT aktivizam ne insistira ni na kakvim posebnim pravima. Organizacije koje su protiv zakona koji regulišu diskriminaciju nad LGBT osobama žele da prikažu zahtjeve LGBT zajednice kao specijalne prohtjeve. Oni smatraju da su već svi jednako zaštićeni i da bi zakon koji bi zabranio diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta bio specijalno napravljen da bi štitiio prava LGBT osoba; time bi bila ostvarena specijalna prava.

Ono što ne žele da shvate je činjenica da LGBT zajednica nije zainteresovana za ostvarivanje bilo koje vrste specijalnih prava. Oni žele jednaka prava i zaštitu u vezi sa zaposlenjem, stanovanjem, porodicom, prava na život bez nasilja i diskriminacije i svim drugim aspektima života, kao što to imaju i heteroseksualne osobe. LGBT zajednica ne teži zakonodavnim programima afirmativne akcije kao što su kvote ili finansijski programi koji se nude poslodavcima koji zapošljavaju homoseksualne osobe.

Također, ne žele da građani/ke koji/e izdaju sobe u svojim stanovima, zakonski budu prisiljeni/e da izdaju prostor ljudima koji ne žele da se pridržavaju pravila njihove kuće.

Slično tome, crkve i druge vjerske institucije bile bi izuzete iz zakona koji bi nalagao zapošljavanje lezbejki i gejeva.

## 4. Parade ponosa<sup>3</sup>

### **Zašto se organizuju Parade ponosa?**

#### **Zbog čega LGBT osobe imaju potrebe da paradiraju?**

Prajd zapravo predstavlja svojevrsno “sjećanje” na 28. juni 1969. i takozvanu *Stounvolsku* pobunu (*Stonewall riots*) u Greenwich Villageu kod New Yorka, kada su prvi put u historiji LGBT osobe, potpomognute liberalnijim “strejt” krugovima, započele fizički otpor maltretiranju policije, koja je privodila osobe samo zbog njihove seksualne orijentacije. Od tada, taj dan se obilježava, slično 1. maju ili 8. martu, kao dan borbe za prava osoba drugačijih seksualnih sklonosti od heteroseksualne.

Kako se gej pokret ubrzano razvijao i kako su mnoga prava u međuvremenu ostvarena (tj. izjednačena sa pravima heteroseksualaca), prije svega u Evropi i Americi, manifestacija je u većim centrima poprimila komercijalni karakter i pretvorila se u Paradu ponosa, zabavnu manifestaciju koja i dalje ističe specifičnosti homoseksualne “podkulture” u svoj njenoj raznolikosti, od, na primjer, gej policajaca do *drag queen* performerera/ki. Ponos ovdje, prije svega, predstavlja ponos zbog hrabrosti u borbi za svoja prava, kao i odgovor na omalovažavanje patrijarhalne zajednice, a ne ponos zbog seksualne orijentacije kao takve – ona naprosto varira od osobe do osobe i nema nikakvu *a priori* negativnu ili pozitivnu vrijednost.

Na ovim prostorima još uvijek nema “gej parade” u tom obliku, jer je to specifično zapadno iskustvo, nastalo u posebnim historijskim okolnostima, dugo razvijano i mijenjano. Za sličan događaj ovdje još uvijek nema uslova, zbog nerazvijene LGBT podkulture/infrastrukture (u odnosu na zapadnu) do ekonomskih problema (pitanje komercijalne isplativosti). Međutim, protestno okupljanje kao obilježavanje Dana ponosa ovdje ima prije svega politički značaj.

Drugo, koristi se elementarno pravo, zagarantovano Ustavom, na slobodno okupljanje i protest, protest koji ima za cilj da naglasi da je diskriminacija prema LGBT osobama i dalje prisutna, tražeći njeno ukidanje. Treće, sama manifestacija je dio procesa borbe za ravnopravnost LGBT

---

3 Tekst pisale/i članice i članovi Organizacionog odbora Povorke ponosa Beograd 2009, objavljen u srbijanskom dnevnom listu *Borba*, 18. 09. 2009.

populacije. Stoga, za nju nije “rano”, jer, kako neki kažu, “za nju još nema uslova”, misleći na netoleranciju koja postoji. Sam protest treba da bude dio akcija koje te željene, tolerantnije uslove stvaraju. Ako bismo sjedili/e i čekali/e da oni dođu sami od sebe, ne bismo ih dočekali/e – politička historija pokazuje nam da su marginalizovane grupe uvijek morale da se bore za izjednačavanje svojih prava. Žene i crnačka populacija dobri su primjeri za to.

### ***Parade ponosa su manifestacije koje ugrožavaju prava većine koja se protivi homoseksualnosti?***

Koje pravo većine je ugroženo? Ni jedno. S druge strane, pravo na slobodu okupljanja je zagantovano Ustavom, a redovno protestuju razne grupe ljudi – od izbjeglica, preko žena, do radnika. Protest je, dakle, legalan i legitiman vid borbe onih koji su ugroženi i on nikoga ne ugrožava, jer ne traži diskriminaciju drugih, već se bori protiv sopstvene. Većina ima pravo da se protivi homoseksualnosti, ali to ne može ugrožavati ničija ljudska prava i ograničavati zakonom propisane slobode koje važe za sve.

### ***Parada ponosa vrijeđa javni moral?***

Nema ničeg “nemoralnog” u protestu u skladu sa zakonom kojim se traži ukidanje diskriminacije i koji također propisuje pravila i ograničenja u javnom ponašanju, čega će se organizatori pridržavati. Razmjena nježnosti i poljubaca, koje svakodnevno vidamo kod heteroseksualnih parova u javnosti dio je uobičajene kulture javnog ponašanja i nema ničeg protivnog moralu ukoliko se tako ponašaju i homoseksualne osobe. Naprotiv, ono što je tu pogrešno jeste njihova nemogućnost da se tako ponašaju zbog diskriminacije kojoj su izloženi/e, a koje često u takvim slučajevima počinje verbalnim vrijeđanjem, a završava se fizičkom agresijom.

### ***Zbog čega LGBT zajednica insistira na organizaciji Parada kada su one nebezbedne i često dolazi do nasilja?***

Apsolutne bezbjednosti nema bilo gdje, pa ni na ovakvoj manifestaciji ili okupljanjima sličnog tipa, kao što su drugi protesti, koncerti i sl. Na kraju, sami ljudi koji dolaze preuzimaju dio odgovornosti za svoju bezbjednost

znajući da je u pitanju rizičan skup. To treba pošteno i otvoreno reći. Međutim, svjesni/e toga, organizatori/ke u saradnji sa policijom i privatnim obezbjeđenjem, učiniće sve da obezbjeđenje bude maksimalno i da niko ne bude povrijeđen. Takve pripreme ključni su dio obilježavanja Dana ponosa, kojima se vrlo ozbiljno i temeljito pristupa nekoliko mjeseci, prateći aktuelna politička zbivanja i stalno procjenjujući bezbjednosnu situaciju. Ukoliko je ona bitno ugrožena, manifestacija će se pomjeriti za vrijeme kada zvanični organi i organizatori/ke procijene da su adekvatni uslovi ostvareni. Nikakvi kompromisi s tim u vezi neće biti napravljeni – bezbjednost učesnika/ca je na prvom mjestu.

### ***Zašto heteroseksualne osobe ne paradiraju?***

Zato što njihova prava na osnovu tog određenog ličnog svojstva nisu ugrožena. Heteroseksualnost je svuda oko nas, većinska i podrazumjevujuća i heteroseksualne osobe nisu ugrožene zato što su heteroseksualne. Ukoliko žele, heteroseksualne osobe bi mogle da takav skup organizuju – niko ih u tome ne sprečava, od zakona do LGBT pojedinaca i pojedinke. Formalnih prepreka u tom smislu nema.

## **5. Rodni identitet**

### ***Šta je rodni identitet?***

Rodni identitet je dio ličnog identiteta i odnosi se na socijalnu i ličnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju od sopstvenog biološkog spola. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept “muškog” i “ženskog” (Poštić/Đurković/Hodžić: 2010).

### ***Šta je transrodnost, a šta transeksualnost?***

Transrodnost se odnosi na osobe čiji rodni identitet ili rodna prezentacija nije u skladu sa opšteprihvaćenim rodnim ulogama koje je društvo dodijelilo ženama, odnosno muškarcima. To je sveobuhvatni termin koji označava sve osobe koje odstupaju od tradicionalnih rodni uloga. Trans je općeniti izraz koji se koristi za osobe, identitete, ponašanja i grupe koje odstupaju od normativnih rodni/spolnih uloga (Poštić/Đurković/Hodžić: 2010).

Transeksualnost podpada pod ovu definiciju, ali predstavlja samo jedan od identiteta koje transrodnost obuhvata. Transeksualnost se odnosi na osobe koje žele i imaju namjeru modifikovati svoj spol, odnosno modifikuju svoje tijelo fizičkim i/ili hormonskim terapijama i hirurškim operacijama, kako bi usaglasile sopstveni rodni identitet.

### ***Zašto su neki ljudi transrodni?***

Ne postoji opšteprihvaćeno objašnjenje zašto su neki ljudi transrodni. Različitost transrodnih identiteta upravo insistira na neprihvatanju jednostavnog objašnjenja i definicije porijekla transrodnosti. Mnogi eksperti tvrde da do transrodnosti dolazi zbog različitih bioloških faktora, prije svega različitog nivoa hormona u prenatalnom periodu, zatim se navode i genetski utjecaji, kao i rana iskustva u primarnoj porodici, ali i socijalni utjecaji koji mogu utjecati na različita transrodna ponašanja i identitete.

Mnogo više objašnjenja o porijeklu postoji kada se radi o transeksualnosti. Većina njih se odnosi na psihološke i biološke uzroke koji nastaju u prenatalnom periodu. Neka istraživanja govore o različitostima u ljudskom mozgu i različitom nivou hormona (Frank P. M. Kruijver et.al.: 2000). Drugi, pak, govore o genetskim komponentama transeksualnosti (BBC News: 2008).

Vrlo je važno istaći da većina transeksualnih osoba smatra da istraživanje uzroka transeksualnosti polazi od pretpostavke da se radi o patologiji, pa zbog toga ne vole da ističu uzročnost. Međutim, ima i onih koji misle da će istraživanja potvrditi biološko porijeklo transeksualnosti i time umanjiti stigmatu, jer će potvrditi da se ne radi o zabludi ili političkom ubjeđenju.

### ***Koji sve identiteti u okviru transrodnosti postoje?***

Neki od identiteta koje obuhvata transrodni pokret su (Poštić: 2003):

- *drag*: odijevanje koje je društveno definirano kao odijevanje drugog spola ili roda; takođe se odnosi na stilizirano “prenaglašeno” izvođenje prethodno spomenutog;
- *drag queen*: muškarac koji se odijeva u žensku odjeću radi užitka ili performansa. Pristojno je oslovljavati *drag queen* sa “ona” kada su

u *dragu*, a sa “on” kada nisu u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentisani);

- *drag king*: žena koja se odijeva u mušku odjeću u svrhu performansa, zabave ili osobnog ispunjenja predstavljajući vlastitu definiciju muškosti. Takvo izražavanje može biti personifikacija muškaraca, kulturološko izražavanje, *butch* stvarnost, proširivanje identiteta ili oblik parodije. Pristojno je oslovljavati *drag kinga* sa “on” kada su u *dragu*, a sa “ona” kada nisu u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentisani);
- transeksualac/ka: osoba koja ima jasnu želju i nakanu da promijeni svoj spol, osoba koja je napravila prelaz i tako svakodnevno živi ili osoba koja je fizički modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operaciju) svoje tijelo da bi izrazila svoju rodnu prezentaciju;
- MTF: modifikacija iz muškarca u ženu, često se odnosi na transeksualnu, ali ponekad na transrodnu osobu ili *cross-dressera*;
- FTM: modifikacija iz žene u muškarca;
- trans: sveobuhvatni pojam za one koji prelaze rodne ili spolne granice;
- transvestit: osoba koja uživa u nošenju odjeće drugog roda (heteroseksualno i homoseksualno orijentisani);
- *butch*: žena s naglašenim društveno normiranim oznakama muškog roda (ne nužno homoseksualne orijentacije);
- interseksualna osoba - rođena s neodredivim genitalijama. Svake godine na hiljade djece rađa se s neodredivim genitalijama koje hirurzi često preoblikuju bez znanja i pristanka roditelja (uobičajeni zahvat je preoblikovanje genitalija u uvriježena primarna ženska spolna obilježja) što može rezultovati emocionalnim traumama i gubitkom osjeta i nemogućnošću orgazma;
- androgina osoba - koja se izgledom i vlastitom identifikacijom ne priklanja ni ženskom ni muškom rodu i rodno se izražava miješano ili neutralno.

### ***Kakav je odnos između transrodnosti i seksualne orijentacije?***

Seksualna orijentacija se odnosi na emotivnu i seksualnu privlačnost prema muškarcima, ženama ili prema osobama oba spola, dok se rodni



identitet odnosi na doživljaj sopstvenog identiteta, odnosno sebe kao žene, muškarca ili transrodne osobe. Najčešće se dešava da osobe koje privlače žene prije tranzicije nastave da ih privlače žene i poslije tranzicije, i u drugom slučaju - osobe koje privlače muškarci prije tranzicije, nastave da privlače muškarci i poslije tranzicije (mada ima manje i suprotnih slučajeva). To znači da, na primjer, trans-žena (rođena u tijelu muškarca) koju privlače muškarci prije tranzicije, poslije tranzicije “mijenja” seksualnu orijentaciju jer je i dalje privlače muškarci, ali je ona nakon tranzicije percipirana kao heteroseksualna žena. Međutim, isto tako važi i za, na primjer, trans-ženu koju prije tranzicije privlače žene, poslije tranzicije je i dalje privlače žene, ali je ona sada percipirana kao lezbejka. Transrodnost ne treba miješati sa seksualnom orijentacijom!

### **Kako izgleda *coming out* transrodnih osoba?**

*Coming out* kod transrodnih osoba obično je dug proces pun izazova. Iako ima sličnosti sa *coming outom* LGB osoba, mnogo je aspekata transrodnosti koji ovaj proces čine puno težim. Ono što je specifično za transrodne osobe jeste da u određenom trenutku postaje preteško sakriti sopstveni identitet jer su promjene obično vrlo vidljive na njima samima. U tome i jeste osnovna razlika od *coming outa* koji se tiče seksualne orijentacije i to je upravo ono što najprije ovaj proces čini mnogo težim.

Kao i za LGB osobe, i za transrodne osobe *coming out* je važan, prije svega zbog samoosnaživanja, ali i zbog građenja jačih i boljih odnosa sa sebi bliskim ljudima. Nakon *coming outa* svakako da dolazi veliko olakšanje. Također, njihov *coming out* može doprinijeti i ukklanjanju brojnih stereotipa i predrasuda kod onih kojima se otvaraju. Ali, iako postoji mnogo benefita, može da postoji i puno rizika i negativnih posljedica, pa je uvijek važno vagati rizike i prednosti u ovom procesu.

## Literatura

- American Psychological Association (2002): *Answers to Your Question, For a Better Understanding of Sexual Orientation & Homosexuality*, (<http://www.apa.org/topics/sexuality/orientation.pdf>)
- Australian Psychological Society (2007): *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Parented Families*, (<http://www.psychology.org.au/Assets/Files/LGBT-Families-Lit-Review.pdf>)
- BBC News (2008): *Male transsexual gene link found* (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/7689007.stm>)
- Canadian Psychological Association (2006): *Marriage of Same-Sex Couples* (<http://www.cpa.ca/cpaweb/userfiles/Documents/Marriage%20of%20Same-Sex%20Couples%20Position%20Statement%20-%20October%202006%20%281%29.pdf>)
- R. Francoeur/M. Cornog/T. Perper/N. A. Scherzer (1995): *The Complete Dictionary of Sexology*. New York: Continuum Press.
- B.L. Frankowski (2004): *Sexual Orientation and Adolescents*. u *Pediatrics* nr. 113: 1827-1832.
- Gregory M. Herek (2009): *Facts About Homosexuality and Child Molestation*, ([http://psychology.ucdavis.edu/rainbow/html/facts\\_molestation.html](http://psychology.ucdavis.edu/rainbow/html/facts_molestation.html))
- Frank P. M. Kruijver et.al. (2000): *Male-to-Female Transsexuals Have Female Neuron Numbers in a Limbic Nucleus*, in *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, vol. 85 no. 5 2034-2041. (<http://jcem.endojournals.org/content/85/5/2034.full>)
- Jelena Poštić (2003): *Razumijevanje transrodnosti*, u *Zarez. Dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja* ([http://transserbia.org/index.php?option=com\\_content&view=article&id=18:razumijevanje-transrodnosti&catid=13:transrodnost&Itemid=29](http://transserbia.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18:razumijevanje-transrodnosti&catid=13:transrodnost&Itemid=29))
- Jelena Poštić/Svetlana Đurković/Amir Hodžić (2010): *LGBTIQ vježbanka: O spolu, rodu, seksualnoj orijentaciji i seksualnosti*. Sarajevo: Udruženje Q.

- Aleksandar Štulhofer (2004): *Uvod u razumijevanje seksualne orijentacije*, u Tea Nikolić (ur.): *Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*. Beograd: Deve.
- United States District Court for the District of Massachusetts (2009): *Michael Lamb, Affidavit* (<http://www.glad.org/uploads/docs/cases/gill-v-office-of-personnel-management/2009-11-17-doma-aff-lamb.pdf>)
- Sunčica Vučaj (2009): *Treći glas. Coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris.



TEORIJA,  
TERMINOLOGIJA I  
IDENTITETI



Aida Spahić

## FEMINIZAM. KRATKA PRIČA O DUGOJ BORBI

Da bi se dao cjelokupan pregled feminističkih pokreta i teorija, bilo bi potrebno mnogo više prostora nego što je ovdje ponuđeno. Međutim, to možda i nije izvodivo jer se na našim prostorima teoretičari/ke u najvećoj mjeri oslanjaju na zapadnu teorijsku misao što je samo po sebi ograničavajuće. Imajući na umu da ću svakako izostaviti neke od značajnih teoretičara/ki i da će mi neki od ključnih momenata promaći u ovom kratkom pregledu, želim unaprijed ovaj tekst okarakterizirati kao opći i sažeti uvod u pojam i razvoj feminizma(ama) te naglasiti da će predstaviti tek osnovne postavke za dalje izučavanje ovog složenog i višeslojnog fenomena. Predstaviti ću hronološki pregled razvoja feminizma: tri vala feminizma i njihove najznačajnije pokretače/ice te teorijska djela koja su izrodila. Započet ću situiranjem samog pojma i razmatranjem nekih od najznačajnijih koncepata koji se konstantno problematiziraju kroz historiju, a završiti neodvojivom vezom feminizama i, primarno, gej i lezbejske teorije, a kasnije i queer teorije.

### Feminizmi

Potruga za značenjem riječi feminizam u rječnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika rezultirala je nepotpunim definicijama, nerijetko seksističkim, diskriminatornim ili pretjerano uopćenim (što je u ovom smislu i najbolji slučaj) i bilo bi ih suviše ovdje kritizirati. Iz ovoga se lako da zaključiti da je feminizam kao pojava na ovim prostorima još uvijek daleko od pozicije neproblematičnosti za akademske krugove. Imenica *feminizam* i pridjev *feministički* počeli su se koristiti u Francuskoj krajem devetnaestog stoljeća (Cott 1989). Nije lako definirati feminizam, ali u svom najširem značenju obuhvata svaku vrstu djelovanja, pisanja i zagovaranja prava i ravnopravnosti žena, kao i borbu protiv nepravdi koje im se nanose u većini društava na svijetu. Također ga nije lako definirati

jer feminizam nije jedan. Feminizam obuhvata mnogobrojne pokrete koji za cilj imaju uspostavljanje jednakih političkih, ekonomskih i socijalnih prava, kao i jednakih prilika za sve žene. U svijetu vladavine patrijarhata po kojem je muškarac norma koja posjeduje moć, mnogobrojni napori žena da se protiv toga (iz)bore slili su se u pokrete koji se jednim pojmom označavaju kao feminizam. Međutim, pokreti su različiti i počeli su se odvojeno razvijati od vremena kad su se žene uspjele izboriti za pravo glasa i osnovna građanska prava. Tada su se izdiferencirale različite težnje i interesi različitih grupacija te je došlo do razdvajanja početnog feminističkog pokreta u mnogobrojne potpravce. “Klasični” feminizam često se poistovjećuje sa pokretom bjelkinja, zapadnih žena koje djeluju iz privilegirane pozicije u odnosu na druge žene. Ipak, feminizam predstavlja i otpor lezbejki, crnkinja, žena sa invaliditetom, samohranih majki, feministica iz postkolonijalnih zemalja, pa i nekih muškaraca.

## U čemu je ustvari problem?

U trenutku našeg rođenja (ako ne i prije) počinje priča o rodnim ulogama. Diješe nas na djevojčice i dječake i u skladu s tim nam se počinje ispisivati budućnost u jednoj od dvije binarne kategorije žensko/muško. Objе kategorije sa sobom povlače obaveze, očekivanja, značenja i posljedice. “Od trenutka kada postajemo deo kulturnog, društvenog i političkog sveta-života, mi izvodimo svoje bivanje polom i do poslednjeg dana se trudimo da dokažemo vrednosni smisao određene biološke činjenice stečene rođenjem” (Zaharijević, 10). Binarna podjela je problematična iz razloga jer ljudske identitete uopćava i svrstava u dvije kategorije, strogo podijeljene i suprotstavljene koje nisu jednake i ravnopravne, već jedna predstavlja normu, a druga nepotpunost, nedovršenost i zavisnost. Stojecima se perpetuira ideja žene kao nesavršenog bića čiji razum nije i ne može biti razvijen kao kod muškarca. Koncept je ustanovljen još u antičkoj Grčkoj u kojoj je postojala stroga podjela na privatno i javno, gdje muškarac pripada javnoj i ima svu moć, a žena spada u privatnu sferu i tretira se kao vlasništvo muškarca. Ovu postavku su spremno prihvatile sve monoteističke religijske tradicije te se kroz svete tekstove i njihova tumačenja prenosi do danas. Kako su muškarci oduvijek imali moć, oni



su bili u poziciji da kreiraju norme i ustrojstva društava. Tako je i privatna sfera *kreirana*, dakle, ona nije nešto što je dato kao takvo već je konstruirana nasuprot javne. Feministička teorija, između ostalog, kritizira produkciju historijskog znanja jer iako je utjecaj žena u javnoj sferi kroz historiju bivao marginaliziran, historijska literatura zanemaruje i utjecaj koji je postojao ili ga svodi na rodne stereotipe o moćnim ženama. Tako iz današnje pozicije možemo reći da je mizoginija bila i ostala sveprisutna u svim zapadnim civilizacijama i društvima.

Danas se teorija bavi rodним odnosima kao kategorijama koje označavaju skup društvenih procesa koji su složeni i nestabilni (Flax 1999: 43). Od poznate rečenice Simone de Bouvoir *da se ženom ne rađa, već postaje*, počinje razvoj feminističke teorije koja se agresivnije fokusira na dekonstrukciju binarnih kategorija, kritiku rodnih uloga i odgoja žena i muškaraca, patrijarhalnu heteronormativnost. “Pristanak na usvajanje zahtjeva i stalnu razradu složene mreže značenja koja tu biološku činjenicu pretvara u svima razumljiv rodni sistem koji nas čini muškarcima i ženama, jedan je od uslova mogućnosti nesmetanog funkcioniranja društva” (Zaharijević 2010: 10). Feministice su, nakon formalnog sticanja političkih, ekonomskih i socijalnih prava, usmjerile svoje napore na dekonstrukciju društva koje im i nakon dobivanja prava nije omogućilo ravnopravan status.

## Prvi val feminizma

Filozofi i mislioci 18. i 19. stoljeća nastavili su svoje teorijske postavke zasnovati na idejama razlika između muškaraca i žena. Mnogi od njih su zagovarali jednakost svih u društvu i slobodu pojedinca, ali su žene i dalje smatrale nejednakim muškarcima (na primjer, Jean-Jacques Rousseau u svom djelu *Emil ili o odgoju* savjetuje da djevojčice treba odgajati tako da budu prijatne svojim muževima, a ne obrazovane i pametne). Žene su se i dalje smatrale inferiornim.

U osamnaestom stoljeću, tačnije 1791. godine, Francuskinja Olympe de Gouges piše *Deklaraciju o pravima žene i građanke* u kojoj

tvrdi da su i žene članice naroda i da ne mogu sami muškarci donositi odluke u ime naroda. Godinu kasnije, u Engleskoj, Mary Wollstonecraft izdaje *Odbranu prava žena* gdje postavlja ključno pitanje: *Ako su svi ljudi rođeni kao slobodni, zašto su sve žene rođene kao robinje?* Ova dva dokumenta se po mnogim tumačenjima smatraju temeljima feminističkog pokreta. U devetnaestom stoljeću, osoba koje je doprinijela začecima feminističkog pokreta bio je John Stuart Mill, koji je zajednički sa svojom suprugom Harriet Taylor Mill bio aktivan u zagovaranju prava žena. Mill je vjerovao da je rodna ravnopravnost u domaćinstvu preduslov za potpuni demokratsko-politički život i on je po tome izuzetak među zapadnjačkim teoretičarkama/ima demokratije (Ackelsberg, Shanley, 11). Feminizam kao pokret nastao je u devetnaestom stoljeću “dakle, u isto ono vreme kada i strogo regulisan sistem privatnog i javnog u čijim okvirima jedino postaje moguće razumeti položaj muškarca i žene” (Zaharijević 2010: 11). Osim toga, u devetnaestom stoljeću u Engleskoj nastupa viktorijansko doba koje pogoršava diskriminaciju žena namećući im norme pristojnosti i ponašanja koje su bile još represivnije.

Obično kada se govori o prvom valu feminizma misli se na feminističko djelovanje tokom devetnaestog stoljeća i početkom dvadesetog. Feminističko djelovanje tog doba poklapalo se sa borbom za pravo glasa, odnosno sufražetskim pokretom, borbom za pravo na jednako obrazovanje i učešće u javnom životu. U najvećoj mjeri bile su fokusirane na političko djelovanje, međutim, da bi postigle rezultate morale su raditi na promjeni društva, odnosno napraviti *prepravke* postojećih postavki društva. Tako su počele da “ukazuju na psihološke kategorije, probleme svakodnevnih odnosa među spolovima koji se perpetuiraju i ostavljaju društveni *status quo*, impregniran patrijarhalnim nasljeđem i društvenim konzervativizmom” (Knežević 2006: 13). Ideje prosvjetiteljstva su dale mnoga polazišta za feminističku borbu: sloboda, jednakost, razum, prava. Nakon prosvjetiteljstva, ideje Francuske revolucije su pokret osnažile. Nakon što su muškarci prvi put dobili pravo glasa u osamnaestom stoljeću u Velikoj Britaniji, žene su prvi put dobile pravo glasa 1893. godine na Novom Zelandu. U Švicarskoj, na primjer, to se dogodilo tek 1971. godine.

Prvi val feminizma koncipiran je kao borba za prava svih žena. “Međutim, za koje se žene on zapravo borio? Da li se mogao boriti u ime žene *kao takve* – na šta, bez sumnje, čak i danas, polaže pravo, ako je bilo žena koje nisu bile dovoljno žene, baš kao što ni svi ljudi nisu bili dovoljno ljudi” (Zaharijević 2010: 11)? Borbu su vodile i teoretizirale feministice koje spadaju u privilegiranu grupu bijelih, zapadnih žena koje su uglavnom bile obrazovane. Sredinom dvadesetog stoljeća javlja se potreba suprotstavljanja neravnopravnosti, patrijarhatu, diskriminaciji i seksizmu iz različitih pozicija. U tom periodu počinju izranjati lezbejski, crnački, liberalni, socijalistički, radikalni i mnogi drugi feminizmi.

## Drugi val feminizma

Dvadeseto stoljeće obilježeno je svjetskim ratovima koji su dvostruko utjecali na feministički pokret. S jedne strane, počevši od Prvog svjetskog rata žene su masovno počele raditi u fabrikama i na ostalim pozicijama na kojima više nije bilo dovoljno muškaraca. S druge strane, “žensko” pitanje se zanemaruje u mnogim zemljama zbog prevladavajućih ratnih problema. Mnoge žene su radile za vojsku i prijavljivale se za borbu, naročito u Drugom svjetskom ratu. Po završetku ratova, početkom šezdesetih godina, rađa se drugi val feminizma čije osnovne ideje i djelovanja imamo i danas. Drugi val postoji paralelno sa takozvanim trećim valom. Nakon što su u većini zapadnih zemalja žene dobile politička prava, fokus feminističke borbe usmjeren je na pitanje zastupljenosti u političkoj sferi. Drugi val feminizma polazi od pretpostavke da su politička i kulturna prava do te mjere povezana da je nemoguće postići političku ravnopravnost ako ne dođe do problematiziranja privatnog/ličnog i kulturnog. Period na koji se obično misli pod pojmom drugi val feminizma odnosi se na šezdesete, sedamdesete i osamdesete godine dvadesetog stoljeća. Bio je to period ženskog oslobodilačkog pokreta u kojem su žene insistirale na obračunavanju sa stvarnim nejednakostima i diskriminacijom, jer se pokazalo da formalno dobivanje određenih prava u praksi nije mnogo doprinijelo promjeni njihovog položaja. Prvi val bio je usmjeren na inkluziju žena u već postojeći društveni sistem, dok je drugi val tvrdio da inkluzija nije dovoljna jer su postojeći sistemi patrijarhalni i seksistički

te ih prvo treba dekonstruirati i tek onda, na novim temeljima, graditi ravnopravnost.

Drugi val svoja polazišta nalazi u idejama Simon de Beauvoir i Betty Friedan koje su sredinom stoljeća pisale o do tada neprihvatljivim temama – seksističkom društvu, ugnjetavanju žene, privatnom životu žene itd. De Beauvoir je dala pregled pozicije žene kao Drugog, postavila je neka od ključnih pitanja zašto je položaj žene takav kakav jeste te se nje-no djelo *Drugi spol* smatra jednim od najznačajnijih djela feminističke teorije. Betty Friedan je šezdesetih godina pisala o privatnom, ličnom životu žena i prvi put otvorila pitanje intimnog života, svakodnevnice i zadovoljstva žena. U svom poznatom djelu *Ženska mističnost* iz 1963. godine tvrdi da je privatni život žena ispolitiziran i da u potpunosti oslikava strukturu moći koja postoji u društvu. Poznati feministički slogan *lično je političko* počinje se koristiti sedamdesetih godina kada se budi svijest o tome da se stvari u privatnoj sferi neće nikada promijeniti ako se o njima ne bude govorilo u javnosti. Kate Millett u *Seksualnoj politici* iz 1969. godine problematizira pojmove spola i roda te kulturnim i društvenim normama pripisuje odgovornost za neravnopravnost spolova. Ona također poziva na seksualnu revoluciju koja treba zahtijevati ukidanje tradicionalnih seksualnih ograničenja i tabua, naročito onih koji narušavaju patrijarhalni, monogamni brak: homoseksualnost, predbračne i vanbračne spolne odnose itd. (Millett, 62). Millett tvrdi da je patrijarhat toliko sveprisutan u društvu da je postao više običaj nego politički sistem. Iako su feministice drugog vala insistirale upravo na kritici institucije patrijarhata, opet se postavlja pitanje da li su stvarno djelovale u ime svih žena i da li je to uopće moguće. Krajem šezdesetih godina sa prvim LGBTTIQ aktivističkim istupima, počinje da se razvija i gej-lezbejska teorija u okviru feminističke, te time na izvjestan način najavljuje promjene koje će donijeti treći val.

## Treći val feminizma

Treći val feminizma javlja se devedesetih godina prošlog stoljeća kao reakcija na ono što feministice tad smatraju manjkavostima drugog

vala. Smatrale su da je glavni nedostatak drugog vala esencijalističko posmatranje žene koje nije u obzir uzimalo različita ženska iskustva koja su prožeta različitim kulturnim, klasnim i rasnim karakteristikama. Treći val se fokusira na razliku, dekonstrukciju i odmicanje od centra (tj. bijele, obrazovane žene srednje klase) (Coleman 2009: 9). Termin “treći val” prvi put je upotrijebila Rebecca Walker 1992. godine, crnkinja biseksualka. Teoretičarke devedesetih, a i kasnije, rade na širenju fokusa feminizma jer smatraju da su dosadašnji pokreti ipak najviše zagovarali prava i status heteroseksualnih bjelkinja. Historijski gledano, feministički pokret je djelovao u korelaciji sa abolicionističkim pokretom u Sjedinjenim Američkim Državama, kampanjom protiv seksualnog zlostavljanja i nasilja te gej i lezbejskim (kasnije LGBTTIQ) pravima (Ackelsberg/Shanley 2008: 14). Treći val također kritizira postavljanje zapadne žene kao norme za sve ostale žene. Žene iz trećeg svijeta i zemalja u razvoju pobunile su se protiv nametanja teorije i prakse zapada kao jedinih mogućih rješenja. Drugi val se ipak u velikoj mjeri zasnivao na heteronormativnom društvu, a lezbejke, kao i druge “nepodobne” žene su marginalizirane te su im se nudila gotova rješenja. Iako ne smijemo podcijeniti rezultate i postignuća feministica prvog i drugog vala, neophodno je i dalje raditi na raslojavanju problematike položaja žena tako da se obuhvate sva različita iskustva žena koja u društvima postoje. Ne smijemo se zavaravati da feminizam označava slobodu da žena ima pravo izabrati kako će živjeti (Coleman 2009: 11), jer ta sloboda predstavlja puki privid za sve žene osim nekolicine privilegiranih. Treći val feminizma donio je dekonstrukciju zapadne misli i ustaljenih feminističkih koncepata.

## Queer teorija

U zapadnom društvu rod podrazumijeva binarnu podjelu ljudi i društvenih praksi u dvije kategorije koje se čak konstruiraju kao suprotne (Beasley 2005: 11). Poststrukturalistička misao i teoretičari/ke s kraja dvadesetog stoljeća predstavljaju izazov ovom poimanju jer nastoje da razbiju kategoriju roda i politike identiteta, definirajući koncept fluidnih identiteta. Početak otvorenog suprotstavljanja binarnosti i hetero-

normativnom društvenom uređenju počinje sa gej i lezbejskim pokretom. Često se kao početak ovog pokreta uzimaju Stonewall neredi koji su se dogodili u New Yorku 1969. godine i koji su započeli borbu za prava osoba drugačije seksualne i rodne orijentacije. Početak razvoja gej i lezbejskog pokreta poklapa se sa drugim valom feminizma koji je uveliko doprinio poimanju seksualnosti kao ključne u konstrukciji roda i održavanju nejednakih rodnih odnosa. Lezbejska feministička misao drugog vala radila je na analizi i kritici obavezne heteroseksualnosti i heteroseksizma (Coleman 2009: 7). Gej i lezbejski pokreti borili su se za ostvarivanje jednakih građanskih prava i građanskog statusa, koja su uključivala pravo na privatnost, borbu protiv stambene i radne diskriminacije, ukidanje zakona o antisodomiji, pravno priznavanje istospolnih partnerskih zajednica ili braka, eliminaciju predrasuda o roditeljima koji su gejevi ili lezbejke u određivanju skrbi nad djetetom, ukidanje zabrane usvajanja djece itd. (Ackelsberg/Shanley 2008: 19). Slično pokretu za ravnopravno uključivanje žena u sve sfere društva, prvobitni ciljevi gej i lezbejskog pokreta fokusirali su se na potpunu inkluziju u sve društvene strukture.

Dolaskom trećeg vala feminizma, fokus se mijenja i pomjera ka dekonstrukciji društva kao patrijarhalnog, heteronormativnog uređenja u koje LGBTTIQ pripadnici/e ne žele da budu inkorporirani/e jer je vrijeme pokazalo da čak i u zemljama u kojima su stečena sva građanska prava, diskriminacija nije iskorijenjena. Devedesetih godina dvadesetog stoljeća rađa se queer teorija koja problematizuje koncept roda i rodnih identiteta, proširujući fokus djelovanja na sve moguće seksualnosti koje pružaju otpor društvenim konstruktima. Najznačajnija teoretičarka na koju se queer teorija oslanja je Judith Butler koja je teorijom o performativnosti problematizirala esencijalizam koncepta roda. Butler smatra da mi rodom ne postajemo, već rod performativno izvodimo kroz ponavljanje određenih radnji (Butler 2007: 185). Iako se pod pojmom rodni studija obično smatraju studije feminizma i studije maskuliniteta (Beasley 2005: 17), u posljednjih pedesetak godina vidimo razvoj treće kategorije – queer studija koji propituju tradicionalne koncepte.

## Na kraju...

Osnovni cilj feminističke teorije je analizirati rodne odnose s ciljem da se kritički distanciramo od postojećih rodnih uređenja i stvorimo prostor u kojemu ih se može prevrednovati i promijeniti (Flax 1999: 39). Pomaci u tom distanciranju su spori, naročito ako uzmemo u obzir da mi uglavnom referiramo na zapadnu misao, zapadne feminizme koji proističu iz privilegiranih društava. Upravo je kritika tog centra dovela do manjih, pojedinačnih pokreta u ostalim dijelovima svijeta i među manjim grupama u društvima. Iskustvo queer osoba ne može biti isto u zemljama zapadne i jugoistočne Evrope jer društveni uslovi nisu isti, niti je poimanje roda isto. Iz tog razloga je neophodno teoriju kreirati i odnose promišljati iz perspektive okolnosti u kojima živimo, jer je i historija feminizma pokazala da se do napretka ne može stići nametanjem rješenja nastalih u drugačijim kontekstima.

## Literatura

- Martha A. Ackelsberg/Mary Lyndon Shanley (2008): *Privatnost, javnost i moć*, u *Dijalog* 3-4. Sarajevo: Centar za filozofska istraživanja ANUBiH.
- Chris Beasley (2005): *Gender and Sexuality*. London: Sage Publications.
- Judith Butler (2007): *Gender Trouble*. New York/London: Routledge.
- Nancy F. Cott (1989): *The Grounding of Modern Feminism*. New Haven: Yale University Press.
- Jenny Coleman (2009): *An Introduction to Feminisms in a Postfeminist Age*, u *Women's Studies Journal*, Volume 23, Number 2. New Zealand: Women's Studies Association.
- Jane Flax (1999): *Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji*, u Linda J. Nicholson (ur.): *Feminizam/Postmodernizam*. Zagreb: Liberta.
- Đurđa Knežević (2006): *Od feminizma do feminizma – dva koraka natrag, jedan korak naprijed, ili: Feministkinje pred penzijom*, u *Kruh i ruže* br. 31. Zagreb: Ženska infoteka.
- Kate Millett (1969): *Sexual Politics*. London: Virago.
- Adriana Zaharijević (2010): *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.



Marija Savić

## SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET

### Pol i rod

Napraviti jasnu razliku između termina *pol* i *rod* važno je radi boljeg razumevanja identiteta kao i psiholoških procesa kroz koje prolaze lezbejke, gejevi, biseksualne, transrodne, interseksualne i queer (LGBTIQ) osobe.

*Pol* (eng. *sex*) je biološka kategorija koja deli osobe na “ženske” i “muške”. Ova podela odnosi se na određenje koje dobijamo pri rođenju, prvenstveno na osnovu izgleda i strukture spoljašnjih polnih organa, čime se utvrđuje da li je rođena muška ili ženska osoba. Na taj način, odmah po rođenju postajemo izložene/i razlikovanju u tradicionalnom i kulturološkom smislu, odnosno, sa devojčicama i dečacima se ni u jednom društvu ne postupa isto. Sve ono što društvo pripisuje određenom polu, ali i mi sami, karakterno i pojavno pripisujemo sopstvenom polu, odnosi se na rod.

*Rod* (eng. *gender*) se može razumeti i kao društvena i kao individualna kategorija. Rod se prvenstveno odnosi na društveno određenje muških i ženskih rodnih uloga. U isto vreme, rod je i individualna kategorija jer se odnosi i na sopstveni doživljaj ličnog identiteta i izražavanja (*rodni identitet*), koji može da bude u skladu sa društvenim normama dodeljenim određenom polu, ali ih može i prevazilaziti ili negirati.

Rod se zapravo odnosi na shvatanja, objašnjenja, ponašanja, pretpostavke, radnje koje stvaraju razlike između muškaraca i žena. *Rodno izražavanje* ostvaruje se kroz uloge, očekivanja, norme, odeću, nakit, šminku, govor tela. Rodu se pripisuju različita značenja i mogućnosti u zavisnosti od različitih istorijskih i društvenih perioda, a zajednička karakteristika svih perioda i kultura jeste dominacija muškog pola/roda u odnosu na ženski. Svako od nas kroz život konstantno učestvuje u

formiranju sebe i drugih kao žena i muškaraca, a na osnovu iskustava odrastanja i socijalizacije. Čitav proces formiranja osobe kao muške ili ženske, odnosno prihvatanja i učenja rodnih uloga, započinje u porodici, nastavlja se najpre kroz školovanje, a onda i kroz sve faze i oblasti života.

Moderno doba donelo je promene u mnogim oblastima života, počev od porodičnih struktura, a proces globalizacije karakteriše povećanje dostupnosti sve većeg broja informacija. Na taj način na stvaranje sopstvene slike o rodu utiče sve više neporodičnih faktora – internet, mediji, grupa vršnjaka, itd. Porast broja informacija može da ima dvojak ulogu u sopstvenom kreiranju rodnog identiteta. S jedne strane, jačanje ovih faktora stvara bazu za postojanje više raznolikosti u formiranju rodnih uloga i modela, odnosno, više izbora. Međutim, problem nastaje prilikom konflikta između ovih novih rodnih uloga i prethodno naučenih i društveno prihvatljivih (tradicionalnih) modela.

Definisanje pola i roda koje deli osobe na samo dve kategorije naziva se *binarna dihotomija*. Binarno shvatanje pola i roda osnov je diskriminacije jer ljude deli na dve suprotstavljene grupe kojima se pripisuju suprotne vrednosti. Ovo stanovište se zasniva na nerazlikovanju pola, roda, polnog i rodnog identiteta, kao i opšte prihvaćenom shvatanju rodnog izražavanja. Razlikovanje pola i roda potiče iz feminističke teorije koja je odvojila društveno od biološkog, insistirajući na tome da uočavamo razlike između nečega što je proizvod ljudskih ideja, prema tome nečega što je nestalno i promenljivo, i nečega što je proizvod biologije, odnosno nečega što je (relativno) stabilno i nepromenljivo. Naša postojanja i životna iskustva direktan su dokaz da niti pol niti rod nisu pojmovi koji se mogu svesti na binarni model (Poštić/Đurković/Hodžić: 2010).

## Seksualna orijentacija

*Seksualna orijentacija* je jedna od četiri komponente seksualnosti. Preostale tri komponente su: biološki pol, rodni identitet (biti muško ili žensko

ili nešto treće u psihološkom smislu), i društvene rodne uloge (društveno propisane norme ponašanja za pripadnice/ke ženskog ili muškog pola).

Seksualna orijentacija se najčešće definiše kao emotivna i seksualna privlačnost prema osobama određenog pola. Međutim, ovakva definicija dosta pojednostavljeno objašnjava seksualnu orijentaciju i izjednačava je sa seksualnim ponašanjem, što u teorijskom smislu predstavlja samo jednu od *tri dimenzije* koje čine seksualnu orijentaciju (Štulhofer 2004):

1. *seksualno ponašanje*: odnosi se na pol/rod seksualnih partnerki/partnera;

2. *privlačenje, erotski interes, seksualne fantazije*: odnose se na pol/rod osoba koje nas emotivno i erotski privlače;

3. *seksualni identitet*: način na koji pojedinka/pojedinac definiše sopstvenu seksualnost.

Ove tri dimenzije koje čine seksualnu orijentaciju mogu biti u različitim odnosima i mogu se više ili manje preplitati. U nekim slučajevima se ne preklapaju iz različitih razloga. Jedan od tih razloga može biti nespremnost za prihvatanje sopstvene neheteroseksualne orijentacije zbog društvene stigmatizacije istopolno orijentisanih osoba. U takvim slučajevima ne možemo odrediti seksualnu orijentaciju na osnovu pola/roda seksualnih partnerki/a, odnosno seksualnog ponašanja. Takav primer je, recimo, žena koja sebe identifikuje kao lezbejku, ali nikada nije imala emotivnih i/ili seksualnih iskustava sa drugim ženama. Ovo nije tako retka pojava u izuzetno homofobičnim društvima kakva su naša. U navedenom slučaju, ova žena sebe cenzuriše i negira, ona čak pokušava da zadovolji društvene zahteve, pa može odlučiti da stupa u heteroseksualne odnose, ili pak da uopšte nema partnerske odnose, a sve zbog straha od osude i odbacivanja sredine u kojoj živi. Dakle, u ovom slučaju lezbejski identitet čine poslednje dve dimenzije seksualne orijentacije: emotivna/seksualna privlačnost i seksualni identitet.

Drugi primer je kategorija muškaraca koji imaju seks sa muškarcima - *MSM* (eng. men who have sex with men), bez obzira kako se

identifikuju. Naime, mnogi muškarci biraju da ne prihvate homoseksualnost ili biseksualnost iz različitih razloga. Izraz MSM nastao je 1990-ih od strane stručnjaka iz oblasti medicine, kako bi se proučavalo širenje seksualno prenosivih infekcija među muškarcima koji imaju seksualne odnose s muškarcima, bez obzira na njihov identitet. Pojmovi MSM i gej odnose se na različite stvari: seksualno ponašanje i društvene identitete. Pojam MSM nije identitetska kategorija i odnosi se na seksualne aktivnosti među muškarcima, bez obzira na to kako se identifikuju. S druge strane, pojam gej se posmatra šire i odnosi se na društveno-kulturni identitet. Dakle, neheteroseksualni muškarci mogu se identifikovati sa gejevima ili biseksualnim muškarcima, ali ne moraju uvek imati potrebu za kolektivnim identitetom. Dakle, kada je reč o seksualnoj orijentaciji MSM populacije, govorimo o preplitanju prve i druge komponente seksualnosti: seksualnog ponašanja i privlačenja, ali bez upliva treće dimenzije - seksualnog identiteta.

Postoji još mnogo primera koji pokazuju složenost načina na koje se dimenzije seksualne orijentacije mogu preklapati i/ili kombinovati: muškarci koji žive u heteroseksualnom braku a samo povremeno imaju seks sa drugim muškarcima, onda one/i koje/i se identifikuju kao lezbejke ili gejevi iako povremeno imaju seks sa osobama suprotnog pola, itd.

Poslednja dimenzija – *seksualni identitet* – nam govori o važnosti samoodređenja. I zaista, svaka/o od nas je bezbroj puta u životu sebi postavila/o pitanje: *Ko sam ja?*

## Identiteti na osnovu seksualne orijentacije

Ako uzmemo u obzir uobičajenu definiciju seksualne orijentacije kao seksualne i/ili emotivne privlačnosti prema osobama određenog pola/roda, ljude možemo podeliti u četiri kategorije:

- *heteroseksualne osobe*: osobe koje emotivno i seksualno privlače osobe suprotnog pola/roda;
- *lezbejke*: žene koje emotivno i seksualno privlače druge žene;
- *gejeve*: muškarce koje emotivno i seksualno privlače drugi muškarci;

- *biseksualne osobe*: osobe koje emotivno i seksualno privlače osobe oba pola/roda.

Većina ljudi se(be) može bez problema identifikovati u okviru jednog od četiri navedena varijeteta seksualne orijentacije. Međutim, ukoliko želimo preciznije da opišemo osobe koje stupaju u emotivne i/ili seksualne odnose sa osobama istog pola/roda, da odgovorimo na pitanje ko su te osobe, nailazimo na problem, jer je činjenica da je svaki individualni slučaj po nečemu autentičan i drugačiji od ostalih koji pripadaju istoj kategoriji. Takođe, ako se definicija seksualne orijentacije posmatra šire, odnosno ako se u nju uključe i drugi faktori (npr. neprihvatljivost binarnog posmatranja pola/roda), onda ova klasifikacija ostaje nedorečena. Tako zastupnici queer teorije prevazilaze politike identiteta i binarne koncepcije pola/roda, pa se u okviru ovih teorija spominje i panseksualna ili omniseksualna orijentacija - emotivna i seksualna privlačnost prema osobama bez obzira na pol i rod. Pored toga, sve češće se govori i o aseksualnosti kao jednom od varijeteta (ne) seksualne orijentacije.

Kako je na samom početku borbe za ostvarivanje lezbejskih i gej prava bilo važno prihvatiti lezbejski ili gej identitet, odnosno stvoriti neku vrstu zajedničkog, kolektivnog identiteta, kako bi se stvorila platforma za političku borbu, oni su na neki način “poprirodnjeni”. Sa druge strane, heteroseksualnost, kao dominantna seksualnost, uglavnom je neproblematizovana, neprimetna, samo-očigledna, tj. oduvek “prirodna”, a istopolna orijentacija se uobičajeno posmatra kao izvedena i manje razvijena forma heteroseksualnosti. Nekada se u psihološkom smislu homoseksualnost objašnjavala kao faza istraživanja vlastite seksualnosti tokom adolescencije. Takođe, poznat je i odnos crkve/države prema definiciji porodice, te shvatanje istopolnih partnerstava/porodica nelegitimnim. Na taj i slične načine heteroseksističke strukture moći koje privileguju rodnu asimetriju, polnu reprodukciju i patrijarhalni nukleus porodice vrše represiju nad neheteroseksualnim identitetima. Za lezbejke i gejeve zajednički je njihov istopolni seksualni objekat, tj. njihova seksualnost i ona predstavlja osnovu stvaranja kolektivnog identiteta kao uslov za političku borbu. Sa druge strane, ponekad se dešava da su takvi kolektivni identiteti za-

tvoreni, što se najčešće javljalo i još uvek se javlja u lezbejskom pokretu. Naime, lezbejski identitet podrazumeva ženu koju emotivno i seksualno privlače druge žene i često su neke lezbejke odbacivale i diskriminisale one žene koje preispituju i problematizuju pitanje roda, navodeći svoje lezbejsko iskustvo kao jedini pravi uslov za političku borbu za lezbejska prava i osporavajući pravo drugih da govore o lezbejskim ljudskim pravima. Na taj i slične načine do izražaja dolaze ograničenosti identiteta, ali i zatvorenost marginalizovanih grupa i prenošenje sistema diskriminacije među već diskriminisanimima.

## Rodni identiteti

Rodni identitet se odnosi na lični doživljaj sebe kao muškarca, žene ili nečeg trećeg. Ukoliko se vratimo na prethodno opisano objašnjenje pola, odnosno roda, shvatićemo da nije dovoljno deliti sve ljude na samo dve kategorije – mušku i žensku, zbog postojanja brojnih varijacija koje se nalaze između (ili izvan) ova dva suprotstavljena kraja, odnosno – između muškog i ženskog. Pored tradicionalnih, ženskih i muških, postoje različiti rodni identiteti:

- *transrodne osobe* (eng. transgender): osobe čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje nisu u skladu sa tradicionalnim i nametnutim rodnim ulogama i normama. Transrodnost predstavlja ambrelu za različite identitete koje obuhvata: transseksualne osobe, transvestite, drag queen, drag king, itd (saznaj više Poštić 2003);
- *transeksualne osobe*: osobe koje imaju želju i potrebu da promene svoj pol ili su delimično ili u potpunosti modifikovale svoje telo kako bi uskladile svoj polni/rodni identitet i osećaj sebe sa fizičkom pojavom svog tela. Modifikovanje, odnosno prilagođavanje tela stvarnom ličnom doživljaju podrazumeva hormonalnu i fizičku terapiju i/ili hirurške intervencije;
- *interseksualne osobe*: osobe rođene sa polnim i reproduktivnim organima koji se ne mogu definisati kao ženski ili muški. Tradicionalno, određenje pola vrši se na osnovu prisustva ili nedostatka penisa. Ukoliko se dogodi da spoljašnji polni organi nisu jasno definisani, utvrđuje se “poremećaj”. Ranije se ovakav poremećaj nazivao

hermafroditizmom, a danas je prihvatljiviji naziv interseksualnost. U takvim slučajevima obično se vrše medicinske intervencije kako bi se osobi “dodelio” muški ili ženski pol. “Uzroci interseksualnosti uključuju: hromozomske i genetske atipičnosti, in utero izloženost embriona spolnim hormonima proizvedenim od strane ‘majke’ ili koje ‘majka’ unosi u svoje tijelo, te nasumične razvojne varijacije. Budući da je spolni razvoj veoma kompleksan, do atipičnosti spolnog razvoja može doći tokom mnogih stadija ljudskog razvitka, od začeća do kraja puberteta” (Jelena Poštić/Svetlana Đurković/Amir Hodžić 2010). Dakle, možemo da zaključimo da je i pol nešto što nam je određeno mnogo pre nego što smo mi mogli bilo šta da odlučimo po tom pitanju;

- *queer osobe* - mada je pitanje queera kao identiteta problematično, s obzirom da niz queer teoretičara/ki upravo rade na razgradnji postojećih identiteta.

Razlikovanje ovih identiteta može, ali ne mora imati veze sa njihovom seksualnom orijentacijom, odnosno seksualna orijentacija transrodnih, transeksualnih, interseksualnih i queer osoba može biti različita, bez obzira na promene ili trenutno stanje njihovog polnog/rodnog shvatanja sebe.

## Queer - napuštanje politike identiteta

Postoji toliko različitih objašnjenja pojma queer da slobodno možemo reći da svako može odrediti sam za sebe definiciju queera. U mainstream kulturi koristi se kao ambrela termin za označavanje raznolikosti identiteta unutar LGBTI zajednice, ali i za druge različitosti koje prevazilaze *hetero-normativni* sistem – aseksualne i autoseksualne osobe ili osobe čija je seksualna praksa različita od dominantne seksualnosti bez obzira na seksualnu orijentaciju (poliamorija, BDSM odnosi, osobe koje ne prihvataju binarnost polova). Međutim, queer se ne odnosi uvek na identitete, već može da podrazumeva i radikalnu politiku koja uviđa povezanost svih vidova represije, nasuprot usko usmerenoj politici identiteta<sup>4</sup>. Queer

---

4 Više na ovu temu pronađite na [www.queerbeograd.org](http://www.queerbeograd.org).

je nastao iz bunta, prisvajanjem ovog termina od strane LGBT osoba, a čije izvorno značenje predstavlja uvredljiv naziv za njih (eng. *queer* - nastran, čudak i sl.). Queer teorija je nastala 90-ih godina prošlog veka i razvila se iz lezbejskih-gej studija, koje takođe predstavljaju relativno novu disciplinu nastalu desetak godina ranije, a koja se razvila iz feminističkih studija i feminističke teorije.

Identitet je nešto što je jedinstveno za svaku/svakog pojedinu/pojedinca, nešto što čini suštinu našeg sopstva, te je (relativno) stabilna i nepromenljiva kategorija. Queer, međutim, obeležava kontinuitet identiteta. Dok su lezbejski i gej pokreti naglašavali pojam politika identiteta, jer su identitet shvatali kao preduslov za političku borbu, queer teorija i aktivizam preispituju ove politike, pre svega zbog ograničenja kategorijama identiteta, naglašavajući značaj samodefinisanja i političke borbe iz pozicije lične identifikacije. Pojednostavljeno se može reći i da se nastanak queer pokreta vezuje za promenu iz politike koja se zalagala za postizanje jednakosti LGBT osoba u društvu, ka politici koja se zalaže za poštovanje različitosti, bez obzira da li je ona razumljiva ili ne. Dok, sa jedne strane, queer označava odbacivanje identiteta kao nečeg stabilnog i prirodnog, sa druge strane označava drugačiju vrstu identiteta koji je konzistentan i samoidentičan. Može se reći da prevazilazi lezbejski i gej identitet zbog njihove identifikacije sa zajednicom, odnosno kolektivnog identiteta, ali i zbog uključivanja svih onih seksualnih i političkih identifikacija koje nisu uzete u obzir kao “normalne”, nisu “poprirodnjene” i ne mogu se svrstati u neki od zatvorenih LGBTI ili heteroseksualnih identiteta.

Kao što vidimo, queer obuhvata skoro beskonačno mnogo seksualnih identiteta, praksi i politika što ukazuje na isticanje liberalnog pluralizma. Queer podstiče pregovaranje o konceptu identiteta, promišljanje identiteta, kritike, to je nestabilna kategorija koja ni ne želi da se stabilizuje, već je u stalnom preispitivanju i konstruisanju, a u cilju otvaranja prostora za kreativnost i raznolikost u borbi protiv svih vidova opresije. Ukazuje na otvaranje prostora za svaku osobu da se samodefiniše i izražava, kao i na dozvolu mogućnosti nedefinisanja, čak i onda kada nam nisu potpuno jasne samodefinicije drugih. Otvoren odnos prema



drugima je prirodno stanje i donosi mir i zadovoljstvo sebi i drugima, a to je moguće jedino uz shvatanje i prihvatanje različitosti. Da bi se to postiglo potrebno je uvek krenuti od sebe, pomeriti svoje granice i otvoriti prostore za prihvatanje i učenje, kako bismo mogle/i zahtevati isto to i od drugih.

## Literatura

- Jelena Poštić (2003): *Razumijevanje transrodnosti*, u *Zarez. Dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, ([http://transserbia.org/index.php?option=com\\_content&view=article&id=18:razumijevanje-transrodnosti&catid=13:transrodnost&Itemid=29](http://transserbia.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18:razumijevanje-transrodnosti&catid=13:transrodnost&Itemid=29))
- Jelena Poštić/Svetlana Đurković/Amir Hodžić (2010): *LGBTIQ vježbanka: O spolu, rodu, seksualnoj orijentaciji i seksualnosti*. Sarajevo: Udruženje Q.
- Aleksandar Štulhofer (2004): *Uvod u razumijevanje seksualne orijentacije*, u Tea Nikolić (ur.): *Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*. Beograd: Deve.

Masha Durkalić

## QUEER TEORIJA I FOUCAULT<sup>5</sup>

### 0 queer teoriji

Termin *queer* je prvi put upotrijebila feministička teoretičarka Teresa de Lauretis u specijalnom broju feminističkog časopisa *Differences* objavljenog u ljeto 1991., pod nazivom *Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities*, što je ujedno označilo i začetak razvoja queer teorije. “Queer teorija je ušla u kritičke diskusije kao antiesencijalistički termin usmjeren na kritičku samorefleksiju unutar gej i lezbijskih intelektualaca i došla je u istu ravan sa drugim oblicima postmodernog teoretiziranja.” (Malti-Douglas 2007: 1236)

Iako se de Lauretis, tri godine nakon uvođenja fraze *queer teorija* kao kritički razornog termina za kojeg se nadala da će inauguirati novu samorefleksivnost u lezbejskim i gej studijama, javno odrekla ovog termina kao “konceptno prazne kreacije izdavačke industrije” (de Lauretis: 1994), termin je ostao prihvaćen kao fundamentalna kritika identiteta, ili kako kaže teoretičarka Annemarie Jagose, “kao način upiranja u nešto što je ispred bez znanja o tome u šta tačno upiremo” (Annemarie Jagose: 1996). Kao kategorija koja se još uvijek izgrađuje, termin “queer” nema finalnog značenja, te nudi ono što Jagose definira kao “ambivalentno uvjeravanje u nezamislivu budućnost” (Annemarie Jagose: 1996).

*Queer teorija* i *queer studije* datiraju od kraja 90-tih te od početka 2000-tih, a *queer* pristupi su nastali iz ranijih gej i lezbejskih studija,

---

5 Tekst predstavlja odlomak diplomskog rada autorice, koji je pod naslovom *Tretman queer populacije u medijima pod pritiskom ideoloških utjecaja 2010. godine*, pod mentorstvom profesora Asima Mujkića, odbranila na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

feminističke teorije koja je preispitivala unitarnu prirodu kategorija “žena” i “žene”, te poststrukturalističke teorije, posebno one Michela Foucaulta (*Historija seksualnosti*), dekonstruktivizma Jacquesa Derride, psihoanalize Jacquesa Lacana, te izazova marksizma i psihoanalize Gillesa Deleuzea i Felixa Guattarija. “Dok gay i lezbijske studije u većem dijelu ovise o pretpostavci da lezbijski i gej identiteti postoje transhistorijski, queer teorija (nakon Foucaulta) naglašava da je ono što posjeduje seksualnost moderna implementacija, te da su tijela i zadovoljstva drugačije organizirana u prošlosti” (Malti-Douglas 2007: 1237).

*Queer teorija* također prepoznaje da je konstruiranje svih seksualnih različitosti oko homo/hetero binarnosti isključilo mnoge mogućnosti i da su se same gej i lezbejske studije proširile na prihvatanje biseksualnih, transrodnih i interseksualnih iskustava. Judith Butler smatra da moć *queera* leži upravo u činjenici da njegove granice nisu unaprijed određene, da on ne imenuje neki stabilni entitet, nego je konstantno u procesu redefiniranja.

Uopćeno, *queer teorija* definira i preispituje norme po kojima društva konstruiraju dominantne seksualnosti te razmatra ono što je isključeno *queer* normama.

U tom kontekstu, *queer* stremlje ka dekonstruiranju svih formi kategorija identiteta, s posebnim osvrtom na strategiju denaturalizacije u kontekstu seksualnih i rodnih identiteta definiranih u binarnim terminima. *Queer* također nastoji promijeniti razumijevanje šire definiranih koncepata subjektivnosti, identiteta i sociopolitičkih uvjeta. “Queer kritika modela teorije i politike baziranih na identitetu – bilo da su definirani s obzirom na rod, seksualnost, rasu, etnicitet, rasu, godine ili mogućnost – obično je praćena konstruktivnim naglaskom na multiplicitet, nestabilnost i fluidnost. Umjesto konceptualiziranja identiteta kao fiksnih, stabilnih i unitarnih, queer teoretičari u prvi plan stavljaju kontekstualnu i neizvjesnu, stoga privremenu prirodu bilo kojeg oblika identifikacije, uključujući i one opozitne forme seksualne i rodne identifikacije koje su obično sadržane u akronimu GLBT (gay, lesbian, bisexual, transgender)” (Malti-Douglas 2007: 1236).

No, možda je najbolju definiciju *queera* dala Eve Kosovsky Sedgwick, koja na pitanje “Šta je queer?”, dijelom odgovara: “Eksperimentalne lingvističke, epistemološke, reprezentacijske, političke avanture vezane za mnoge od nas koji smo povremeno ponukani da sami sebe opišemo kao (između ostalog) napadne žene, radikalne vile, fantaziste, klonove, dame u smokinzima, feminističke žene ili feminističke muškarce, masturbatore, dive, transseksualce, tetkice, muškarce lezbijke, lezbijke koje spavaju s muškarcima ili... ljude koji su u stanju da uživaju, uče ili se identificiraju s takvima” (Segal 2006: 161).

## **Foucault: Mehanizmi seksualne represije, *scientia sexualis* i bio-moć u modernom društvu**

Michel Foucault, rođen 15. oktobra 1926. (umro 25. juna 1984.), francuski filozof, sociolog i historičar, bio je profesor na Collegeu de France, te na univerzitetima u Buffalu i Berkeleyu, California. Najviše se fokusirao na kritiku društvenih institucija, ali je jedan od najvećih doprinosa dao promišljanju ljudske seksualnosti, zbog čega je postao jedan od utemeljitelja i prethodnika *queer teorije* prije njene pojave. Autor je kapitalnog trotomnog djela *Historija seksualnosti*. Prvi i najpoznatiji tom, *Volja za znanjem*, objavljen je u Francuskoj 1976., te se fokusirao na posljednja dva stoljeća i funkcioniranje seksualnosti kao moći povezane sa pojavljivanjem *scientie sexualis* i bio-moći na Zapadu. Druga dva toma, *Upotreba uživanja* i *Skrb o sebi* bavila su se ulogama seksa u grčkom i rimskom društvu. Oba su objavljena 1984., prije nego što je Foucault umro.

Foucaultov doprinos poimanju ljudske seksualnosti dragocjen je zbog promjene promišljanja najtabuiziranije teme u društvu. Foucault naglašava da je društvo dugo podržavalo viktorijanski režim, “koji nama dominira i danas. Zato slika britanske nepristupačnosti ukrašava našu ograničenu, nijemu i licemjernu seksualnost” (Foucault 1978: 3). Referirajući se na viktorijanski period, Foucault podsjeća da je porodica seks premjestila isključivo u četiri zida spavaće sobe te mu dodijelila ekskluzivnu funkciju reprodukcije. Foucault smatra da se moderno društvo nije oslobodilo ovog utjecaja te sugerira da se određeni napredak desio

zahvaljujući Freudovom radu, ali uz pratnju brojnih mjera predostrožnosti da se seks zadrži u diskretnom prostoru. Upravo do Freuda, naglašava Foucault, “diskurs intelektualaca i teoretičara o seksu nije prestao kriti glavni predmet svoga diskursa” (Foucault 1978: 53).

Represija povezuje moć, znanje i seksualnost, a Foucault je mišljenja da se toga ne možemo osloboditi bez transgresije zakona, ukidanja zabrana, promjene govora, ponovnog uspostavljanja zadovoljstva te nove ekonomije u mehanizmima moći. “Toliko je procedura bilo namijenjeno izbjegavanju nepodnošljive i opasne istine o seksu.” (Foucault 1978: 53). Zbog toga, smatra Foucault, “treba da proglasimo diskurs koji kombinira revnost za znanjem, odlučnost da promijenimo zakone te žudnju za ugodom” (Foucault 1978: 7).

Foucault poentira: “Ako je toliko stimulacija i mehanizama ograničavanja bilo potrebno kako bi se govorilo o seksu, to je zato što je vladala određena fundamentalna zabrana; samo definitivne nužnosti – ekonomski pritisci, političke potrebe – su bile u stanju da maknu ovu zabranu i otvore nekoliko pristupa diskursu o seksu, ali one su bile ograničene i pažljivo kodirane; toliko priče o seksu, toliko nepopustljivih mehanizama koji su činili da se o njemu govori – ali pod strogim uslovima: zar to ne dokazuje da je bio predmet tajne, i što je još važnije, da još uvijek postoji pokušaj da ostane tako?” (Foucault 1978: 34).

Uz mnogobrojne diskurse o seksu nastalo je i mnoštvo legalnih sankcija koje su se primjenjivale čak i u slučaju manjih perverzija. “Seksualna nepravilnost” se pripisivala mentalnim bolestima, seksualni razvoj se definirao od djetinjstva do starosti, proučavale su se sve moguće devijacije, ustanovljene su pedagoška kontrola i medicinski tretmani, te je tako nastao sistem kontrole prožet gnušanjem nad seksom. Međutim, Foucault se pita nije li sva ova pažnja zapravo motivirana brigom “da se osigura populacija, da se reproducira sposobnost za rad, da se vječnom održi forma društvenih relacija: ukratko, da se konstituiraju seksualnost koja je ekonomski korisna i politički konzervativna?” (Foucault 1978: 36-37). Porast populacije desio se u 19. i 20. stoljeću, a tako se desila

i disperzija seksualnosti, jačanje njihovih formi te pojava “perverzija”. “Naša epoha je inicirala seksualne heterogenosti” (Foucault 1978: 37).

Foucault objašnjava da su do kraja 18. stoljeća seksualnim praksama upravljali kanonsko pravo, kršćanski pastoral i građansko pravo. Seks muža i žene bio je podložan pravilima i preporukama – brak je bio najveći fokus ograničenja, i pod stalnim nadzorom, te se, u slučaju nedostataka, morao pravdati javno. Veliki grijesi podrazumijevali su razvrat, preljubu, silovanje, duhovni ili tjelesni incest, ali i sodomiju ili međusobnu masturbaciju. Sudovi su osuđivali kako homoseksualnost, tako i nevjeru, brak bez pristanka roditelja i bestijalnost. Hermafroditi su dugo bili kriminalci ili potomci kriminalaca. U srži svih ovih praksi ležao je strah. “Čudna zadovoljstva bi s vremenom rezultirala ničim drugim nego smrću: individua, generacija, i same vrste (Foucault 1978: 54).”

Međutim, diskurzivna eksplozija 18. i 19. stoljeća prouzrokovala je da sistem doživi dvije modifikacije. Prva je bila centrifugalni pokret s aspektom na heteroseksualnu monogamiju. Spektar praksi i zadovoljstava i dalje se odnosio na standard, ali se o njemu govorilo umjerenije. Legitimni par, sa svojom regularnom seksualnošću, dobio je pravo na više diskrecije. S druge strane, detaljnije se počela ispitivati seksualnost djece, psihički bolesnih muškaraca i žena, te kriminalaca, seksualnost onih koje ne privlači suprotan spol, te opsesije i manije ili napadi bijesa. “Bilo je vrijeme da sve ove ličnosti, jedva primjetne u prošlosti, zakorače naprijed i progovore, da naprave teško priznanje o onome šta su. Nema sumnje da su uprkos tome bili osuđeni; ali su ih slušali” (Foucault 1978: 38-39). Foucault pojašnjava da se stoga “neprirodno” odvaja kao specifična dimenzija u oblasti seksualnosti.

Novi interes za periferne seksualnosti sadržavao je *inkorporaciju perverzija* i novu *specifikaciju individua*. Po antičkim građanskim ili kanonskim pravilima, sodomija je bila zabranjena, a počinitelj ništa više od pravnog subjekta. Međutim, tada se situacija promijenila: “Homoseksualac 19. stoljeća postao je ličnost koja ima prošlost i djetinjstvo, uz to što je postojao kao stil života, životni oblik i morfologija, sa indiskretnom anatomijom i moguće misterioznom fiziologijom. (...)

Njegova seksualnost bila je prisutna svuda u njemu: u korijenu svih njegovih djela pošto je to bio njihov skriveni i neograničeno aktivni princip; neskromno ispisana na njegovom licu i tijelu jer je to bila tajna koja se uvijek odaje” (Foucault 1978: 43).

Fiziološka, psihijatrijska i medicinska kategorija homoseksualnosti je konstituirana u momentu kada je karakterizirana (esej Carla Westphala iz 1870. o “suprotnim seksualnim uzbuđenjima” može poslužiti kao vrijeme rođenja), manje prema tipu seksualnih odnosa, a više prema kvalitetu seksualne osjetljivosti, određenom načinu izvrtnja muževnog i ženstvenog u sebi. “Homoseksualnost se pojavila kao jedan od oblika seksualnosti kad se premjestila iz prakticanja sodomije u vrstu interne androginije, hermafroditizma duše. Sodomit je bio privremena aberacija; homoseksualac je postao vrsta” (Foucault 1978: 43).

Foucault u trećem poglavlju *Scientia Sexualis* pojašnjava da je ova nauka bila sastavljena od izbjegavanja: “Zanimala se prvenstveno za aberacije, perverzije, iznimne čudnovatosti, patološke umanjenosti i morbidna pogoršanja” (Foucault 1978: 53). Seksualnost je proizvela mogućnost diskurzivne prakse koja čini *scientiu sexualis*. “Glavne odlike ove seksualnosti nisu izraz reprezentacije koja je više ili manje iskrivljena ideologijom, ili nesporazuma prouzrokovanog tabuima; one odgovaraju funkcionalnim potrebama diskursa koji mora proizvoditi vlastitu istinu” (Foucault 1978: 68).

Foucault predlaže sljedeću hipotezu: buržoasko, kapitalističko, industrijsko društvo koje je nastalo iz 19. stoljeća seks nije odbilo, ali ga nije ni priznalo. Zapravo je proizvelo mašineriju za proizvodnju istinitih diskursa o seksu. Govorilo je o seksu i prisiljavalo ljude da to rade, te je formuliralo uniformnu istinu o seksu. “Kao da je sumnjalo da seks čuva neku tajnu. (...) Kao da je bilo važno da seks bude upisan ne samo u ekonomiji zadovoljstva nego i u naređenom sistemu znanja” (Foucault 1978: 69-70). Seks je tako postao predmet velike sumnje koja utječe na naše ponašanje i postojanje, slaba tačka, univerzalna tajna, “fragment tame koji svako nosi u sebi” (Foucault 1978: 69-70) i “strah koji nikad ne prestaje” (Foucault 1978: 69-70).



Foucault ideologiju uvodi u posljednjem poglavlju prvog toma, *Pravo na smrt i moć nad životom*, referirajući se na novouspostavljenu bio-moć. “Filozofija ideologa (...) je bez sumnje konstituirala apstraktni diskurs u kojem je bila potrebna koordinacija tehnika moći kako bi se konstruirala generalna teorija. Zapravo se one nisu trebale spojiti na nivou spekulativnog diskursa, nego u formi konkretnih dogovora koji bi činili veliku tehnologiju moći u 19. stoljeću; upotreba seksualnosti bi bila jedna od njih i jedna od najvažnijih” (Foucault 1978: 140). Bez bio-moći, kao neotuđivog elementa kapitalizma, sam njegov razvoj bio bi nemoguć.

Tokom razvijanja instrumenata države, kao glavnih institucija moći, osigurano je održanje odnosa produkcije, te opstojanje ostataka anatomske i bio-politike koje su u 18. stoljeću nastale kao tehnike moći prisutne na svakom nivou društvenog tijela. Izvršavale su ih najrazličitije institucije (porodica, vojska, škole, policija, zdravstvo...) koje su funkcionirale u sferi ekonomskog procesa. Također su služile kao faktori segregacije i socijalne hijerarhizacije, te tako garantirale i održavale dominaciju i hegemoniju.

U sistemu koji je bio zasnovan na kontroli, život je postao predmet političke borbe. “‘Pravo’ na život, na svoje tijelo, na zdravlje, na sreću, na zadovoljenje potreba, i iznad svih pritisaka i ‘alijenacija’, ‘pravo’ da ponovo otkrijemo ko smo i šta možemo biti, ovo ‘pravo’ – koje klasični pravni sistem nije bio sposoban shvatiti – bilo je politički odgovor na sve nove procedure moći koje nisu poticale od tradicionalnog prava na vlast” (Foucault 1978: 145). Uz procedure moći prirodno slijede i procedure isključivanja, od kojih je najočiglednija *zabrana*. “Dobro znamo da nemamo pravo sve reći, da ne možemo govoriti o svemu u svakoj prigodi, da napokon bilo tko ne može govoriti o bilo čemu. (...) Među područja gdje je mreža najzgušnutija, gdje su tamna polja sve brojnija, danas spada područje seksualnosti te područje politike: umjesto da bude prozirnim i neutralnim elementom u kojemu se seksualnost razoružava a politika pacificira, diskurs je izgleda jedno od poprišta gdje oni, na povlašten način, iskazuju neke od svojih najpogubnijih moći” (Foucault 2006: 46).

Kontrola diskursa postala je svakodnevnicom komunikacije 21. stoljeća – dostupnost diskursa postala je ekskluzivnost i luksuz. Foucaulta zabrinjava uspostavljeni sistem kontrole: “Ovdje se radi o prorjeđivanju govornih subjekata; nitko neće dospjeti u poredak ako ne udovoljava stanovitim zahtjevima ili ako otpočetak nije kvalificiran za to. Točnije: sva područja diskursa nisu jednako otvorena i prohodna; neka su izrazito zaštićena (diferencirajuća), dok se druga čine otvorenima za gotovo sve vjetrove i bez prethodnog ograničenja na raspolaganju svakom govornom subjektu” (Foucault 2006: 51). Kada je u pitanju diskurs o *queer* populaciji, ovo se najbolje može primijetiti ako se kao primjer uzme vidljivost, prohodnost i mogućnost diskursa o *queer* populaciji u bosanskohercegovačkom društvu, bilo u medijima, bilo u politici, intelektualnoj i društvenoj sferi... (Mada je situacija slična i u liberalnijim društvima u kojima postoje različiti pritisci koji utječu na diskurs o *queeru*.)

Upravo zbog toga, Foucault je u pravu kada kaže: “Mi smo još vrlo daleko od konstituiranja jedinstvenog i pravilnog diskursa o seksualnosti; možda u tome nikad nećemo ni uspjeti, a možda se i ne krećemo u tom pravcu” (Foucault 2006: 57), te predlaže da bi studija o zabranama koje pogađaju diskurs seksualnosti sigurno pomogla rasvjetljavanju i rješavanju ovog problema. Opisujući društvo kao društvo normiranja u kojem se “ukrščaju norma discipline i norma regulacije” (Michel Foucault 2006a: 206), Foucault poentira: “Mi, dakle, živimo u vlasti koja je preuzela brigu nad telom i životom ili koja je, drugačije rečeno, preuzela brigu nad životom uopšte, sa polom na strani tela i polom na strani populacije. Prema tome, to je bio-vlast” (Michel Foucault 2006a: 206).

## Literatura

- Michel Foucault (1978): *History of Sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Michel Foucault (2006): *Poredak diskursa (Historija seksualnosti)*, u hrestomatiji *Modul II: Rod, ideologija, kultura*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.
- Michel Foucault (2006a): *Treba braniti društvo*, predavanja na Kolež de Fransu iz 1976. godine, u hrestomatiji *Modul IV: Rod i politika*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.
- Annamerie Jagose (1996). *Queer Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.
- Teresa de Lauretis (1994): *The Practice of Love, Lesbian Sexuality and Perverse Desire*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fedwa Malti-Douglas (ed., 2007): *Encyclopedia of Sex and Gender*. Michigan: Macmillan Reference USA.
- Lynne Segal (2006): *Why Feminism?*, u hrestomatiji *Modul II: Rod, ideologija, kultura*. Sarajevo: Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, Magistarski program – gender/rodne studije.

Sunčica Vučaj/Lepa Mladenović

## LEZBEJSKI IDENTITET U KONTEKSTU FEMINISTIČKE TEORIJE

Uvek je bilo žena koje su birale žene za svoje emotivne i erotske partnerke. Hiljadama godina to su bile usamljene hrabre žene koje su krenule od simboličkih prava na hodanje i disanje pod heteroseksističkim nebom, u pesmi, u jeziku, u bašti, u kuhinjama, u krevetu.

### Istorija

Osvrnućemo se kratko na to kako se pisalo o ženama koje vole žene. Britanske feminističke istraživačice (Lesbian History Group 1989) istorijsko doba pokazivanja nežnosti između žena za vreme grčke pesnikinje Safo sa ostrva Lezbos, koja je živela 400 godina pre nove ere i koja je bila poznata po tome da je pisala poeziju u kojoj opisuje nežnu ljubav prema ženama, do dvadesetog veka nazivaju dobom pred-lezbejskog pokreta. Pre svega termin “lezbejka” se koristi prvi put u medicinskom časopisu *Alienist and Neurologist* u članku o pre-oblačenju (cross-dressing) o Lucy Ann Lobdell (1829-1912), koja se oblačila u muška odela i koja je imala nežna osećanja prema ženama, da bi označio ženu koja voli ženu, umesto termina “stanovnica ostrva Lezbos” kako se do tada govorilo u SAD-u (Katz 1976).

U istoriji lezbejskog i gej pokreta prvi najznačajniji doprinos je rad Naučno-humanitarnog komiteta – prve organizacije u svetu koja je imala za cilj da ukloni pravnu i društvenu netolerantnost prema homoseksualcima, a osnovao ga je 1897. godine dr. Magnus Hirschfeld, doktor medicine, jevrejin, socijalista i homoseksualac. Godinu dana ranije on je objavio brošuru na nemačkom o homoseksualnosti “Safo i Sokrat”. Magnus Hirschfeld zajedno sa istraživačicom Annom Rueling koristi i termin “treći pol” na konferenciji, takođe u Nemačkoj, 1919. Godine, kada je predstavljen film o homoseksualcima “Različiti od drugih” zasnovan na

istraživanju koje je Naučno-humanitarni komitet obavio na 10.000 muškaraca i žena koristeći upitnik od 130 pitanja. Celokupno istraživanje je objavljeno 1914. godine u knjizi “Homoseksualnost muškaraca i žena”.

U Francuskoj, 1904. godine objavljena je prva knjiga o lezbejskoj ljubavi “Žena mi se pojavila” koju je napisala Rene Vivian o svojoj ljubavi prema Natalie Clifford Barney. U Italiji 1919. godine Marija Volpi Nanipieri objavljuje prvu knjigu o lezbejskoj ljubavi “Perfide” na italijanskom jeziku. U Velikoj Britaniji 1928. godine Radclyffe Hall je napisala prvi, već legendarni, lezbejski roman na engleskom pod nazivom “Bunar samoće” (The Well of Loneliness), o lezbejskoj ljubavi.

Dok je 1933. godine homoseksualnost u Danskoj dekriminalizovana, u Nemačkoj je u Hitlerovoj raciji iz Magnusovog Komiteta izneto više od 10.000 knjiga koje su spaljene na Opera placu u Berlinu, što predstavlja početak progona homoseksualaca. Od 1940. godine počinje organizovano odvođenje lezbejki i homoseksualaca u koncentracione logore, nakon revizije nacističkog Paragrafa 175 koji je od tada uključivao kažnjavanje “koitalnog odnosa između muškaraca” i “homoseksualne fantazije”. U logorima su lezbejke i gej muškarci bili obeleženi ružičastim trouglovima. U Rusiji, iako je Oktobarskom revolucijom dekriminalizovana muška homoseksualnost, sa dolaskom Staljina ona je ponovo postala zločin i povezivana je sa nacizmom, dok je u to vreme u Evropi Carih bio centralno gej mesto, budući da je Švajcarska imala neutralni status u Drugom svetskom ratu.

Posle Drugog svetskog rata, 1945. godine osnovana je prva gej lezbejska organizacija COC u Amsterdamu (odmah do kuće Ane Frank), obzirom da je holandski Komitet za vreme rata bio u ilegali, ali nije bio temeljno napadnut od nacista kao onaj u Nemačkoj. Po ugledu na nju, 1948. godine osnovana je prva danska lezbejska i gej organizacija COC u Kopenhagenu - obe ove organizacije još uvek su aktivne.

Godine 1947. u SAD-u, Lisa Ben štampa prve lezbejske novine *Vice versa*. Osam godina kasnije – 1955. godine osnovana je prva lezbejska organizacija u svetu, u San Francisku “Daughters of Bilitis” – kao

“društvena alternativa ilegalnim lezbejskim barovima” koji su u to vreme neprekidno bili meta policijskih napada. Osnivačice izdaju i prvi lezbejski časopis *The Ladder* (Merdevine), a pet godina po osnivanju lezbejske organizacije one organizuju i prvu lezbejsku konferenciju.

U periodu od 27. do 30. juna 1969. godine u ulici Kristofer u baru *Stonewall*, u Njujorku su se desili neredi, jer je policija ušla u gej barove, kao i mnogo puta do tada, identifikovala gej muškarce i pokušala da ih uhapsi. Tada je prvi put pružen organizovani otpor i nastala je tuča između gej muškaraca i policije. Naredna tri dana je pobuna lezbejki i gej muškaraca nastavljena razbijanjem izloga, kontejnera na ulici, ispisivanjem grafita i okupljanjem oko 2.000 ljudi uključujući podršku poznate glumice Judi Garland. U istoriji se smatra da je tada rođen gej i lezbejski pokret. Već naredne godine u čitavom SAD-u bilo je oko 50 gej i lezbejskih organizacija, a 27. juna 1970. godine organizovana je i prva parada na Dan Ponosa lezbejki i gej muškaraca u Njujorku.

S druge strane, početkom sedamdestih pokret za oslobođenje žena se širi i 1970. godine, prve večeri Drugog kongresa Nacionalne organizacije žena SAD-a (NOW), dvadeset lezbejki je prekinulo program i izašlo sa majicama na kojima je pisalo “ružičasta opasnost”. To je bila reakcija na jednu od liderki ženskog pokreta koja je pre toga isključila lezbejsku spisateljicu i aktivistkinju Ritu Mae Brown iz konferencije rečima da su lezbejke “ružičasta opasnost” za ženski pokret. Ova grupa buntovnica lezbejki potom osniva grupu *Radikalne lezbejke* objavljujući svoj manifest pod nazivom *Ženski identifikovana žena*. Tu su počeci feminističko-lezbejskog pokreta koji se kasnije razvija u Kanadi i drugim zemljama.

## Feministička politika lezbejskog identiteta

Ako se sada koncentrišemo na sadašnjost, lezbejski identitet je pojam koji zavisi od lezbejskog i feminističkog pokreta, od istorijskih promena i - fluidan je. U suštini, termin “lezbejke” odnosi se na ženski identifikovane žene koje vole žene, koje biraju žene za svoje emotivne, erotske, seksualne, drugarske partnerice.

Feministički aspekt lezbejskog identiteta polazi od feminističke analize društva, a to znači da je društvena struktura sačinjena od hijerarhija moći koje neprekidno proizvode diskriminacije onih koji su različiti od dominantne elite. Dominantna elita je u Evropi bele rase, muškog roda, heteroseksualne orijentacije, srednje ili više klase, u određenim mentalnim i telesnim okvirima. Dakle, sve što nije u ovom malom krugu je različito i podložno raznim oblicima društvene represije. Pre svega represije i ugnjetavanja su seksistička, rasna i homofobična. Termin “patrijarhat” kaže da je na vrhu, na početku, uvek *pater*, dakle otac ili vođa plemena, uvek muškarac i uvek jedan. *Arhe*, na grčkom znači vladati, dakle taj jedan vlada, od njega počinje sve. On je prvi u hijerarhiji, u državi, u naciji, u porodici, ambulanti, crkvi. To je totalna dominacija muškog pola nad privatnom i javnom sferom svih. Prema patrijarhalnim obrascima postoji osnovna hijerarhija između žena i muškaraca, između dva društveno konstruisana pola, dalje postoji hijerarhija unutar muških odnosa i postoje sve moguće ostale hijerarhije na osnovu klase, rase, nacionalnosti, seksualne orijentacije, itd. Patrijarhat funkcioniše tako što stalno proizvodi hijerarhije, što onda jedna grupa ljudi ima više moći nad drugom grupom ljudi koja se isključuje, diskriminiše i kontroliše.

Feministički pogled na svet posmatra sve fenomene unutar ove analize društvene moći koja isključuje one koji/e su različiti/e iz procesa donošenja odluka. Da bi delovale u cilju menjanja ovih društvenih nepravdi protiv žena i lezbejki, tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka većina lezbejskih organizacija u svetu osnovana je od strane feminističkih lezbejki. To su bile liderice koje su imale temeljnu analizu društva kao heteroseksističkog sistema koji ugnjetava lezbejke po više kriterijuma, po tome što su žene i po tome što su ljubavno i erotski neheteroseksualne. Iz ovog početnog stava izlaze druge političke vrednosti feminističko lezbejskog pokreta:

## Ženska solidarnost

Polazište feministički orjentisanih lezbejki kaže da su žene u patrijarhalnom sistemu ugrožene i da je zbog toga važno razvijati aktivnu solidarnost

sa ženama. To znači da su lezbejske organizacije aktivne u podršci svih prava žena, u podršci pravima žena sa invaliditetom, romkinja, žena drugih nacionalnosti koje u našim zemljama trpe nacionalističke represije i slično Adrienne Rich (2003), feministička lezbejka i spisateljica iz SAD-a, kaže: ženske solidarnosti je uvek bilo i nikada je nije bilo, jer nikada nije imala dozvolu da bude, ali žene su oduvek bile solidarne jedna s drugom, nevidljivo i ispod istorije civilizacije. “Zato je ženska solidarnost izbor protiv patrijarhata. To je politika koja ukida patrijarhat, jer patrijarhat nije zasnovan na ženskoj solidarnosti, nego na razjedinjenosti žena. Kada izaberemo žensku solidarnost, onda nas se druga tiče, mi se nežno brijemo jedna za drugu, njene potrebe i želje su nam važne, ona nije sama, mi nismo same. Mi biramo opredeljenje da razumemo druge žene, druge lezbejke unutar mizoginičkog i homofobičkog društva u kome živimo.” To je izbor ka feministički uređenom društvu.

## **Solidarnost sa drugim pokretima za oslobođenje od opresije**

Lezbejke koje su u feminističkom pokretu solidarne su sa svim društvenim pokretima za oslobođenje, od ženskog pokreta, i pokreta protiv dominacije neoliberalnog kapitalizma, pokreta za prava radnika i radnica, antifašističkog, antiratnog pokreta, do ekološkog pokreta za očuvanje prirode, okoline i životinja.

## **Lično je političko**

Feministički pokret polazi od analize da je lični život politički fenomen, to znači da sve što radimo u životu možemo razumeti unutar društvenih odnosa moći - da sve što se događa između ljudi je isto tako društveno pitanje. Na primer, države su ozakonile heteroseksualne odnose brakom, tako da sasvim intiman ljubavni, erotski, seksualni i ekonomski odnos između muškarca i žene postaje društveno i državno pitanje činom venčanja. To je tako od početka stvaranja države kao takve. Isto tako ljubavni i seksualni odnos između dve žene ili dva muškarca nije samo njihova



lična stvar, već je i društveno i državno pitanje. Činjenica da u našim državama na Balkanu ne postoji mogućnost da se dve osobe istog pola niti drže za ruke na javnom mestu je društveno pitanje, jer oni to ne mogu činiti zbog homofobije - društvene mržnje koja je usmerena ka istopolno orijentisanim osobama. Pošto je lično političko, to znači i da sve emocije i sva ponašanja koja ispoljavaju lezbejke i gej muškarci koji žive u strahu od nasilja i diskriminacije nisu samo njihova lična stvar. To znači da kao što je i heteroseksualna ili lezbejska ljubav društveno pitanje tako su i strah ili osećanje isključenosti, ćutanje potčinjenih i sva ostala osećanja koja se javljaju kao posledica homofobije isto tako društvena pitanja. Zato je organizovanje lezbejki političko pitanje, jer delovanjem lezbejskih i gej organizacija traže se osnovna građanska i ljudska prava na ljubav, porodicu i život.

### **Poljubila si mi kosu**

da me probudiš. *Sanjala sam da si pesma,*  
kažem, *pesma koju sam želela nekom da pokažem...*  
nasmejem se i opet nastavim da sanjam  
od želje da te pokažem svima koje volim.' (Rich 1978)

## Literatura

- Lesbian History Group (1989, ed.): *Not a Passing Phase, Reclaiming Lesbians in History 1840-1985*. London: Women's Press.
- Jonathan Ned Katz (1976): *Gay American History: Lesbians and Gay Men in the U.S.A.* New York: Routledge.
- Žarana Papić (1983): *Antropologija žene - novi horizonti analize polnosti u društvu*, u Žarana Papić/Lydia Sklevicky (ur.): *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta.
- Adrienne Rich (2003): *O lažima, tajnama i šutnji*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Adrienne Rich (1978): *XXI Love Poems*, in *The Dream of a Common Language*. New York: W.W Norton.

Boban Stojanović

## GEJ IDENTITET

Dvedeseti vek donosi značajne promene u globalnom stavu društva prema homoseksualnosti i unosi dinamiku u pozicioniranje gej identiteta unutar različitih javnih debata. Tome doprinose brojna istraživanja koja se u oblasti ljudske seksualnosti vrše nakon Drugog svetskog rata, popularnost masovnih medija, a u novije vreme uvođenje seksualne orijentacije u politički diskurs kroz problematiku poštovanja ljudskih prava. Centar analize homoseksualnosti pomera se sa kliničkog aspekta na istraživanja uticaja pop kulture i potrošačkog društva na njeno formiranje.

Stavovi o istopolno orijentisanim osobama ostaju promenljivi bez obzira na način na koji se gej identitet problematizuje. Obe strane, i ona koja ga negira i ona koja ga afirmiše, neminovno su opterećene predrasudama. Ovakav pristup stavlja znak jednakosti između identiteta pripadnika seksualnih manjina i pripadnika identiteta drugih manjinskih grupa, a kontigent stavova koje javnost ima prema homoseksualcima jednak je stavovima koji postoje prema bilo kojoj drugoj manjini.

Gej identitet u procesu globalizacije lišen je domovine i granica, bez monopola u nekoj od dominantnih nacija i religija, njegova percepcija se formira na osnovu pluralizma rodnih i seksualnih subkultura, neteko i seksualnih praksi. Istovremeno, mnogi već utemeljeni identiteti (poput nacionalnog i verskog), kroz proces globalizacije gube svoju stabilnost, pa gej identitet biva preveden kao rušilački, onaj koji ukida granice, prevazilazi ustaljene koncepte identiteta. U ovom okviru nije moguće zaobići činjenicu da se upravo zbog legislativnog diskursa ljudskih prava gej identitet lako afirmiše i još lakše negira. Ovaj identitet, zapravo dekonstruiše stabilnost identiteta te se neprestano sprovode različita istraživanja koja žele da ga definišu, a većina njih može biti smeštena u neku od grupa teorija.

Postojeće *biološke teorije* ne pružaju direktne dokaze da postoje genetski faktori ili hormoni koji determinišu homoseksualnost. U okviru ove grupe teorija, najveći broj autora se fokusira na uticaj hormona u fetalnom razvoju i tvrdi da se neke osobe rađaju sa tendencijom prema homoseksualnosti i da istu mogu razviti u zavisnosti od faktora u sredini koja ih okružuje. Veliku pažnju javnosti početkom devedesetih godina izaziva otkriće razlike u veličini jednog dela jezgra hipotalamusa. Primećeno je da su kod gej muškaraca ova jezgra manja nego kod heteroseksualnih, ali uzrok nije otkriven. Paralelno se pojavljuje i teorija o genetskoj predodređenosti koja se dokazuje eksperimentima sa jednojajčanim i dvojajčanim blizancima, gde se pokazuje da među jednojajčanim postoji veći procenat homoseksualnih jedinki. Ipak, ova istraživanja ne uzimaju u obzir sredinu, pa se smatra da nisu validna.

Istraživanje o uticaju seksualne orijentacije roditelja na njihovu decu pokazuje da se deca iz lezbejskih porodica lakše upuštaju u istraživanje istopolnih veza, sa obzirom da je njihovo okruženje daleko otvorenije prema ovakvim vezama, ali da odrastanje u lezbejskim porodicama ne utiče na seksualnu orijentaciju i da se većina dece iz ovih porodica identifikuju kao heteroseksualna. Stepen uticaja seksualne orijentacije roditelja nikada nije zvanično dokazan.

Biološke teorije u svojoj suštini sadrže visoki stepen diskriminacije jer traže uzrok homoseksualnosti u instinktu koji nužno znači odstupanje od normalnosti, odnosno heteroseksualnog normativa. Zbog toga brojni istraživači svoje analize vrše u okviru *teorije učenja*, kod koje postoje dva dominantna procesa: uslovljavanje i model roditelja istog pola.

Istraživanja koja se rade u okviru istopolnih i heteroseksualnih porodica pokazuju da u istopolnim porodicama ne postoji veći stepen ohrabrivanja na istopolne odnose. Savremena društvena kretanja smanjuju granicu rodnog modelovanja pojedinaca, pružaju mogućnost pluralnog sagledavanja pozicija unutar identiteta, pa je u pitanju predrasuda da će kod istopolnih roditelja i deca postati istopolno orijentisana. Očigledno da deca koja odrastaju u istopolnim porodicama imaju viši nivo tolerancije i prihvatanje oscilacija u odnosu na društveno očekivane norme rodnih identiteta.

*Psihoanalitička teorija* Sigmunda Frojda o ljudskoj seksualnosti, koja se zasniva na verovanju da su ljudi primarno biseksualni i da svoju seksualnu orijentaciju razvijaju u zavisnosti od iskustva sa roditeljima i značajnim drugima, izaziva puno pažnje. Frojd veruje da je heteroseksualnost normalnost, ali za razliku od većine biologa svog vremena na homoseksualnost ne gleda kao na poremećaj i veruje da homoseksualna osoba ne mora imati bilo kakav poremećaj. Njegova se teza sastoji od toga da postoji zastoj u razvoju biseksualnosti koji se može desiti usled različitih faktora, bioloških i sredinskih. Ovakvo shvatanje homoseksualnosti je veoma napredno u datom istorijskom kontekstu, ali to nije značilo da kasniji istraživači prate Frojda. Predominantno stanovište ostaje na urođenoj heteroseksualnosti, dok je homoseksualnost fobična reakcija na osobe suprotnog pola. Drugi analitičari tvrdili su da je homoseksualnost posledica patoloških odnosa u porodici tokom edipalnog perioda.

Empirijske studije koje ispituju uticaj roditelja na razvoj gej identiteta ne dolaze do jedinstvenog zaključka. Psihoanalitičari opisuju oca gej muškarca kao distanciranog i neprijateljskog, dok je majka dominantna, bliska i sa njom postoji povezanost. Druge studije (Siegelman) ne pronalaze razlike u porodičnom preseku između homoseksualnih i heteroseksualnih muškaraca, a ista istraživanja lezbejskih majki daju sličan zaključak, pa ne postoje empirijski dokazi o uticaju roditelja na razvoj homoseksualnosti kod njihove dece.

Kada je reč o gej identitetu dva istraživača su posebno važna: Alfred Kinsey i Evelyn Hooker.

Studije seksualnog ponašanja odraslih Amerikanaca koje je sproveo Kinsey otkrile su značajne činjenice. Prema njegovom istraživanju veliki broj ispitanika imao je homoseksualno iskustvo. Kinsey izveštava da je 10% muškaraca i 6% žena (u zavisnosti od bračnog statusa) bilo isključivo homoseksualne orijentacije, najmanje 3 godine između svoje 16-te i 55-te godine života. Ovakvo stanje stvari uzdrimalo je prilično konzervativnu američku javnost koja u tom periodu veruje da homoseksualce čini mali broj socijalno neadekvatnih.

Sredinom pedesetih godina prošlog veka Evelyn Hooker u svojim istraživanjima ne polazi od premise da se homoseksualnost razlikuje od heteroseksualnosti po sposobnosti psihološkog prilagođavanja i za svoja istraživanja uzima isključivo gej muškarce koji su unutar društva funkcionisali u standardima, a ne psihijatrijske pacijente. Hooker donosi zaključak da homoseksualnost nije klinički entitet i da ne može biti sama po sebi povezana sa psihopatologijom.

*Društvene teorije* ističu uticaj okoline, ali se u velikoj meri razlikuju između sebe. U okviru njih postoje rodne ili queer teorije koje se ne bave traženjem uzroka već društvenom percepcijom homoseksualnosti. One ističu uticaj društvenih normi na razumevanje seksualne orijentacije i problem prihvatanja različitosti. Heteroseksualno ponašanje je društveno zadata norma ponašanja i prema njoj se određuje šta je normalno, a šta nije. Ove teorije prave razliku između pola, biološki zadate kategorije, i roda koje je određen društvom. Ako prihvatimo da je pol fiksiran rođenjem (premda je i on promenljiva kategorija), rod je itekako fluidna kategorija koja se najpre ne može striktno definisati, a još se lakše može menjati. Slično je i sa seksualnom orijentacijom, a sa njom i seksualnim identitetom koji takođe nije fiksiran.

U poslednjih trideset godina dolazi do ubrzanog razvoja medija, ali i tzv. internet revolucije koja na eksplicitan način gej identitet plasira na različita tržišta. Televizija, filmovi, mainstream umetnost, moda, dizajn, bave se pitanjem gej identiteta. Takođe, ekonomija postaje senzibilna po pitanju seksualne orijentacije i dolazi do formiranja gej tržišta, dok talas neokonzervativizma unutar fragmenata društva definiše ovakve pojave kao nametanje gej identiteta, pa se neretko stvaraju teorije zavere koje naizgled prihvaćeni gej identitet ponovo problematizuju kroz religiju ili interes nacionalne zajednice, stvarajući od njega nepoželjan društveni model.

Teorija ima mnogo, ali ni jedna nije osvojila primat. Za sada, homoseksualnost, kao i heteroseksualnost jeste kompleksna mešavina bioloških, psiholoških i društvenih uticaja. Svaka osoba, bilo homoseksualna, biseksualna ili heteroseksualna ima svoju jedinstvenu biologiju kao i jedinstven doživljaj sebe i sveta oko sebe.

Marija Savić

## **BISEKSUALNOST. IZMEĐU MITA I SEKSUALNE ORIJENTACIJE**

*Biseksualnost* se najčešće definiše kao emotivna i/ili seksualna privlačnost prema osobama oba pola. Međutim, najčešći stavovi o biseksualnosti suprotstavljeni su između stava da biseksualnost uopšte ne postoji, te da je to “faza” koja će dovesti do toga da osoba shvati da je homoseksualna ili (ređe) heteroseksualna i suprotnog stava - da su svi ljudi biseksualni. Ovi mitovi o biseksualnosti podjednako su zastupljeni i u LGBT zajednici, kao i među heteroseksualnom većinom, a takođe su i mnogi naučnici dugo vremena posvetili dokazivanju sličnih tvrdnji. Izloženi takvim stavovima, biseksualni ljudi su nevidljivi, jer retko govore o sebi. Oni su pod uticajem većine koja ih uglavnom svrstava u jednu ili drugu kategoriju, ne dozvoljavajući im isticanje sopstvene posebnosti. Ovo je čvrsto povezano sa binarnim shvatanjem roda, odnosno, pojednostavljenim shvatanjem da se ljudi na osnovu roda dele na dve (suprotstavljene) skupine. Otuda nije čudno što postoji potreba da se i na osnovu seksualne orijentacije formiraju dve suprotnosti, te tako jasno obeleži protivnik od kojeg se heteroseksualna većina razlikuje.

Prvi istraživač koji je *seksualnu orijentaciju* predstavio kao *kontinuum* bio je Alfred Kinsi (Kinsey, 1948). On je seksualnu orijentaciju predstavio na skali od 0 do 6, na kojoj su se između brojeva 1 i 5 nalazili različiti oblici biseksualnosti. Ovakva Kinsijeva klasifikacija proizlazi iz njegovih dugogodišnjih istraživanja u kojima je uzimao u obzir dva elementa: ponašanje ljudi i njihove subjektivne odgovore. Nakon Kinsija, mnogi istraživači su nastavili da koriste njegovu skalu, dodajući joj nove elemente, odnosno različito ističući značaj pojedinih faktora koji utiču na formiranje seksualne orijentacije: ponašanje ljudi, seksualne fantazije, emocionalno vezivanje, zatim klasifikacije prema vremenskoj varijabli ili prema kvanitetu odabira pola partnera, itd.

Karakteristika *biseksualnog identiteta* jeste da on prolazi kroz nekoliko faza (kao i u slučaju homoseksualnosti). Od trenutka kada osoba prvi put oseti privlačnost prema osobama oba pola, do prihvatanja sopstvene biseksualnosti, obično prođe dosta vremena. Međutim, ono što je karakteristično za biseksualni identitet u odnosu na homoseksualni, jeste da čak i posle samoprihvatanja biseksualnog identiteta može da dođe do ponovne nesigurnosti i sumnje u sopstveni identitet, odnosno, ponovnog vraćanja na fazu preispitivanja identiteta. Osnovni razlog za takvo samorazumevanje biseksualnih osoba leži u nedostatku podrške za ovaj identitet, kako od heteroseksualne većine, tako i od lezbejske i gej zajednice. Biseksualke i biseksualci kao jedan od najvećih problema navode upravo neprihvatanje od strane lezbejske i gej zajednice, odnosno pritiske na njih da se “odluče” i “definišu”. U lezbejskoj i gej zajednici za biseksualni identitet često se tvrdi da ne može biti realan, već nekakav umišljeni, sa određenim rokom trajanja.

Razlozi stalnog i čestog preispitivanja biseksualnog identiteta mogu da budu i slabija privlačnost koju biseksualne osobe osećaju prema određenom polu, zatim nesigurnost zbog nedostatka biseksualnog ponašanja nasuprot postojanju biseksualnih osećanja, a takođe, mnoge osobe osećaju emotivnu i seksualnu privlačnost prema osobama oba pola, ali sebe nikada ne identifikuju kao biseksualne jer nemaju potrebe za bilo kakvom identifikacijom. Pored toga, postoji i tzv. *situaciona biseksualnost*<sup>6</sup>, kod koje često ne postoji veza između istopolnih odnosa koji se zasnivaju i stvarnog seksualnog identiteta.

Za lezbejski i gej pokret u vreme njegovog nastanka (1970-tih godina) važno je bilo postojanje dve suprotstavljene strane, odnosno napraviti jasnu distinkciju između homoseksualnosti i heteroseksualnosti. Ovo je, pre svega, bilo važno kako bi se uobličila borba za jednakopravnost. To je vreme “seksualne revolucije” kada su biseksualne osobe u lezbejskom i gej pokretu bile optuživane za “heteroseksualne privilegije”, jer je tada bilo opasno biti lezbejka ili gej i biti “out”. U isto vreme, mediji i popularna kultura podržavali su kreiranje životnog stila

---

6 Definicija pojma se nalazi u pojmovniku na kraju knjige.



koji je podrazumevao i biseksualnost, kao i druge oblike seksualnog eksperimentisanja i otvaranja. Ali isto tako, neke osobe svesno biraju da se identifikuju kao “političke lezbejke/gejevi”, bez obzira na sopstvena biseksualna osećanja, smatrajući da time doprinose poboljšanju položaja onih koji se nalaze na potpuno neprihvatljivoj poziciji u heteroseksističkom okruženju: lezbejki i gejeva.

Iako je vreme “seksualne revolucije” davno prošlo, za biseksualnost se i dalje vezuje mnogo stereotipa. Tako je nastao i termin “bifobija”, od termina “homofobija”, a odnosi se na netrpeljivost prema biseksualnim osobama.

*Bifobija* i *homofobija* su dva različita fenomena, iako imaju zajedničke karakteristike: privlačnost prema vlastitom polu je samo deo biseksualnosti. Pored toga, heteroseksistički stav o heteroseksualnosti kao jedinom “pravom” izboru ili načinu života, utiče i na biseksualne osobe, kao i na lezbejke i gejeve. Uzimajući u obzir različite stigme vezane za biseksualnost, generalno bi se svi negativni stereotipi mogli klasifikovati u okviru dva osnovna uverenja: generalizaciju da biseksualnost ne postoji i generalizaciju da su biseksualne osobe promiskuitetne.

Negiranje biseksualnosti polazi od binarnog shvatanja seksualnosti. Ovo je takozvani “ili-ili” stav, koji polazi od pretpostavke da su svi ljudi ili heteroseksualni ili homoseksualni. Stereotipna stanovišta koja se ograničavaju na samo dva varijeteta seksualne orijentacije navode različite razloge za negaciju biseksualnosti, a za biseksualke i biseksualce tvrdi se da su, ustvari, prikrivene lezbejke i gejevi koji nemaju hrabrosti da otvoreno govore o sopstvenoj homoseksualnosti, ili, pak, da su heteroseksualne osobe koje eksperimentišu sa sopstvenom seksualnošću. Odatle i brojni stereotipi o njihovoj neodlučnosti, zbunjenosti, nesigurnosti te fraze poput onih kojima se tvrdi da “sede na dve stolice” ili da samo “prolaze kroz fazu”. Neretko se biseksualne osobe okrivljuju za podržavanje društvenih opresija prema lezbejkama i gejevima, objašnjavajući to stavom da one negiraju sebe i sopstveni (homoseksualni) identitet, s obzirom da ne žele da se *outuju* kao lezbejke ili gejevi jer ne mogu da se oslobode *internalizovane homofobije*.

Drugo najčešće negativno uverenje vezano za biseksualnost jeste generalizacija o promiskuitetu biseksualnih osoba<sup>7</sup>. Činjenica da njih seksualno privlače i žene i muškarci ne znači da oni istovremeno moraju učestvovati u seksualnim odnosima sa ženama i muškarcima. Njihova zainteresovanost za oba pola ne podrazumeva da će konstantno imati seksualne odnose. Uverenje o promiskuitetnosti biseksualnih osoba proizlazi iz shvatanja seksualne orijentacije prvenstveno u okvirima seksualnog ponašanja. Otuda se one/i stereotipno optužuju za varanje svojih partnerki/partnera sa osobom suprotnog pola, da vode dvostruke živote, ili za širenje polno prenosivih bolesti kao što su HIV/AIDS. Isto tako, veliki problem je i ljubomora u odnosima koje zasnivaju. Mnoge LG osobe koje su u vezi sa biseksualkom/biseksualcem stalno strahuju od pojavljivanja osobe suprotnog pola koja će im preoteti partnerku/partnera. Na isti način i strejt ljudi strahuju od homoseksualnosti svoje/ga biseksualne/og partnerke/a. Zbog toga se često dešava da biseksualne osobe odbijaju da se seksualno identifikuju (posebno) dok su u vezi, smatrajući da biseksualnost negativno utiče na trajanje i kvalitet njihovih partnerskih odnosa.

Biseksualnost se nalazi između dve suprotnosti, pa je zbog takvog nestabilnog položaja razumljivo da je i biseksualna zajednica vrlo zapostavljena, posebno u okviru LGBT zajednice. U izrazito homo/bifobičnim sredinama (kakva je i naša), biseksualna zajednica retko se konsoliduje, a njihovo političko delovanje gotovo da je nevidljivo. Ipak, u mnogim zemljama sve češće se osnivaju udruženja koja se bave upravo pitanjima koja su važna za biseksualke/ce: bifobija, *coming out*, način na koji se biseksualnost predstavlja u informativnim sadržajima ili popularnoj kulturi. Odnosno, danas se može govoriti i o razvoju pokreta za borbu protiv bifobije i ukidanje mitova o biseksualnosti. Biseksualne zajednice sve više učestvuju u organizovanju različitih sopstvenih

---

7 Slični stereotipi karakteristični su i za istopolno orijentisane osobe (posebno gejeve), a takvi stereotipi obično proizlaze iz izjednačavanja (istopolne) orijentacije sa seksualnim ponašanjem, bez uzimanja u obzir drugih dimenzija seksualne orijentacije. Više o dimenzijama seksualne orijentacije videti u tekstu *Seksualna orijentacija i rodni identitet*.

dogadaja i konferencija, objavljivanju publikacija, web stranica, časopisa vezanih za biseksualnost, kao i u osnivanju različitih udruženja podrške. Takođe se sve češće ističe na većim događajima važnim za LGBT zajednicu, kakve su povorke ponosa, direktne akcije za građanska prava, ili pak brojne konferencije na kojima se preklapaju interesi različitih zajednica obuhvaćenih kovanicom LGBT.

Od 1999. godine proslavlja se *Biseksualni dan ponosa* - 23. septembar. Ideja za obeležavanje dana ponosa biseksualnih osoba koji će biti odvojen od LGBT dana ponosa (27. juni), direktan je odgovor biseksualne zajednice na marginalizacije kojima je izložena. Ovaj dan obeležava se u nekoliko gradova Velike Britanije, SAD-a i Evrope održavanjem različitih događaja. Postoje i određeni simboli koji reprezentuju biseksualnu zajednicu kakvi su biseksualna zastava ili pink i plavi trougao koji se preklapaju. Biseksualna zastava se sastoji od horizontalno poruđanih boja - šire pink trake na vrhu i plave trake iste širine na dnu zastave, a između njih nalazi se uža ljubičasta traka. Pink boja predstavlja lezbejke i gejeve, plava traka predstavlja heteroseksualne osobe, dok boja dobijena njihovim mešanjem predstavlja biseksualnu populaciju. Na sličan način se objašnjava i simbolika preklapljenih trouglova plave i pink boje.

I na kraju, za biseksualne osobe se kaže da su višestruko marginalizovane, obzirom da ih jedni potpuno negiraju, drugi misle da smo svi biseksualni, treći da biseksualke i biseksualci konstantno imaju potrebe za seksualnim odnosima. Brojnost stigmi vezanih za biseksualnost proizlazi i iz činjenice da ona u svojoj suštini predstavlja još veću pretnju heteroseksualnosti, uslođnjavajući subjekt od kojeg se ona razlikuje. Drugim rečima, prihvatanje biseksualnosti zahteva izlaženje iz okvira koji čine dve suprotstavljene strane - jedna "prirodna" i druga "neprirodna" - odnosno prihvatanje da postoji i nešto što opstaje i između ili izvan opšteprihvaćenih granica.

## Literatura

Alfred Kinsey (1948): *Sexual Behaviour in the Human Male*. Bloomington: Indiana University Press.

Alfred Kinsey (1953): *Sexual Behaviour in the Human Female*, 1953. Bloomington: Indiana University Press.

Marija Savić

## TRANSRODNOST – NEPOZNATO T UNUTAR LGBT

*QUEERING: (proizvoljno) s rodom kao izvedbom i tijelom kao konstrukcijom, pojedinke/ci mogu slobodno eksperimentirati s rodom, mijenjajući tako koncept roda u fluidnu varijablu koja se može premještati u različitim vremenima i kontekstima, čineći rod univerzalnim “onime što radiš”, umjesto “onime što jesi”.*

Sean Fredric Edgecomb (2005)

Transrodnost je termin koji se odnosi na negiranje i/ili prevazilaženje društvenih normi vezanih za rodni i/ili spolni identitet, bilo da se odnosi na identitet, politiku ili kulturu. Ovaj termin se često miješa ili izjednačava sa transeksualnošću ili transvestizmom, kao najprepoznatljivijim oblicima transrodnosti, dok u suštini predstavlja sveobuhvatni termin za sva odstupanja od tradicionalnih rodnih identiteta. To znači da, pored mnogih drugih, obuhvata i ova dva pojma. Transrodnost ne treba miješati sa seksualnom orijentacijom - transrodne osobe mogu posjedovati bilo koji seksualni identitet. Rodni identitet, a ne seksualna orijentacija, je ono što transrodne osobe čini posebnim. S obzirom da se rod i dalje u našim kulturama, zakonima i medicini najčešće posmatra kao razlikovanje između (samo) dvije kategorije - muškarca i žene - nije čudno da svako prevazilaženje binarnog sistema za sobom povlači i najveći stepen stigme.

Transrodnost je “kišobran” termin za različite identitete koje obuhvata svojim značenjem. Slijede objašnjenja *nekih od transrodnih identiteta*, dok će o društvenom položaju trans osoba i pravu na rodni identitet biti više riječi u daljem tekstu.

*Transeksualnost* - jedan od najprepoznatljivijih oblika transrodnosti. Transeksualna osoba je osoba čije se rodne karakteristike i spolni

identitet ne poklapaju, usljed čega ima želju i namjeru da promijeni svoj spol, ili je djelimično ili u potpunosti modifikovala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe. Pojednostavljeno rečeno, transeksualne osobe najčešće opisuju svoje stanje kao zarobljenost u tijelu suprotnog spola. Zbog toga se ne može govoriti o izboru transeksualnosti, već o neophodnosti promjena koje bi dovele u sklad duševni i tjelesni doživljaj sopstva kod transrodnih osoba. Transeksualnost najčešće podrazumijeva invazivne medicinske tretmane, pa tako i objašnjenja transeksualnosti još uvek stižu, prije svega i najvećim dijelom, iz konteksta medicine. U tom kontekstu, transeksualnost<sup>8</sup> predstavlja mentalni poremećaj, a uzrok transeksualnosti moderna medicina danas objašnjava kao hormonalne promjene u prenatalnom periodu – one promjene koje nastaju u materici i utiču na nervni sistem prilikom razvoja fetusa, i kasnije - osobe. Kao potvrda ovoj tvrdnji navodi se i činjenica da većina transeksualnih osoba postaje svjesna svoje različitosti još u predškolskom periodu djetinjstva.

Kod transeksualnih osoba postoji (uglavnom) jasna želja za *tranzicijom* iz jednog u drugi spol - iz ženskog u muški ili iz muškog u ženski. Tako postoji razlikovanje između: *M2F* (male to female) ili *trans žena* – osoba čiji je ciljani spol/modifikacija iz muškog u žensko; i *F2M* (female to male) ili *trans muškarac* – osoba čiji je ciljani spol muški/modifikacija iz ženskog u muško. Ova promjena postiže se komplikovanim i dugim medicinskim tretmanima, koji (najčešće) podrazumijevaju i izuzetno invazivne zahvate na tijelu. Najprije je potrebno da psihijatar/ica dijagnosticira da se radi o transeksualnosti. Zatim se osoba podvrgava hormonalnoj terapiji (hormonalna terapija traje tokom čitavog života), a nakon perioda iskustva stvarnog života u tijelu suprotnog spola, osoba se podvrgava i hirurškim intervencijama u cilju i tjelesnog prilagođavanja ciljanoj spoli. Transeksualnim osobama obraćamo se uvijek u

---

8 U medicinskom diskursu koristi se izraz “transeksualnost” (sa dva “s”), nasuprot LGBT pokretu koji koristi izraz “transeksualnost”, smatrajući da je pravo svake osobe da odlučuje o svom tijelu i identitetu, samim tim - smatrajući da je transeksualnost pitanje ljudskih prava, a ne medicine.

ciljanom/željenom rodu, čak i kad govorimo o periodu njihovog života prije tranzicije (ukoliko one same ne zahtjevaju drugačije).

*Transvestizam (cross-dressing, cross-dressers)* – odnosi se na osobe koje se povremeno oblače u odjeću koja se društveno najčešće povezuje sa osobama drugačijeg spola. Različiti/e autori/ke navode različite ciljeve “preoblačenja”: specifično lično izražavanje, seksualni užitak ili emocionalno zadovoljstvo. Riječ transvestizam prvi je koristio Magnus Hirschfeld<sup>9</sup> 1915. godine u Berlinu. On je spojio latinske riječi *trans* – preći i *vestere* – obući se, kako bi označio grupu osoba koja je dobrovoljno nosila odjeću rezervisanu za suprotni spol. Danas je mnogo prihvatljiviji izraz *cross-dressing/cross-dressers*, što je u osnovi politički korektniji sinonim, obzirom da se termin “transvestizam” odnosi na patološke implikacije i još uvijek se nalazi unutar kliničkog konteksta. U ranijim teorijama bilo je isticano stanovište da je osnovni cilj *cross-dressera/ki* postizanje erotskog zadovoljstva, dok novije studije ukazuju na cilj slobode individua da izraze različite aspekte sopstva i razvijaju *cross-rodni* identitet (Beemyn 2004).

*Drag (Dressed As a Girl)* – osobe koje nose odjeću društveno rezervisanu za suprotni spol, ali to rade uz “prenaglašeno” odigravanje uloge suprotnog spola, najčešće u svrhu političkog ili zabavnog performansa. “Termin se u načelu odnosi na kostim i prerusavanje (otuda fraza *in drag* – prurušen/a u odjeću suprotnog spola)” (Fas 2003). Kod oslovljavanja poželjno je obraćati se osobama u onom rodu koji predstavljaju dok su u *dragu*, a u suprotnom rodu kada nisu u *dragu*. Dodatno, pojam *drag* danas se odnosi i na performativno rodno izražavanje koje se razlikuje od uobičajenog – na primjer kada *butch* lezbejka nosi haljine i šminku ili kada je konzervativni gej obučen u kožu, i sl.

*Drag king(s)/drag kralj(evi)* – lezbejka ili žena obučena u muškarca, najčešće radi performansa, političkog nastupa ili ličnog ispoljavanja vlastite definicije “muškosti”. Za razliku od *drag* kraljica koje već

---

9 Magnus Hirschfeld (1868-1935.) je bio njemački ljekar, seksolog i zastupnik prava na homoseksualnost (više na: [http://www.glbtc.com/social-sciences/hirschfeld\\_m.html](http://www.glbtc.com/social-sciences/hirschfeld_m.html))

godinama privlače pažnju javnosti, posebno kroz film i muziku, *drag* kraljevi tek od 1990-ih zaokupljaju pažnju javnosti, najvećim dijelom kroz različite *drag king* bendove ili grupne performanse.

*Drag queen(s)/drag kraljica(e)* – gej ili *straight* muškarac obučen u ženu, najčešće radi performansa, političkog nastupa ili ličnog ispoljavanja vlastite definicije “ženskosti”. Takvo izražavanje može biti personifikacija “žene”, kulturološko izražavanje, *femme* stvarnost, proširivanje identiteta ili oblik parodije (Poštić/Hodžić 2005). Pojam *drag queen* obično se odnosi na muškarce koji oblače haljine u svrhu performansa, bilo da se radi o pjevanju, plesu ili učestvovanju u *Paradama* ponosa, gdje *drag* kraljice sada već predstavljaju nekakvu vrstu tradicije. Razlog tome leži u historiji LGBT pokreta u kojoj se često ističe da su Stounvolvska pobuna 27. juna 1969. u Njujorku inspirisale i vodile *drag* kraljice.

*Butch/femme* - žene sa naglašenim društveno normiranim oznakama muškog (*butch*) i ženskog (*femme*) roda. Ovi termini preuzeti su uglavnom iz lezbejske zajednice, i postali karakteristični za cijelu LGBT zajednicu, pa tako sada možemo reći da su *butch* “maskuline” osobe bez obzira na spol, dok su *femme* “ženstvene” osobe, također bez obzira na spol (često se *drag* kraljice identifikuju kao *femme*). Ovi termini se ne odnose na puko imitiranje uloga “muškarca” i “žene”- stereotip sa kojim se često suočavaju *butch-femme* partnerske zajednice. Kod ranijih teoretičara/ki ovi termini vezivali su se isključivo za lezbejsku zajednicu i njihove identitete unutar *butch-femme* partnerskog odnosa. U tom smislu, posebno su radikalne feministkinje 1970-ih i 1980-ih godina isticale da *butch* lezbejke nastoje svojim izražavanjem prisvojiti privilegije i moć heteroseksualnih muškaraca. Novije teorije, međutim, ističu da identiteti “*butch*” i “*femme*” izlaze iz lezbejskog okvira, a pored toga, ističu “propuštanje ovakvih teorija da ukažu na društvenu cenzuru onih individua koje odbacuju društvene i kulturalne imperATIVE koji povezuju biološki spol sa rodnom performativnošću” (Džudit Batler 2001).

*Genderqueer* - termin kojim se obuhvataju svi rodni identiteti koji ne pripadaju rodno binarnom i heteronormativnom sistemu, odnosno,



drugačiji su od “muškog” i od “ženskog”. Nepripadanje “muškom” ili “ženskom” podrazumijeva različite odnose prema sopstvenom rodnom identitetu, bilo da se radi o prihvatanju oba roda kao dijela sopstvenog identiteta (bigender, pangender); potpunom odbacivanju rodnog identiteta (genderless); poistovjećivanju sa “trećim rodom”; kretanju između rodova (gender-fluid); ili neki potpuno individualan odnos prema sopstvenom rodnom identitetu (Marlyn M 2011). Neke genderqueer osobe identifikuju se kao trans, i mogu, ali ne moraju, podvrgavati se hirurškim zahvatima ili hormonalnoj terapiji kako bi usaglasile rodno izražavanje sa unutrašnjim osjećajem sebe.

*Trans* - zajednički naziv za sve one koji/e na bilo koji način prevazilaze rodne i spolne društvene norme.

*Androgina osoba* - neutralno rodno izražavanje, odnosno nepriklapanje ni “muškom” ni “ženskom” rodu sopstvenim identitetom. Grčki *andros* (muškarac) + *gyne* (žena): 1. Osoba je androgina ukoliko istovremeno pokazuje i ženske i muške odlike u približno jednakoj mjeri (koncept androgina se od hermafrodita razlikuje po tome što označava nejasnu pomješanost spolova koja izaziva brisanje, poništavanje spolnosti (anđeli su androgina, uzvišeno bespolna bića); 2. U feminističkoj i queer teoriji termin često denotira subverzivnu alternativu rigidno definisanom sistemu spolnih/rodnih razlika i/ili nezavisnost od rodnih uloga koje determiniše društvo (Fas 2003).

## Pravo na rodni identitet u Evropi i svijetu

Pojmovi rodnog identiteta i transrodnog identiteta razlikuju se od pojma seksualne orijentacije. Seksualna orijentacija opisuje fizičku, emotivnu i/ili duhovnu privlačnost prema drugoj/im osobi/ama određenog spola/roda, dok se rodni identitet odnosi na lični doživljaj sebe kao muškarca, žene ili nečega što negira/prevazilazi binarno muško-žensko kategorisanje. Ove razlike su napravljene i u kontekstu političkog djelovanja, u kojem ponekad izgleda kao da se ciljevi LGB politika potpuno razlikuju od ciljeva trans politika u nekim oblastima. Primjer su zakoni koji regulišu

istospolne brakove, kao i LGB ljudska prava koja ne uključuju transrodne i interseks osobe.

U okviru medicinske klasifikacije mentalnih poremećaja većine zemalja u svijetu postoji dijagnoza *poremećaj rodnog identiteta* (Gender Identity Disorder - GID). Takođe, i Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organisation – WHO) podržava patologizaciju trans identiteta. Mnogi/e zdravstveni/e stručnjaci/kinje, ipak, tvrde da se “poremećaj rodnog identiteta” ne odnosi na sve trans osobe, već samo na one kod kojih rodni identitet uzrokuje unutrašnje probleme (American Psychological Association). Depresija, nesposobnost za rad i zasnivanje zdravih odnosa sa (značajnim) drugima neki su od simptoma “poremećaja rodnog identiteta”. Međutim, transrodne osobe koje se osjećaju dobro sa svojim rodom, odnosno one čiji rodni identitet ne prouzrokuje unutrašnje frustracije i ne utiče na (socijalno) funkcionisanje, ne podliježu dijagnostičiranju “poremećaja rodnog identiteta”. Dalje, “poremećaj rodnog identiteta” nije uvijek trajno zdravstveno stanje i najčešće se u potpunosti rješava terapijom i/ili ulaskom u tranziciju. Trans zajednica se zato zalaže za potpunu depatologizaciju trans identiteta. Prvi korak u tom pravcu napravila je Francuska koja je u februaru 2010. godine postala prva zemlja na svijetu koja je uklonila transeksualnost sa zvanične liste mentalnih bolesti. U septembru 2011. Evropski parlament se prvi put oglosio povodom ovog pitanja i pozvao WHO da ukloni poremećaje rodnog identiteta sa liste mentalnih i bihevioralnih poremećaja i osigura depatologizaciju u okviru Međunarodne klasifikacije bolesti (International Classification of Diseases – ICD-11) (TransGender Europe: 2011).

Zemlje koje žele da pristupe Evropskoj uniji obavezne su da standardizuju domaće zakonodavstvo sa zakonima Evropske unije. Trenutno najvažniji međunarodni instrument koji se tiče lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba na nivou Evropske unije je Direktiva o zapošljavanju. Nažalost, kada je riječ o pravima transrodnih osoba, ostalo je još puno koraka ka potpunom priznavanju prava na rodni identitet u Evropskoj uniji. Niti Parlament, a ni druge evropske institucije nisu mnogo doprinjele poboljšanju položaja trans osoba, za razliku od efikasnosti LGBT

slučajeva na evropskim sudovima. Posljednja važna promjena vezana za unapređivanje prava na rodni identitet u Evropskoj uniji vezana je za usvajanje seta pravila za potencijalne azilante/ice u zemljama članicama. Naime, od oktobra 2011. godine kao jedan od osnova diskriminacije nad potencijalnim azilantima/icama navodi se i rodni identitet (European Parliament 2011).

Za razliku od Evropske unije, Vijeće Evrope se mnogo više bavilo pravom na rodni identitet, mada su dokumenti (preporuke Komiteta ministara i Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope) neobavezni za zemlje članice Vijeća Evrope. U studiji Vijeća Evrope o diskriminaciji i nasilju nad LGBT osobama (Council of Europe 2011) iz 2011. godine navodi se da se transrodne osobe suočavaju sa ozbiljnim problemima u procesu zakonskog priznavanja roda - u najmanje 10 država članica (među kojima je i Bosna i Hercegovina) ne postoje nikakvi zakoni koji uređuju to pitanje, dok u drugih 13 država članica postoji jako malo ili nimalo zakona, ali se u nekim od tih država transrodnim osobama rod zakonski priznaje, bilo putem sudske odluke ili kroz određene administrativne postupke (na primjer, Republika Srbija - promjena rodnog identiteta prikazuje se kao "greška u sistemu"). Pored toga, u većini država članica Vijeća Evrope se kao uslov za zakonsko priznavanje roda traži operacija koja vodi sterilitetu, a u 15 država članica se od transrodnih osoba traži da su nevjenčane ili razvedene, što parove može dovesti do situacije u kojoj nakon razvoda nemaju zakonski priznat odnos (Council of Europe 2011). Pored ovog dokumenta, Komesar za ljudska prava je izdao i specijalni dokument u kojem se navode aktuelni društveni i zakonski odnosi u zemljama članicama prema pravu na rodni identitet – *Ljudska prava i rodni identitet* (Council of Europe 2009).

Što se tiče prakse Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, u posljednjih deset godina ima sve više slučajeva koji se tiču ostvarivanja prava na rodni identitet - od onih presuda koje nalažu državama članicama da učestvuju u pokrivanju troškova medicinskih tretmana za transeksualne osobe (van Kuck protiv Nemačke (2003.) i Schlumpf protiv Švajcarske (2007.)), preko onih koji regulišu pravo na penziju, heteroseksualni brak nakon tranzicije ili zakonodavni okvir koji bi reguli-

sao čitav proces medicinskog tretiranja prilagođavanja spola (Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva (2002.), B. protiv Francuske 1992, Grant protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2009).

U cilju smanjenja diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, 2011. godine Australija je omogućila svojim državljanima/kama da sopstveni rodni identitet u pasošima mogu da izraze u okviru tri kategorije: muškarac (M – male), žena (F – female) i neodređeni (X - indeterminate/unspecified/intersex) (BBC News: 2011). Na ovaj način, transrodne osobe i kao i interseks osobe imaju mogućnost da navedu svoj rod pod oznakom “X”. U dopunjenim politikama o procedurama izdavanja pasoša navodi se da prilikom zahtjeva za “X” oznaku u pasošu nije obavezno priložiti potvrdu o izvršenim operacijama prilagođavanja spola, kao i da rodni list ili potvrda o državljanstvu u kojima je naznačena promjena spola ne moraju da budu obavezni dokumenti prilikom zahtjeva. Također se navodi da je prilikom zahtjeva za izdavanje pasoša sa “X” rodnom oznakom poželjno priložiti potvrdu o “odgovarajućem medicinskom tretmanu prilagođavanja spola”, pri čemu taj medicinski tretman ne mora biti detaljno specifikovan (Australija 2011). Na taj način, sve transrodne osobe imaju pravo zahtjevati “X” rodnu oznaku u pasošu, bez obzira na korake koje planiraju preduzeti, ili su već preduzele, po pitanju medicinskog procesa tranzicije.

Nakon samo nekoliko dana od objavljivanja pozitivnih vijesti o promjeni zakonskih propisa vezanih za pravo na rodni identitet u ličnim dokumentima u Australiji, iz Velike Britanije također stižu vijesti o početku procesa usvajanja promjena koje bi i britanskim državljanima/kama omogućile alternativnu rodnu oznaku “X”, pored “F” i “M”.

## **Rodni identitet u bivšoj Jugoslaviji**

Na teritoriji bivše Jugoslavije medicinsko tretiranje prilagođavanja spola transeksualnih osoba najrazvijenije je u Srbiji. Dakle, u Srbiji postoji najdugotrajnija praksa jer se još od 1989. godine izvode operacije prilagođavanja spola, a tu je i činjenica da je Srbija jedina zemlja u ovom re-

gionu u kojoj postoji čitav tim doktora/ki koji/e na tome rade (psihijatar/rica, endokrinolog/škinja, hirurzi/škinje). Zbog toga mnoge trans osobe iz čitavog regiona (ali i iz svijeta) u Srbiji imaju mogućnosti da dobiju adekvatnu medicinsku pomoć. Također, pri Gayten LGBT organizaciji u Beogradu postoji i grupa (samo)podrške za trans osobe, u koju su uključene i osobe iz drugih zemalja sa teritorije bivše Jugoslavije.

Međutim, u Srbiji nema pravne zaštite rodnog identiteta. Zakon o zabrani diskriminacije propisuje u Članu 20. da je zabranjena diskriminacija zbog promjene spola, ali ova norma nije ništa više od puke deklaracije, jer ostatak zakonodavstva ili šuti o ovom pitanju, ili sadrži izričite odredbe nepovoljne po transrodne osobe. Kada osobe koje prilagode spol pokušaju osigurati pravno uređenje svoje nove lične situacije nastale faktičkom promjenom spola (dobiti nova dokumenta, s novim imenom, u kojima se kao njihov spol navodi spol poslije operacije, i sl.), one nailaze na nemogućnost da to učine jer je ova oblast u Srbiji potpuno pravno neregulirana. U pojedinim slučajevima, matičari/ke u opštinama pristaju da promjenu spola uvedu u matične knjige u vidu “ispravke”, ali u nekim slučajevima to nije moguće, na primjer ako je osoba koja je prilagodila spol prethodno bila u braku i/ili ima dijete iz perioda prije promjene spola<sup>10</sup>, zbog toga što se ne mogu predvidjeti posljedice koje bi “ispravka” mogla imati na porodično-pravne odnose. Zbog nereguliranog statusa, osobe koje promijene spol susreću se sa nizom situacija u kojima ne mogu da ostvare pojedina prava samo zbog činjenice da su promijenile spol (Labris 2011).

U ostalim zemljama bivše Jugoslavije, osim u Makedoniji, anti-diskriminacioni zakoni zabranjuju diskriminaciju izričito i na osnovu rodnog identiteta. U nekim zemljama (Hrvatska, Slovenija) postoje i

---

10 Takav je i prvi slučaj na Ustavnom sudu Republike Srbije. “Osoba A. T. podnijela je žalbu Ustavnom sudu Republike Srbije, [...]. Radi se o transeksualnoj osobi koja ne može da promijeni dokumente nakon operacija prilagođavanja spola. Također, A.T ima problema jer je prije tranzicije sklopila brak iz kojeg ima i dijete. Sada ne želi da prekine brak, pa od suda traži potvrdu da prava stečena brakom (iako se on trenutno faktički može opisati kao nevažeći jer su u pitanju dvije osobe istog spola, uključujući i roditeljstvo) još uvijek važe”. (Labris 2011).

propisi koji regulišu pravo na promjenu identiteta nakon tranzicije, ali je za te promjene potrebno priložiti medicinsku dokumentaciju, nakon čega se u svim ličnim dokumentima, uključujući i rodni list, napominje da je osoba promijenila spol – što dodatno može dovesti tu osobu u nepovoljan položaj i učiniti je podložnoj diskriminaciji.

## Zaključak

Brojnost i raznovrsnost transrodnih identiteta i problemi vezani za njih malo su poznati široj javnosti, ali i samoj LGB zajednici. Rodni identitet i seksualna orijentacija su dvije različite kategorije, a to razlikovanje prenosi se i na političko djelovanje, što često dovodi do toga da nam se čini da u praksi ne postoje isti ciljevi niti metode sprovođenja “LGB” i “T” politika. U kontekstu LGBT politika/pokreta često se dešava da to “T” ostane zapostavljeno. I na ovim prostorima je poznato da postoji veliki broj LGBT organizacija, ali je mali broj onih koje zaista uključuju trans prava u svoje političko djelovanje. Također, još uvijek se ne može govoriti o formiranom kolektivnom (političkom) trans identitetu u cilju postizanja promjena. Stepenn transfobije i stigme, koja djelimično dolazi i iz same LGB(T) zajednice, djelimično opravdava ovakvu situaciju.

Bogatstvo različitosti rodni identiteta dovodi do rušenja tradicionalnih stavova o rodu koji prepoznaju samo dvije kategorije u ogromnom dijelu naše stvarnosti – u zakonima, medicini/biologiji i društvu uopšte. Također, seksualnost je osnova iz koje se razvijaju sve dalje teorije o rodu i rodnom identitetu. Kako sve ove informacije još uvijek predstavljaju domen tabua na našim prostorima, tako su i promjene kada je riječ o prihvatanju i položaju trans osoba veoma spore i mukotrpne. Pravo na život bez nasilja, na izbor sopstvenog imena koje bi se poklapalo sa ličnim doživljajem sopstvenog roda, na privatnost informacija o promjenama na tijelu, na zasnivanje porodice, na dobijanje adekvatnog medicinskog tretmana – samo su neki od zahtjeva trans politika i aktivizma. Mnoga od ovih pitanja tek posljednjih deset godina postaju aktuelna za mnogo otvorenije i slobodnije sredine nego što je naša. Međutim, ljudska prava nisu statična kategorija i omogućavaju

stalni razvoj i usvajanje sve većih sloboda individua u društvu. Ne tako davno bilo je nezamislivo da žene nose pantalone, kratku kosu, ili obavljaju aktivnosti rezervisane za muškarce. Međutim, danas rodne granice i rodne uloge nisu tako krute, a one su se uglavnom pomjerile upravo za one “slabije”, odnosno, one sa manje moći u društvu. Upravo te promjene navode na uvjerenje da vrijeme koje će pružiti potpuno ostvarivanje prava na (trans)rodni identitet tek predstoji.

## Literatura

- American Psychological Association: *Answers to Your Questions about Transgender People, Gender Identity and Gender Expression* (<http://www.apa.org/topics/sexuality/transgender.aspx>)
- Australia (2011): *Sex and Gender Diverse Passport Applicants - Revised Policy* (<https://www.passports.gov.au/web/sexgenderapplicants.aspx>)
- Džudit Batler (2001): *Tela koja nešto znače*. Beograd: Samizdat B92.
- BBC News (2011): *New Australian passports allow third gender option* (<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-14926598>)
- Bratt Genny Beemyn (2004): *Cross-dressing*, u *glbtq: An Encyclopedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Queer Culture*. ([http://www.glbtq.com/social-sciences/cross\\_dressing\\_ssh,2.html](http://www.glbtq.com/social-sciences/cross_dressing_ssh,2.html))
- Council of Europe (2011): *Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity* ([http://ilga-europe.org/home/guide/council\\_of\\_europe/lgbt\\_rights/commissioner\\_hr](http://ilga-europe.org/home/guide/council_of_europe/lgbt_rights/commissioner_hr))
- Council of Europe (2009): *Human Rights and Gender Identity*. Issue Paper by the Commissioner for Human Rights (<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1476365>)
- Sean Fredric Edgecomb (2005): "To je jednostavno ljudski...": *subverzija roda u dječjim kazališnim predstavama*, u Jelena Poštić/Amir Hodžić (ur.): *Transgresija roda. Spolna/rodna ravnopravnost znači više od binarnosti: zbornik konferencijskih radova*. Zagreb: Ženska soba/CESI.
- European Parliament (2011): *Historic vote extends EU asylum standards to transgender people* (<http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/historic-vote-extends-eu-asylum-standards-to-transgender-people/>)
- Dajana Fas (2003): *Unutra/izvan. Gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Labris. Organizacija za lezbejska ljudska prava (2011): *Godišnjeg izveštaja o položaju LGBTIQ populacije za 2010. godinu*. Beograd.
- Marilyn M (2011): *Genderqueer history and Identities* (<http://genderqueer.tumblr.com/post/5849018580/genderqueer-history-and-identities>)



Jelena Poštić/Amir Hodžić (2005, ur.): *Transgresija roda. Spolna/rodna ravnopravnost znači više od binarnosti: zbornik konferencijskih radova*. Zagreb: Ženska soba/CESI.

TransGender Europe (2011): *European Parliament asks WHO to depathologize transgender identities* ([http://tgeu.org/EUP\\_Res\\_28Sept2011](http://tgeu.org/EUP_Res_28Sept2011))



LGBT AKTIVIZAM U  
BIVŠOJ JUGOSLAVIJI

---



Marko Jurčić

## POVIJEST LGBTIQ AKTIVIZMA U HRVATSKOJ

Prve gej i lezbijske organizacije, ili bolje rečeno inicijative, u Hrvatskoj kao federalnoj jedinici druge Jugoslavije, pojavljuju se tek valom liberalizacije u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog stoljeća, a život gejeva i lezbijki veoma teško se može doživjeti; posredno - kroz rijetka literarna djela i pokoje osobne memoare.

Za razdoblje prije toga u “Enciklopediji gej i lezbijske povijesti i kulture” spominju se fašistički i nacistički *progoni “homoseksualaca”* prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata, no na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske dosad nisu pronađeni izvori o oblicima organiziranog progona. Analizom zakona poznato je kako nije postojala zakonska regulativa ustaškog režima koja bi bila usmjerena protiv “homoseksualnih” osoba. Međutim u tekstu Ilije Jakovljevića “Konclogor na Savi” autor spominje da je u zatvoru u Zagrebu na Trgu N16 (danas Trg žrtava fašizma) susreo “ljubitelja muškog tijela”. Jakovljević je proveo nekoliko mjeseci u logoru Stara Gradiška kao pristalica Hrvatske seljačke stranke, a djelo “Konclogor na Savi” je njegov rukopis o vremenu provedenom u logoru. Iako ne spominje ime i prezime tog čovjeka, niti zašto se on našao u zatvoru, indikativno je da se referira isključivo na seksualnu praksu tog zatvorenika.

U vrijeme socijalističke Jugoslavije postoji *zabrana muškog homoseksualnog čina* u svih šest jugoslavenskih republika i dvije pokrajine. Homoseksualni čin kod muškaraca se po Krivičnom zakonu FNRJ/SFRJ, u članku 186. stav 2., kažnjavalo zatvorom ili robijom u trajanju do jedne godine. Iako je zakon usvojen tek 1953. godine, progon “homoseksualaca”, u ime naroda, pod sloganom “smrt fašizmu!” događa se u vrijeme sukoba FNRJ i SSSR-a, odnosno 1948. i 1949. godine. Tada se nekim muškarcima, uglavnom sitnim kriminalcima, švercerima deviza, svećenicima Katoličke crkve, vlasnicima većih nekretnina i organizatorima ilegalnog

prelaska granice pripisuje i “protuprirodni blud” kao uglavnom dodatno kazneno djelo. U zapisima visokopozicioniranog komunističkog funkcionera i člana NOB-a Milovana Đilasa navodi se i negativan stav o postojanju “homoseksualaca” u Narodnooslobodilačkoj borbi, kao i odluka da im se posve onemoguću članstvo u Komunističkoj partiji.

Zakonski položaj LGBT osoba u Hrvatskoj se promijenio sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, nakon ustavnih promjena 1974. godine. Reformom zakonodavstva i prenosom ovlasti federalnog vrha na republičke i pokrajinske, ukinut je federalni krivični zakon. Slovenija je prva vodila rasprave o dekriminalizaciji “protuprirodnog bluda”. Profesor prava na Sveučilištu u Ljubljani, Ljubo Bavcon, ispred Komisije za donošenje krivičnog zakona SR Slovenije pozvao je na dekriminalizaciju homoseksualnosti. Novi Krivični zakon SR Hrvatske koji stupa na snagu 1977. *dekriminalizirao je muški homoseksualni odnos*, što su uz Hrvatsku i Sloveniju, učinile i Vojvodina, te Crna Gora. Hrvatska liječnička komora još je 1973. godine skinula “homoseksualnost” s liste mentalnih poremećaja.

Predmetom prvih javnih rasprava o pitanju homoseksualnosti u Jugoslaviji uz slovenski Gej i lezbijski filmski festival bila je i radio emisija Tonija Maroševića “Frigidna utičnica” na zagrebačkom Omladinskom radiju. Autor emisije, koja se bavila različitim marginalnim društveno-političkim temama, bio je otvoreno gej. Marošević je nekoliko puta javno rekao da je zbog emisije pozvan na sastanak u Savez komunista Hrvatske koji mu je predložio da formira gej i lezbijski ogranak Partije. “Frigidna utičnica”, koja se emitirala 1985. godine naišla je na medijsko negodovanje zagrebačkog Večernjeg lista i beogradskih Večernjih novosti, te je uskoro ugašena, iako Omladinski radio nastavlja s “progressivnim” načinom izvještavanja o društvu, politici i kulturi, priklanjajući se trendu najutjecajnijih časopisa tog vremena koji su uživali naklonost Saveza komunista i Saveza socijalističke omladine, – prije svega Pletu, a potom i Startu i listu Danas.

Feministički pokret u Hrvatskoj, uz slovenske lezbijske i gej grupe - ŠKUC LL i ŠKUC Magnus – koje su nastale na ljubljanskom Sveučilištu,

te Maroševićevu “Frigidnu utičnicu”, znatno je doprinjeo i ohrabrio stvaranju prve lezbijske grupe u Hrvatskoj – Lila inicijative. Lezbijke-feministkinje iz Hrvatske koje su djelovale i u aktivnostima ŠKUC LL-a, te Ženske grupe *Trešnjevka* inicirale su susrete u Zagrebu kako bi sudionice između ostaloga raspravljale i o lezbijskim pitanjima. Inicijativa zapravo nikada nije ostvarila niz planiranih ciljeva, poput pokretanja otvorene diskusije o lezbijskim pravima i kulturi, borbi protiv homofobije, povećanje lezbijske vidljivosti i stvaranje međunarodnih kontakata. *Lila* inicijativa, osnovana sredinom 1989. prestala je postojati već u svibnju 1990., neposredno nakon prvih višestranačkih izbora. Naime, kao i brojne druge organizacije, Lila je izgubila je prostor, društveni stan na Trešnjevci iz kojeg je djelovala.

U vrijeme rata u Hrvatskoj većina LGBT osoba koje su bile ključne u feminističke, mirovne i zelene grupe pristupaju Antiratnoj kampanji Hrvatske. Iako je sa svojim djelovanjem započela još 1992. godine, prva hrvatska gej i lezbijska grupa - *LIGMA* (lezbijska i gej akcija) nije bila u mogućnosti mijenjati položaj LGBT osoba u ratnim uslovima. *LIGMA* su vodili prvi LGB aktivisti u Republici Hrvatskoj, predstavljeni punim imenom i prezimenom: Andreja Špehar i Amir Hanušić. Iako je grupa uživala logističku i financijsku pomoć talijanske mirovne nevladine organizacije - Transnacionalne stranke – od javnosti i aktera lokalne i središnje vlasti nije dobila nikakav legitimitet, a LGBT pitanja u to vrijeme nisu predstavljala nikakav interes za državu i društvo. *LIGMA* je ipak uspjela djelovati kroz prvi LGB časopis, *Speak out*, koji je izlazio kao prilog unutar časopisa Antiratne kampanje Hrvatske “*ARKzin*”, a bila je i značajna jer je omogućavala LGB osobama siguran prostor za druženje i upoznavanje. Održano je nekoliko javnih predavanja i radionica o pitanju “homoseksualaca i lezbijki” u Hrvatskoj, a najveći skup koji je *LIGMA* okupila bio je u prostorima Kulturno informativnog centra (KIC) na temu “Za koga će glasati hrvatski homoseksualci?” uoči parlamentarnih izbora 1995. godine. Odazvali su se samo lokalni oporbeni političari iz redova liberalnih stranaka. Oslabljena konstantnim sukobima unutar same strukture članstva koje nije djelilo zajedničku političku platformu, *LIGMA* prestaje postojati 1997. godine nakon što je zbog verbalnih i fizičkih napada Amir Hanušić zatražio i dobio azil u

Kanadi, a potom je i Andreja Špehar emigrirala u Švedsku. Oboje i danas žive u tim državama, no prema vlastitim riječima, prate događanja vezana za LGBT pokret u Hrvatskoj.

Godine 1998. u parlamentarnu proceduru dolaze izmjene i dopune Kaznenog zakona. Na prijedlog Vlade, granica za stupanje u dobrovoljne seksualne odnose izjednačena je neovisno o seksualnoj orijentaciji, na 14 godina starosti.

Uz pomoć Instituta Otvorenog društva i Ženske mreže Hrvatske 1997. formirana je neformalna grupa Kontra, koja je u početku djelovala na anarho-feminističkim principima. Ona djeluje i danas, no tek od 2002. kao registrirana lezbijska udruga, odričući se time svojih anarhističkih korijena, fokusirajući veliki dio svojih aktivnosti na promociju “istospolnih brakova” i “obiteljskih vrijednosti”. Kontra je tokom godina izgradila Lezbib, knjižnicu lezbijske, feminističke i queer tematike, a od osnutka djeluje i info-sos telefon i savjetovalište za lezbijke. Istovremeno, u Rijeci inicijativa za okupljanje gej udruge pod imenom Oskar nije uspjela. Njezin je pokretač ročnik Hrvatske vojske Aldin Petrić, koji je izbačen iz službe nakon što se povjerio nadređenima da je “homoseksualac” zatraživši zaštitu od mogućeg zlostavljanja. Petrić je tužio Ministarstvo obrane Republike Hrvatske te je poslao i otvorena pisma Vladi i Saboru. Za taj čin podršku je dobio od Hrvatskog helsinškog odbora. Skupština udruge Oskar trebala se održati u prosincu 1999. ali je tajnik lokalne stranke Primorsko-goranski savez, Zoran Dragičević, spriječio ulazak osnivačima u prostore Grada Rijeke, pa je osnivačka skupština održana u kulturnom riječkom klubu Palach.

Krajem devedesetih u Zagrebu nastaje grupa Because Press s ciljem promoviranja lezbijske umjetnosti i književnosti. Iako je primala financijsku pomoć iz inozemstva objavljena su svega tri broja fanzina “Just a Girl” te jedna publikacija, prva zbirka lezbijske poezije, “Igre ljubavi i ponosa” autorice Sanje Sagaste.

Nakon gašenja LIGME, do 2000. godine u Hrvatskoj ne djeluje niti jedna registrirana organizacija koja okuplja LGBT osobe, već se aktiv-



nosti isključivo događaju na Internetu i to na sajtovima crolesbians.com (danas crol.hr), crogay.com (danas gay.hr), te decki.com (kasnije medvjedi.hr), dok je u Zagrebu otvoren prvi “službeni” klub za okupljanje LGBT osoba: Bad Boy.

Društveno-politički sustav u Hrvatskoj je značajno promijenjen nakon izbora održanih 3. siječnja 2000. godine kada ujedinjena opozicija osvaja dvotrećinsku većinu u Saboru, a njihov kandidat pobjeđuje i na izborima za Predsjednika Republike Hrvatske. U jeku tih promjena u Rijeci se osniva Lezbijska organizacija Rijeka (LORI), ovaj puta bez ikakvih opstrukcija gradskih vlasti.

Iduće godine u Beogradu pokušala se održati prva Povorka ponosa u bivšoj SFRJ, na kojoj su sudjelovale i lezbijske aktivistkinje iz Zagreba i Rijeke. Nakon krvoprolića u Beogradu u junu 2001. predloženo je da se već iduće godine u Zagrebu održi prvi “Pride”. Početkom 2002. godine u Zagrebu je osnovan Iskorak, službeno LGBT organizacija. Osnivač Iskoraka je Damir Hršak, tada zamjenik predsjednika Socijalističke radničke partije Stipe Šuvara. Hršak je u Iskorak, uz bivše članove SRP-a, okupio i pokretače tadašnje jedine web stranice namijenjene gej muškarcima, crogay.com (kasnije gay.hr), a za prvog predsjednika, ujedno i osobu zaduženu za “izlazak u javnost” preuzeo je Hršakov partijski drug Dorino Manzin. Manzin je u Iskoraku djelovao do 2006. godine, a mediji su za njega, za razliku od aktivista iz 90-ih, pokazivali veliku pažnju, svrstavajući ga na listu “100 najmoćnijih ljudi u Hrvatskoj” uz titulu “šefa hrvatskih homoseksualaca”. Istovremeno, Lezbijska grupa Kontra počinje s javnim radom i ove dvije udruge postaju registrirane pri Uredu za udruge Grada Zagreba, te za lipanj 2002. najavljuju održavanje prve Povorka ponosa u Hrvatskoj, tada nazvane Gay Pride Zagreb.

*Povorka ponosa 2002.*, uspješno je prošla središnjim ulicama Zagreba, popraćena do tada neviđenim uvredama okupljenih građana, od kojih je samo manji dio Povorku dočekao s vidnim odobravanjem. Medijski interes za LGBT osobe bio je neviđen, a uoči održavanja Povorka događaj je najavljen kao “test demokracije hrvatskog društva”.

Skup su dolaskom podržali članovi i članice Vlade tadašnjeg premijera Ive Račana, Račanova supruga Dijana Pleština, zastupnice i zastupnici Hrvatskog sabora, predstavnici i predstavnice međunarodne zajednice, kao i ministar unutrašnjih poslova Šime Lučin koji se skupu obratio s pozornice. Uoči i nakon Povorke ponosa uhićeno je 27 nasilnika, u najvećoj mjeri pripadnika navijačke skupine Bad Blue Boys i naci-skinhead pokreta, od kojih je jedan na učesnike skupa bacio suzavac. Desetine učesnika skupa, kao i osoba za koje se pretpostavlja da su bili na skupu, pretučeni su u Zagrebu toga dana. U drugoj polovici 2002. godine kreće prva velika medijska kampanja za prava LGBT osoba koju provodi LORI pod imenom *Ljubav je ljubav*. Kampanja je predviđala i prikazivanje video spotova u okviru besplatnih minuta namjenjenih promociji ljudskih prava na Hrvatskoj televiziji (HTV), no uredništvo te javne kuće odlučilo je ne prikazati TV spot zbog obrazloženja da bi emitiranje takvog spota samo “povećalo nasilje” protiv LGBT osoba. Kampanja se na kraju fokusirala na komuniciranje preko billboarda, a vjetar u leđa vidljivosti LGBT osoba te godine, osim prve Povorke ponosa i kampanje “Ljubav je ljubav”, dao je i film Dalibora Matanića “Fine mrtve djevojke” koji za glavne likove ovog filma uzima lezbijski par.

Već iduće 2003. godine Hrvatski sabor je izglasao prve zakone koji eksplicitno navode seksualnu orijentaciju kao antidiskriminacijsku osnovu u Kaznenom zakonu, Zakonu o radu i Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Vladajuća većina tada je bila podijeljena oko omogućavanja “istospolnim” parovima sklapanje braka. Koalicijski partner u vladi Socijaldemokratske partije (SDP), Hrvatska seljačka stranka (HSS), uvjetovala je svoj ostanak u Vladi uvođenjem posebnog zakona za “homoseksualne parove” koji bi bio odvojen od Obiteljskog zakona, te je stoga u ljeto 2003. godine izglasan Zakon o istospolnim zajednicama čime je hrvatsko zakonodavstvo, ipak, po prvi puta u svojoj povijesti, priznalo postojanje jedne takve zajednice. Taj zakon nosi samo simbolična prava: pravo na uzajamno održavanje partnera/ice do godinu dana nakon raskida zajednice i pravo na podjelu zajednički stečene imovine. Istospolna zajednica mora se dokazati pred sudom, a uvjeti su tri godine zajedničkog života koje treba sudskim putem dokazati. U praksi primjena tog zakona gotovo da je nemoguća.

Promjenom Vlade u studenom 2003. godine vlast ponovno osvaja Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), no ipak nastavlja s praksom dodavanja “spolne” ili “seksualne orijentacije” kao antidiskriminacijske osnove u zakone. Tako je u 2006. godini kroz izmjene Kaznenog zakona predviđena odredba *zločina iz mržnje*, što se definira kao svako kazneno djelo počinjeno iz mržnje prema nekoliko navedenih osnova, među kojima je navedena i “spolna orijentacija”.

U ožujku 2006. godine zastupnici Šime Lučin (Socijaldemokratska partija) i Ivo Banac (nezavisni, izabran s liste Liberalne stranke) predstavljaju Hrvatskom saboru Zakon o registriranom partnerstvu, koji bi životnoj zajednici dviju osoba omogućio veliki set prava iz Obiteljskog zakona, a koji se odnosi na “brak muškarca i žene”. Rasprava o ovom zakonu u Saboru pokazala je potpuno nerazumijevanje zastupnika Hrvatske demokratske zajednice i pro-fašističke Hrvatske stranke prava. Tako su hrvatsku javnost zabavljali homofobni istupi o “teoriji heteroseksualnog Svemira” zastupnice Lucije Čikeš (HDZ), citiranjem i interpretacijom Evanđelja zastupnice Zdenke Babić Petričević (HDZ), najnižim oblikom heteroseksizma i vicevima o “toploj braći” Vladimira Štengla (HDZ) i pedofilnim fiksacijama zastupnika Damira Kajina iz deklarativno liberalne stranke - Istarski demokratski sabor.

I dok je prvih deset godina stabilnog i organiziranog LGBT aktivizma u Hrvatskoj (2002. – 2011.) rezultiralo konstantnom širenju i zaštiti prava za LGBT osobe, unutar samog LGBT pokreta dolazilo je do sve većeg fragmentiranja i političkog preslagivanja između raznih LGBT organizacija i grupa. U početku su udruge insistirale na masovnom članstvu i javnim kampanjama fokusiranih isključivo na zakonske inicijative, prije svega na pravo na sklapanje braka, da bi kasnije napuštanjem do tad jedinih organizacija, Iskoraka i Kontre, nastalo niz inicijativa i više ili manje uspješnih organizacija: Inqueerzicija, *Queer* Zagreb, deNormativ, kugA, Zbeleton i udruga Zagreb Pride.

Zagreb Pride, kao u to vrijeme jedina Povorka ponosa, uspio je zadržati svoj kontinuitet i kontinuirani rast posjetitelja i posjetiteljica, iako se 2005. godine gotovo nije održao, budući da je dogovorom red na organizaciju

spao na udrugu Iskorak, koja ga je otkazala riječima da “Pride šteti LGBT osobama i povocira nasilje”. Tada je Povorka ad hoc organizirana od strane studentica Centra za ženske studije okupljenih u neformalnu grupu “Epirkiza”, a od 2006. godine, Povorku ponosa organizira otvorena, nehijerarhijska skupina građana okupljenih u Organizacijski odbor.

Za pokušaj napada molotovljevim koktelima na Zagreb Pride Povorku 2007. godine kazneno je procesuiran stanoviti Josip Šitum, te je osuđen na 14 mjeseci zatvora za zločin iz mržnje, što je prva takva presuda za zločin iz mržnje uopće. Val sustavnog homofobnog nasilja organiziranih neonacističkih grupa u Zagrebu, okupljenih oko navijačke skupine Bad Blue Boys protiv LGBT osoba započelo je u drugoj polovici 2007. godine. Napadi se nisu samo vezali uz događaje oko rada LGBT udruga, u prvom redu Zagreb Pridea, nego nasilja nisu pošteđeni ni klubovi, privatni domovi, javni prostori; učestali i višekratni napadi na aktiviste, u prvom redu aktiviste Zagreb Pridea, zatim napadi na gej muškarce u parkovima i u javnom prijevozu. Reakcija vlasti u potpunosti je izostala ili se nasilje ni na koji način nije željelo osuditi, a kamoli sankcionirati. Paralelno s napadima na LGBT aktiviste i gej muškarce, Zagreb je tih godina pogođen ubojstvima dvojice tinejdžera i nizom mafijaških likvidacija i pokušajima mafijaških likvidacija, zbog čega je predloženo i uvođenje izvanrednog stanja. Uskoro je zatvoren i jedini LGBT klub u Zagrebu, Global. Članovi i članice organizacijskog odbora Zagreb Pridea tada osnivaju udrugu Zagreb Pride koja ima za misiju financijski osigurati i potpomagati Organizacijski odbor Povorke ponosa, te neovisno djelovati u skladu s ciljevima – suzbijanje diskriminacije i nasilja protiv LGBT osoba, zalagajući se za solidarnost LGBTIQ zajednice, stvarajući nove, sigurne prostore. Udruga Zagreb Pride je 2010. godine inicirala stvaranje saveza s udrugama slične ili bliske političke orijentacije koji je nazvan Centar za LGBT ravnopravnost, a uz Zagreb Pride, čine ga LORI i Queer Zagreb. Iste godine organizacija koja stoji iza Queer Zagreb festivala pokreće multimedijalni projekt *Queer.hr*, a Iskorak i Kontra najavljuju organiziranje prve splitske Povorke ponosa – Split Pride.

Split Pride je održan uz erupciju nasilja, prilikom čega su okupljeni sudionici/ce kamenovani, što je popraćeno gromoglasnim povicima na

ubojstva. Policija je privela preko stotinu ljudi, a podneseno je preko 20 kaznenih prijava za razna kaznena djela vezanih uz zločin iz mržnje. Unatoč tome, većih žrtava nije bilo, tek je šest osoba zadobilo teže ozljede, od čega je jedan novinar, koji je nokautiran dok je radio svoj posao. Reakcija splitske LGBT zajednice na događaje oko Split Pridea potakli su stvaranje i prvih aktivističkih okupljanja.

Povorka ponosa Zagreb Pride 2011. održana je svega sedam dana nakon splitske, uz do tada neviđenu medijsku podršku i solidarnost prema LGBT zajednici. Organizatore Zagreb Pridea primio je i predsjednik Republike Ivo Josipović, opisujući homofobno divljanje u Splitu kao nešto što se “nikada više ne smije ponoviti”. Na zagrebačkoj Povorci ponosa na kraju se pojavilo tri puta više ljudi nego li su organizatori/ce predviđali – gotovo četiri tisuće učesnika/ica bilo je previše da bi svi mogli sigurno proći ulicama koje su bile predviđene, te je ruta produžena tako da je u potpunosti bio blokiran čitav promet u užem središtu grada.

Marija Savić

## ISTORIJA LGBT AKTIVIZMA U SRBIJI

Godine 1990. na sastancima u hotelu Moskva u centru Beograda formirana je prva lezbejska i gej (LG) grupa u Srbiji - *Arkadija*. Osnovno delovanje *Arkadije* bilo je vezano za lobiranje u medijima u cilju dekriminalizacije homoseksualnosti. Pored toga, *Arkadija* je imala brojne definisane ciljeve koji su se uglavnom odnosili na ukidanje svih oblika diskriminacije nad lezbejkama i gejevima u svim institucijama srbijanskog društva.

Kako nije imala prostorije ni izvore finansiranja, *Arkadija* je svoj rad bazirala na medijskom lobiranju za prava lezbejki i gejeva. Aktivistkinje i aktivisti su često davali intervju u TV i radio emisijama. Međutim, u to vreme je postojalo veliko ignorisanje srbijanskih medija za teme lezbejskih i gej prava, pa su se vesti koje su dolazile od *Arkadije* uglavnom objavljivale u programima nezavisnih medija: B92, Vreme, Republika, Radio Pančevo, itd. Takođe, od početka je postojala povezanost sa feminističkim pokretom u Srbiji, tako da su se u nekim izdanjima feminističkih i mirovnih inicijativa i organizacija nalazile LG rubrike. U Pacifiku, časopisu za kulturu mira koji je uređivao Dejan Nebrigić, jedan od prvih javnih gej aktivista u Srbiji. Takođe, i u publikacijama ženske mirovne grupe *Žene u crnom* nalazile su se LG strane. *Arkadija* je formirana na samom početku rata pa ne čudi što se većina aktivistkinja i aktivista fokusiralo na pacifičko i antimilitarističko delovanje.

Zbog ogromne homofobije i radikalizacije društva, *Arkadija* se nije mogla više angažovati u aktivnostima javnog karaktera. Prvi i jedini put javno je obeležen *Dan ponosa* tribinom u Domu omladine 27. juna 1991. godine. Na toj tribini je nekoliko aktivistkinja i aktivista iz *Arkadije*, zajedno sa teoretičarima umetnosti govorilo o LG aktivizmu i značaju 27. juna. Sledeće godine su aktivistkinje i aktivisti *Arkadije* pokušali da organizuju tribinu u okviru Studentskog protesta '92 na

Filozofskom fakultetu, kada je pred sam početak grupa mladića koji su se predstavili kao studenti teologije, fizički sprečila učesnice/ke i publiku da uđu u salu. Od tada *Arkadija* 27. jun obeležava radionicama i tribinama zatvorenim za javnost, ali je to obeležavanje uvek praćeno medijskim saopštenjem za javnost.

Zbog nedostatka materijalnih sredstava, gej lezbejski lobi *Arkadija* izdao je samo dva istoimena biltena, nulti broj 1993. i prvi 1994. Godine. Ovi bilteni sadržali su priče o *coming outu* Lepe Mladenović, aktivistkinje su izveštavale o obeležavanju 27. juna u Njujorku, veliki temat je bio posvećen AIDS-u, objavljeni su prikazi LG knjiga, itd.

Od 1994. godine *Arkadija* počinje da drži radne sastanke u *Centru za ženske studije*. Tada se organizuju i tematske radionice, a najaktuelnije su o nasilju nad lezbejkama i gejevima na ulici, o načinima suprotstavljanja nasilju, razvijanju tehnika za savladavanje sopstvenog straha, izlazak iz uloge žrtve koja dolazi iz internalizovanja društvenog pritiska i mržnje prema lezbejkama i gejevima.

U junu 1994. godine *dekriminalizovan* je muški homoseksualni čin brisanjem člana 110. iz Krivičnog zakonika. Treba istaći da se ovo nije desilo zbog pritiska LGB aktivistkinja i aktivista, zapravo niko ni ne zna kako je tačno do toga došlo i izgleda kao da je skupština o tome odlučila uz gomilu drugih propisa i zakona o kojima se u tim trenucima raspravljalo. Lepa Mladenović iste godine dobija nagradu za doprinos LG aktivizmu, *Filipe di Suza*, Međunarodnog komiteta za ljudska prava lezbejki i gej muškaraca, na proslavi Dana ponosa u Njujorku. *Arkadija* je registrovana pri Ministarstvu pravde. U okviru ženskih studija inicirane su *Lezbejske studije* koje su vodile: Lepa Mladenović, Zorica Mršević, Ria Convenc (Belgija), Ingrid Foeken i Anja Mulenbelt iz Holandije i Kris Korin iz Velike Britanije.

Nakon što je dugo delovala kao lezbejska sekcija u okviru *Arkadije*, u martu 1995. godine osniva se *Labris* – organizacija za lezbejska ljudska prava. *Labris* u početku koristi prostorije ženskih organizacija i tu se organizuju nedeljni sastanci i radionice. Iste godine četiri aktivistkinje

su napadnute na ulici dok su ispisivale grafite – ovaj slučaj nije prijavljen policiji, niti je postojala reakcija prolaznika. Labris počinje da radi na umrežavanju sa lezbejskim i ženskim organizacijama u regionu. Započinje se sa objavljivanjem Labris novina koje se i danas objavljuju jednom godišnje u izdanju Labrisa.

Od 1995. do 2001. godine vidljivost LG aktivizma je ograničena, a delovanje je skoro potpuno posvećeno osnaživanju LG zajednice. Tokom 1997. i 1998. godine organizuju se brojne radionice, organizuje se *Prva lezbejska nedelja – skup lezbejskih aktivistkinja iz ex-yu* u Sloveniji. Takođe, tokom 1998. i 1999. godine Labris u saradnji sa Fondom za humanitarno pravo i Evropskim udruženjem mladih Srbije pokreće projekat *Kampanja protiv homofobije*, koji se bavi unapređenjem položaja lezbejki i gejeva kroz pravno-sociološke analize homofobije u Srbiji, praćenje medija i analitičku bibliografiju tekstova o homoseksualnosti. Ovaj proces prekida se tragičnom pogibijom Dejana Nebrigića, prvog javno deklarisanog gej aktiviste, koji je ubijen u svom stanu 29. decembra, na svoj 29. rođendan.

Do 2001. godine redovno izlaze Labris novine za lezbejke, održava se i *Druga lezbejska nedelja* radi umrežavanja sa lezbejkama iz regiona, osniva se *Gayten LGBT* koji pokreće umetnički projekat *Coming Out with Nick*, osniva se *Queeria* koja započinje projekat 2000. godine *Legalizacija istopolnih veza*, koji će već u februaru sledeće godine biti ugušen napadom na prostorije ove organizacije.

Godina 2001. višestruko je značajna za LG aktivizam u Srbiji. Ove godine je najpre održan javni skup na beogradskom glavnom trgu u saradnji Labrisa i Dečjeg romskog centra u martu. Labris i *Gayten LGBT* odlučuju da organizuju Paradu ponosa nakon petooktobarskih “demokratskih promena”, a organizuju se i drugi javni događaji – lezbejska izložba *Lesbian Connection* u Studentskom kulturnom centru, tribina o HIV-u i AIDS-u u Domu omladine. Nakon obljepeljivanja grada nepotpisanim plakatima homofobičnog sadržaja, noć uoči zakazane Parade ponosa, 30. juna održava se prva Parada ponosa u Beogradu pod nazivom *Ima mesta za sve nas*, a kojoj su prisustvovala i brojne lezbejke



aktivistkinje iz Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Irske i Italije. Parada je nasilno prekinuta od strane pripadnika desničarskih organizacija, od kojih je *Obraz* i dalje aktivna, a u nasilju su učestvovali predstavnici crkve, navijačkih klubova, članstvo pojedinih političkih partija, navijači. Planirana proslava na Trgu republike, tribine, pozorišna predstava, koncert i koktel nisu realizovani.

Tokom 2001. i 2002. godine nastaje nekoliko LGBT organizacija: *SPY*, *Queeria*, *Lambda* u Nišu (kasnije i u Kragujevcu), *Gayrilla*. Više puta je isticana inertnost policije u zaštiti Parade ponosa, koja je dovela do podizanja vidljivosti LG osoba veće nego ikad, ali i do povlačenja izvesnog broja aktivistkinja i aktivista sa javne scene. Prva javna kampanja *Labrisa*, *Gaytena* i *Queerie* pokrenuta je 2002. godine kada su na TV B92 bili emitovani TV spot, radio džingl, a rađena je i anketa među LGBT osobama o homofobiji u domaćim medijima. Počinje da se radi pres kliping i analizira način izveštavanja medija o LGBT temama/osobama.

Može se reći da su se u narednom periodu od 2001. do 2005. godine u okviru LGBT aktivizma u Srbiji pojavile brojne inicijative, ali da su one mahom ostajale nedorečene, pa sa ove distance izgleda kao da su se kampanje i borbe odvijale stihijski, a ne bazirane na osnovu prethodno analiziranog političkog momentuma. Tako u tom periodu *Labris* predaje ministarstvu za socijalna pitanja Predlog izmena i dopuna Zakona o porodici, 2004. godine se organizuje drugi Pride koji se već u aprilu otkazuje zbog najava nasilja i odbijanja policije da zaštiti skup, skupštini se predaje amandman na Krivični zakon kojim se sankcioniše diskriminacija građanki i građana istopolne orijentacije od strane državnih organa, *Labris* otpočinje sa programima edukacije medija i nevladinih organizacija. Sve ove inicijative ostaju bez rezultata.

U isto vreme više puta se događalo nasilje nad LG osobama: u martu 2003. godine ubijena je *Merlinka* (Vjeran Miladinović, 43) - prvi javno deklarirani transvestit; u Nišu dvojica punoletnih momaka maltretirani su od strane majke i ujaka jednog od njih; maloletna J.N. govori u radio emisiji *Gayming* o maltretiranju od strane majke i policije nakon što se

*out-ovala*, nakon čega još mnogo ljudi prijavljuje LG organizacijama slične situacije; 2004. godine menadžer organizacije New Age Rainbow i magazina Dečko biva pretučen dok se vraćao sa svojim prijateljima sa gej žurke; u Zrenjaninu na fasadi Zrenjaninskog edukativnog centra osvanuli su grafiti “Za Srbstvo bez pедера” i “Pederi nisu ljudi”. Ukoliko je i bilo pokrenutih pravnih reakcionih procedura povodom ovih slučajeva (mada uglavnom nije), oni su se završavali na još veću štetu žrtava nasilja i diskriminacije zbog sveprisutne institucionalne homofobije. Takođe, može se reći da nakon ogromne vidljivosti LG pokreta za vreme i neposredno nakon Parade ponosa 2001, kao da se aktivistkinje i aktivisti povlače nekoliko koraka unazad, ponovo nastupa period njihovog skrivanja od javnosti, a akcije su uglavnom stihijske i bez detaljnog plana.

Poslednjih šest godina LGBT aktivizma u Srbiji, od 2005. do 2011. godine značajno je jer se u ovom periodu aktiviraju brojne LGBT organizacije, ostvaruju prvi kontakti sa državom, podižu prve krivične prijave i tužbe protiv nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama, usvaja Zakon o zabrani diskriminacije, realizuje prva Parada ponosa nakon devet godina od prvog pokušaja.

Od 2005. godine objavljuje se Labrisov Godišnji izveštaj o položaju LGBT populacije – dokument koji prati slučajeve kršenja ljudskih prava nad LGBT osobama, odnos institucija, kao i način izveštavanja medija o LGBT temama. Takođe, isti dokument od 2006. godine objavljuje i *Gej strejt alijansa* (GSA). Ovaj dokument je vrlo važan za dalje javno zagovaranje jer se zahtevi za poboljšanjem položaja određene grupe u društvu mogu sistematski planirati i sprovesti jedino na osnovu stvarnih podataka o položaju te grupe. Takođe, od značajnijih dokumenata ove vrste treba navesti i Labrisovo Istraživanje o nasilju nad LGBTTIQ osobama iz 2006. godine, kao i istraživanje GSA o stavovima javnog mnjenja prema LGBT osobama iz 2009. i 2010. godine.

Godine 2006. osniva se *Trans grupa* (samo)podrške kao podsekcija organizacije *Gayten LGBT*, prva takva grupa na prostoru bivše Jugoslavije. Teme na kojima ova grupa radi su vezane za različite probleme

transeksualnih osoba, a grupa do danas ostaje isključivo na nivou rada sa trans zajednicom i nevidljiva u javnom prostoru, pa još uvek ne možemo govoriti o javnom trans aktivizmu u Srbiji. Međutim, ovo je značajan momenat jer se jedna LGBT organizacija po prvi put otvara za ovaj deo LGBT zajednice. Nakon Beograda, slična grupa počinje sa radom i u Hrvatskoj nekoliko godina kasnije.

Još jedan važan događaj desio se 2008. godine. Naime, Labris je još početkom 2006. godine uputio zahtev Srpskoj lekarskoj komori da se javno oglasi povodom njihovog stava prema homoseksualnosti, odnosno potvrdi činjenicu Svetske zdravstvene organizacije o izbacivanju homoseksualnosti sa liste bolesti. Oni su se oglasili na Dan protiv homofobije tek 2008. godine kada su potvrdili svoje slaganje sa Svetskom zdravstvenom organizacijom da se homoseksualnost i u Srbiji ne nalazi na listi bolesti.

Od 2008. do 2010. godine *Labris* i *Kvirija* po prvi put dobijaju donacije od države, tačnije Ministarstva kulture i Uprave za rodnu ravnopravnost, za održavanje portala kvirija.com, zatim za Forum teatar sa temom koja se tiče položaja lezbejki u srbijanskom društvu, kao i za održavanje seminara za zaposlene u zdravstvenim ustanovama. Prvi susret sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava ostvaren je nakon napada na učesnice i učesnike Queer Beograd festivala, kada je održan prvi sastanak sa tadašnjim državnim sekretarom, Markom Karadžićem. Ubrzo se ispostavilo, međutim, da je ovo ministarstvo samo formalno zainteresovano za saradnju i podršku LGBT aktivizmu, a da je iskrena podrška LGBT pravima dolazila samo od pojedinaca iz ovog ministarstva, najviše od tadašnjeg državnog sekretara Marka Karadžića, koji je i sam podneo ostavku sa te funkcije 2010. godine.

Ključni događaj za LGBT zajednicu desio se u martu 2009., kada je nakon nekoliko godina lobiranja različitih ljudskopravaških organizacija napokon usvojen *Zakon o zabrani diskriminacije*. Sam proces usvajanja je bio vrlo problematičan jer je predlog zakona istog dana kada je ušao u skupštinu, povučen na zahtev Srpske pravoslavne crkve. U vremenu dok je predlog zakona u Vladi čekao da bude ponovo vraćen

u skupštinu, Vlada Republike Srbije je odlučila da iz njega izbaci deo koji se tiče diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, ostvarivši na taj način kompromis sa Srpskom pravoslavnom crkvom, a zakon je vrlo brzo nakon toga i usvojen. Važno je naglasiti da je tokom ovih nekoliko nedelja koliko je trajao skandal oko usvajanja zakona, LGBT zajednica ponovo bila u centru političke javnosti. Takođe, iste godine odmah nakon usvajanja Zakona započinje se sa organizovanjem Povorka ponosa 2009., pa ova godina predstavlja jednu od najvažnijih do sada za LGBT aktivizam u Srbiji, kako zbog ogromne vidljivosti LGBT aktivistkinja i aktivista, tako i zbog ostvarenih rezultata.

Povorka ponosa 2009. godine pod sloganom *Vreme je za ravnopravnost* zakazana je za 20. septembar u 11 časova na Platou ispred Filozofskog fakulteta, a zabranjena je samo 24 časa pre nego što je trebalo da se održi. Premijer Republike Srbije, Mirko Cvetković, je na sastanku u Vladi Republike Srbije 19. septembra u 11 časova uručio rešenje Ministarstva unutrašnjih poslova kojim se lokacija skupa premešta na Ušće. U rešenju, koje je ispred Ministarstva unutrašnjih poslova potpisao direktor policije Milorad Veljović, stajalo je da se lokacija skupa premešta zbog "ekstremno visokih rizika". Ovim je Povorka ponosa de facto zabranjena jer je onemogućeno da se Povorka održi na mestu koje je unapred predviđeno i prijavljeno policiji, a organizatoricama/ima nije ostavljeno pravo žalbe niti im je dostavljeno objašnjenje kako promena lokacije može da doprinese bezbednosti skupa. Nakon višemesečnog najpre izbegavanja Ministarstva unutrašnjih poslova da se susretne sa organizatoricama/ima Povorka ponosa, a zatim brojnih susreta na kojima su pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova i policije pokušavali da ih nagovore da izmeste događaj iz centra grada, održavanje Povorka ponosa je na kraju onemogućeno od strane vlasti.

U oktobru 2009. godine petoro članica/ova nekadašnjeg Organizacionog odbora Povorka ponosa podnelo je žalbu Ustavnom sudu zbog zabrane Povorka ponosa<sup>11</sup> koja je trebalo da se održi 20. septembra. Ustavna

---

11 Kompletan dokument žalbe Ustavnom sudu Republike Srbije možete preuzeti na [www.b92.net/info/download.phtml?387438,0,0](http://www.b92.net/info/download.phtml?387438,0,0)

žalba Ustavnom sudu Republike Srbije podneta je kako bi se osporilo rešenje kojim je Direkcija policije Ministarstva unutrašnjih poslova naložila organizatorima da premeste skup iz centra Beograda na Ušće, kao i zbog propuštanja državnih organa da učine sve što je u njihovoj moći da spreče nasilje nad učesnicima Povorke ponosa i da obezbede ostvarivanje elementarnog ustavnog prava na slobodno javno okupljanje. Uprkos tome što su podnositeljke/i žalbe već u decembru podnele/i predstavku i Evropskom sudu za ljudska prava jer za to ne postoje proceduralne prepreke, šansa je data i domaćem pravosuđu da ispravi nepravdu. Podnosiocice Ustavne žalbe u ovom slučaju zastupa Beogradski centar za ljudska prava, a do danas ne postoje još uvek informacije da se u Ustavnom sudu Republike Srbije bilo šta dešavalo po ovom pitanju.

Nakon velikog pritiska na državne organe Srbije od strane međunarodnih institucija, devet godina posle prvog neuspešnog pokušaja, 2010. godine održana je *prva uspešna Parada ponosa* u Beogradu. U Organizacioni odbor ovog puta uključuju se i pojedina ministarstva: Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava; kao i tužilaštvo Republike Srbije, članovi gradske skupštine, itd. Parada ponosa održana je 10. oktobra 2010. godine. Organizovana je pod ogromnom policijskom zaštitom. Učesnice/i su bile/i primorane/i da prolaze kroz policijske punktove u deo u kojem se održavala Parada ponosa, a koji je bio ispražnjen od ljudi i automobila. Između učesnika/ka Parade ponosa i policijskih kordona bilo je oko 100 metara praznog prostora, a učesnice/i nisu mogli da vide šta se dešava iza sigurnosnih prstenova. Iza policijskih kordona oko 6000 huligana rušilo je grad i napadalo policijske službenike. Nakon Parade ponosa, 249 osoba je uhapšeno, 195 punoletnih i 54 maloletne osobe, 131 osoba je zadržana u pritvoru, 160 osoba je povređeno (većinu povređenih čine policajci). Nakon toga, tokom 2010. i 2011. godine po prvi put se vode krivični postupci protiv vođa ekstremističkih organizacija *Obraz* i *SNP Naši 1389*, Mladena Obradovića i Miše Vacića. I dok *Obrazovci* zbog organizovanja nasilja na Paradi ponosa 2010. godine dobijaju minimalne ili kazne ispod zakonskog minimuma u aprilu 2011. godine, postupci protiv istih zbog diskriminacije nad organizatoricama/ima Povorke ponosa 2009. godine - iako po ubrzanoj proceduri - još uvek traju.

Nakon svega može se reći da je u Srbiji LGBT aktivizam doneo dosta promena na putu ka ostvarivanju boljeg položaja LGBT zajednice u društvu. Međutim, ostaje dosta zadataka za budućnost LGBT aktivizma, a neke od najvažnijih tema na kojima treba dalje insistirati vezane su za adekvatno kažnjavanje nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama i uvođenje zločina iz mržnje u Krivični zakonik Republike Srbije, usvajanje zakonodavstva neophodnog za prepoznavanje i poštovanje prava transeksualnih i transrodnih osoba, kao i razvoj programa edukacije s ciljem senzibilisanja zaposlenih u državnim institucijama za pitanja seksualne orijentacije i LGBT ljudskih prava, pre svega za zaposlene u institucijama sudstva, tužilaštva, policije i zdravstva. Takođe, prava koja proizlaze iz porodičnog/partnerskog života istopolno orijentisanih osoba u Srbiji su još uvek u potpunosti neostvorena.

Saša Gavrić

## LGBT/QUEER AKTIVIZAM U BOSNI I HERCEGOVINI

O pravu na seksualni i rodni identitet u određenim periodima socijalističke Bosne i Hercegovine nemoguće je i govoriti. Adekvatnije objašnjenje bi bilo: izražavanje seksualne orijentacije u javnoj ili privatnoj sferi ne samo da nije bilo društveno poželjno, već je bilo i zakonski kažnjivo. Prema Krivičnom zakonu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine iz 1977. godine, seksualni odnos dvojice muškaraca imao je karakterizaciju protivprirodnog bluda. Ženski istospolni odnos je izostavljen, kao u skoro svim evropskim državama koje su poznavale *protivprirodni blud*. Dakle, imati odnos sa drugim muškarcem značilo je izložiti se riziku kažnjavanja zatvorom do jedne godine, bez obzira da li se to desilo u vašem domu gdje bi princip privatnosti trebao imati primat. Bosanskohercegovačko društvo je i tada odražavalo heteropatrijarhalni stav gdje je homoseksualna ljubav dvojice muškaraca bila kažnjiva, dok je lezbejska tolerisana, barem kada se radi o pitanju kažnjavanja na normativnoj ravni. Koliko je osuđenih bilo za ovo krivično djelo, ostaje nepoznato. Dodatni pritisak na pripadnike LGBT populacije činilo je postojanje prekršaja o javnom redu i miru, te javnom moralu. Čitav pravni i društveni kontekst tog vremena vjerovatno je imao za posljedicu jaku stigmatizaciju, posebno gej muškaraca. Poznati su slučajevi iz drugih jugoslovenskih republika da se protivprirodni blud zloupotrebljavao i u slučaju političkih procesa.

Tek će poslijeratni period donijeti i konačnu dekriminalizaciju muškog homoseksualnog ponašanja, kada se donose novi krivični zakoni u Federaciji Bosne i Hercegovine (1998) i Republici Srpskoj (1996) na način da je krivično djelo protivprirodni blud izbačen iz oba zakona. Novi Krivični zakon Brčko Distrikta (2003) također ne poznaje bilo koji oblik krivičnog gonjenja na osnovu seksualne orijentacije.

Rat između 1992. i 1995. godine je duboko obilježio bosanskohercegovačko društvo. U ovom periodu dolazi do retradicionalizacije društva,

gdje muškarci preuzimaju ulogu ratnika i branitelja doma, a žene se vraćaju u dom preuzimajući ulogu domaćice. U postratnom periodu žene se susreću sa velikim poteškoćama u borbi postizanja stepena ravnopravnosti koji je barem postojao za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Pored toga, religija postaje jedan od ključnih identifikacijskih momenata, dokazujući da sekularizam ostaje samo na papiru, a da su vjerske zajednice te koje upravljaju velikim dijelom javnog života.

Godine 2001. u Sarajevu, grupa entuzijastičnih osoba napisala je nacrt *Deklaracije bosanskohercegovačke gej-lezbejske asocijacije*, imajući namjeru da oformi organizaciju. Ova deklaracija ponudila je istorijski prikaz, imenujući komunizam, rat, nacionalizam, poslijeratnu proislamsku autoritativnu vladu, ekonomiju i brojne skandale koji su se ticali policije, političkih partija i vlade kao prepreke u organizovanju lezbejki, biseksualnih osoba i gejeva. U deklaraciji stoji: *Za lezbigej osobe 1997.- 1998. je bila oličenje kolapsa njihovog društvenog pokreta, izbacivanje otvoreno gej muškarca iz vojske, zatvaranje kafica koji je bio poznat kao mjesto okupljanja lezbigej osoba, i nerazumnih kontrola koje je provodila vlada nad organizovanjem* (Đurković 2007: 22).

Na nesreću, bosanskohercegovačka gej-lezbejska asocijacija, kao organizacija sa ciljem rada na “jednakosti lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih osoba i transrodnih osoba i njihovom oslobođenju od svih vrsta diskriminacije”, nikada nije registrovana kao NVO ili pravni subjekt. U to vrijeme, zakon je određivao da 30 osoba moraju dati na uvid svoje dokumente i potpise kako bi se udruženje osnovalo. Bosanskohercegovačka gej-lezbejska asocijacija skupila je potpise 20 osoba i zbog toga nikada nije registrovala svoj status. Ipak, ova inicijativa bila je od izuzetne važnosti kao prvi pokušaj da se LGBT osobe organizuju oko generalnih pitanja i ljudskih prava u BiH (Đurković 2007: 22).

U septembru 2002. godine u Bosni i Hercegovini osniva se još jedna inicijativa rada na ljudskim pravima LGBTIQ osoba. Tokom tog perioda, ova inicijativa je funkcionisala pod imenom *Bosna 14. septembar*, pod okvirom već postojeće organizacije. Inicijativu *Bosna 14. septembar* su započele samo dvije osobe, Istok Bratić i Svetlana Đurković, ali već



krajem 2002. i početkom 2003. godine ovoj inicijativi se pridružilo još nekoliko osoba te je počeo rad na stvaranju web stranice kao prvog edukativnog i informativnog portala za LGBTIQ populaciju u Bosni i Hercegovini i o pitanjima i ljudskim pravima LGBTIQ osoba.

U februaru 2004. godine, *Udruženje Q* je registrovano kao prvo LGBTIQ udruženje u Bosni i Hercegovini, čime je Bosna i Hercegovina kao posljednja država u bivšoj Jugoslaviji dobila LGBT udruženje. Tako, Bosna i Hercegovina značajno kasni iza Srbije, Hrvatske i Slovenije.

Svetlana Đurković, koja se nakon dugog boravka u inostranstvu vratila u Bosnu i Hercegovinu, postaje predsjednica Udruženja Q. Pored projekata, u Udruženju se radilo dosta na medijskoj vidljivosti LGBT osoba. Svetlana Đurković tako već u prvim godinama gostuje redovno u različitim TV emisijama u skoro svim bosanskohercegovačkim medijskim kućama. S vremenom ona postaje i lice LGBT zajednice te ujedno prva *autovana* queer osoba poznata široj javnosti.

Udruženje Q realizuje različite aktivnosti usmjerene ka zajednici. Od velikih istraživanja vezanih za potrebe zajednice i za zdravlje LGBT osoba, preko partija, radionica za samoosnaživanje, pravne pomoći, izrade publikacija itd. Svoje aktivnosti proširuju i na pitanja lobiranja kod bosanskohercegovačkih i međunarodnih aktera (na primjer kod donošenja Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini) te na rad na HIV/AIDS tematici, naročito sa MSM populacijom. Udruženje Q se aktivno uključuje u pravne procese, pomažući pripadnicima/ama LGBT zajednice.

Od 2004. godine pa nadalje, veliki broj aktivista i aktivistkinja prolazi kroz Udruženje. Udruženje dobija i veliku vidljivost unutar koordinacije različitih LGBT grupa i organizacija u jugoistočnoj Evropi, te ostvaruje veliku saradnju naročito sa aktivistima i aktivistkinjama iz Hrvatske, koji su rezultirali zajedničkim projektima, kao što je izrada publikacije *Kreacija spola? Roda?* (Udruženje Q, 2008). Udruženje Q je bilo dio Queer mreže jugoistočne Evrope LGBTIQ aktivista/ica iz bivše Jugoslavije (*SEE Q mreža*), koja je djelovala od 2003. do 2009. godine.

Godine 2005, istupanjem Vanje Hamzića i drugih članova iz Udruženja Q te uključivanjem drugih osoba, osniva se udruženje građana *Međunarodna inicijativa za vidljivost queer muslimana/ki*, koje će 2006. biti preregistrovano pod imenom *Logos*. Logos je imao za cilj da kombiniuje pitanja religije i LGBT/queer teme, zbog čega su bili meta napada u nekoliko članaka u printanim medijima. Nažalost, pored nekoliko žurki i jednog obimnijeg istraživanja, koje će rezultirati publikacijom (*Osnovna studija o vjerskom razvoju u Bosni i Hercegovini: Izazov vanpatrijarhalnih zajednica i pristupa*, 2006/2007), udruženje Logos nije imalo druge značajnije aktivnosti. Od 2008. godine uopšte ne djeluju, tako da se pretpostavlja da Udruženje i formalno više ne postoji. Vanja Hamzić već nekoliko godina živi u Engleskoj, te je bosanskohercegovački član evropske nevladine mreže pravnika pod imenom *European Commission on Sexual Orientation Law*.

Centralni događaj za LGBT/queer aktivizam u Bosni i Hercegovini predstavlja *Queer Sarajevo Festival*. Festival je prvobitno predstavljao zajedničku inicijativu Udruženje Q i Sarajevskog otvorenog centra iz avgusta 2007. godine. Članovi Sarajevskog otvorenog centra na početku 2008. godine istupaju iz organizacionog tima festivala, zbog velikih razlika u pogledima i stavovima u odnosu na članice Udruženja Q. Udruženje Q nakon toga samo nastavlja raditi na realizaciji festivala, gurajući ga do njegove konačne implementacije.

Na primjeru Queer Sarajevo Festivala, kao prvog velikog javnog LGBT/queer događaja, Sarajevo kao grad, ali i Bosna i Hercegovina kao država, pokazali su na najbolji način koji je nivo homofobije prisutan u svim porama društva. Deklerativni sekularizam je ostao na svome deklarativnom nivou, a s druge strane, država nije učinila ništa kako bi spriječila, zaustavila ili ublažila različite oblike direktnih ili indirektnih napada. Festival, planiran kao petodnevni kulturni događaj, slučajnim izborom festivalskih datuma, zadesio se za vrijeme ramazana, što je navodno izrevoltiralo različite aktere. Mediji, na čelu sa fašističkim nedjeljnikom *SAFF* i senzacionalističkim i desničarskim dnevnim novinama *Dnevni avaz* su već sedmicama prije festivala odradili huškačku kampanju na račun organizatora i LGBT/queer zajednice uopšte. Tekst

Mashe Durkalić u ovoj publikaciji to na jedan dobar način prikazuje. Pored toga, država je u potpunosti kapitulirala pred nasilnicima iz ve-habijskog pokreta i navijačkih grupa. Krajnji rezultat je bio taj da je fes-tival nasilno prekinut već nakon večeri otvaranja, da je 8 osoba lakše ili teže povrijeđeno i da zbog svega toga ni do danas niko nije procesuiran, iako se radilo na sistematski planiranom nasilju.

Queer Sarajevo Festival je tako postao prekretnica za rad Udruženja Q. Udruženje je formalno nastavilo svoj rad i 2009. godine, kada je realizovano nekoliko projekata unutar zajednice (na primjer objavljiva-nje jedne od najboljih publikacija za aktivistički rad u regiji – *LGBTIQ vježbanke*), te drugi Queer Sarajevo Festival – *QSF in a box*, koji je rea-lizovan u formi zatvorenih ili poluzatvorenih prezentacija i šire umjet-ničke kampanje, koja će nažalost velikim dijelom u javnosti ostati skoro potpuno nevidljiva. Odlaskom Svetlane Đurković u Sjedinjene Ame-ričke Države, gdje se nalazi i danas, Udruženje Q je ubrzo prestalo sa direktnim radom te svoj aktivizam trenutno svodi na održavanje web-stranice, održavanje postojećih kontakata i umrežavanje novih aktivista i aktivistkinja.

Queer Sarajevo Festival ujedno za LGBT zajednicu predstavlja ve-liku traumu i izvor straha. Zajednica se nakon festivala u potpunosti povlači. Ne organizuju se nikakvi događaji, pa čak ni žurke kao bazični i najjednostavniji oblik aktivističkog rada. Ta trauma je i danas-dan pri-sutna u zajednici.

Godine 2009. nastaje prva organizacija izvan Sarajeva - Udruženje *Equilibrium* u Banjoj Luci. Radi se organizaciji koja, realizujući svoje prve projekte, ima potencijal da u narednom periodu postane relevan-tan akter, naročito kada su u pitanju pravni aspekti LGBT aktivizma. Ono što u Banjoj Luci pored toga predstoji jeste jačanje same LGBT zajednice.

Nakon što Udruženje Q prestaje sa radom, *Sarajevski otvoreni cen-tar*, organizacija koja se bavi primarno kulturom, obrazovanjem i druš-tvenim naukama, krajem 2010. godine pokreće svoj program Ljudska

prava, u okviru kojeg se bavi pitanjima i pravima LGBT zajednice. Svoj rad usmjerava na LGBT zajednicu, opštu javnost ali i državu. Od oktobra 2010. pa do danas realizuju različite javne mjesečne kulturne događaje, primarno filmske projekcije i izložbe u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru te radionice o LGBT aktivizmu. Intenzivno rade sa zajednicom. I ova publikacija koja je pred vama rezultat je tog rada. Sarajevski otvoreni centar u julu 2011. pokreće i od tada koordinira neformalnu mrežu LGBT aktivizma u Bosni i Hercegovini.

Pored Sarajevskog otvorenog centra, 2011. godine u Sarajevu nastaju i dvije nove organizacije, Udruženje *Okvir* te udruženje *Simposyon*. Prva organizacija svoj rad fokusira naročito na LGBT zajednicu, a druga više na kulturu i umjetnost. Veći i vidljiviji projekti su tek pred ovim organizacijama. Također, u Sarajevu postoji i neformalna lezbejska/ženska inicijativa pod imenom *Viktorija*. Za razliku od perioda 2004. - 2009, kada je djelovalo samo jedno udruženje (Q), od 2010. godine pa nadalje postoji mogućnost da kroz djelovanje Sarajevskog otvorenog centra, Equilibriuma, Okvira i Symposiona te pojedinih aktivista i aktivistkinja iz Prijedora, Banja Luke, Tuzle, Zenice, Bihaća i Sarajeva, koji su uključeni u neformalnu LGBT mrežu u Bosni i Hercegovini, dođe do udruženog rada na unapređenju LGBT prava u Bosni i Hercegovini. Za nadati se da će doći do nastajanja novih LGBT/queer ili gej-strejt inicijativa. Drugo izdanje ove čitanke, koje će se sigurno desiti za nekoliko godina, će možda već tada predstaviti rezultate potencijalnog udruženog rada koji predstoji.

## Literatura

Svetlana Đurković (2007): *Nevidljivo Q? Pitanje ljudskih prava i potreba LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Udruženje Q.



# LJUDSKA PRAVA

---





Damir Banović

## SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET U KONTEKSTU LJUDSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

### Uvod

Razvoj ljudskih prava u Bosni i Hercegovini nemoguće je pratiti van konteksta države u čijem je sastavu bila, bivše Jugoslavije i okruženja u kojem se ona trenutno nalazi; događajima kroz koje je prošla i utjecajima iz vana. U tom smislu, nemoguće je analizirati prava seksualnih i rodni manjina bez ovih okvira koji su postavljeni jer su ti faktori neminovno utjecali na stvaranje, kršenje, borbu ili ostvarivanje prava seksualnih i rodni manjina.

Bosna i Hercegovina, da li svjesno ili ne, ostvarivanje određenih prava nije branila. Jedno od tih je i pravo na slobodu udruživanja koje je omogućilo i prvo aktivističko djelovanje. Promjena uslova od minimalno 30 članova, na minimalno 3 stvorilo je uslove i za formalno stvaranje prvog udruženja za borbu za LGBT prava – *Udruženja Q*. Dalje su slijedili i drugi primjeri.

Daljnje promjene na normativnom nivou u pogledu zabrane diskriminacije dosta su jednostavno išle. Dijelom su promjene vršene i kroz utjecaj međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini koja ima, ne samo značajan utjecaj, već i formalne mogućnosti da nameće i mijenja propise. Naravno, ne treba izgubiti iz vida da je i Ustav Bosne i Hercegovine nametnut te da nije dogovor građana i naroda koji žive u njoj. Odnosno, osnovni katalog ljudskih prava i sloboda je nametnut.

Sve ove činjenice nisu bitno utjecale na promjenu socijalne baze koja je manje-više ostala na ravni prije normativnih promjena. Upravo u kontekstu socijalnog okruženja treba i čitati mogućnost ostvarivanja

prava za pripadnike/ce seksualnih i rodnih manjina. Koliko su sudovi, policija i drugi upravni organi, javne institucije, zdravstvo i obrazovanje uopšte spremni da primjenjuju propise o zabrani diskriminacije kada se nije desila nijedna socijalna promjena? Koliko su oni dovoljno i stručno osposobljeni da prepoznaju diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kada se zakonodavac nije dovoljno potrudio da definira te pojmove? Principijelno, pravo je odraz socijalne baze i stavova većine da se neke oblasti društva regulišu na jedan ili drugi način. Bosna i Hercegovina, kao i ostale tranzicijske zemlje su imale ili imaju obrnut proces: unos velikog broja propisa u pravni sistem kao uslov evropskih integracija, bez prevelikog doticaja sa društvom. Tako postoje paradoksalne situacije da zastupnici u državnom parlamentu uopšte ne znaju da postoji dorađeni set prava za seksualne i rodne manjine, da sudovi ne znaju kako primijeniti antidiskriminacijske propise, da policija i dalje kažnjava dvije djevojke koje se drže za ruke u kafani, jer je to prema njihovom shvatanju povreda javnog morala, iako u zakonu nedvosmisleno piše da policija treba da kažnjava upravo one koji to sprečavaju u svojim kaficima. Zbog toga, kada govorimo o pravima seksualnih i rodnih manjina, nikako se ne smijemo zaustaviti na nivou čitanja propisa jer bi to odalo pogrešnu sliku veoma dobrog stanja, već pravo treba čitati u kontekstu društva u kojem se primjenjuje. To bi neminovno dovelo do zaključka da stanje nije baš tako ružičasto. LGBT zajednica tek ulazi u period kada će se diskriminacija i napadi dešavati sve češće jer postaje sve vidljivija. Isto tako, ne treba potcijeniti pravne instrumente koji postoje jer oni daju neophodno oružje za borbu protiv diskriminacije, institucionalno, prije svega. Također, ne treba potcijeniti niti činjenicu da je Bosna i Hercegovina članica međunarodnih organizacija i da se obavezala na poštivanje ljudskih prava. To pristajanje na obavezivanje povlači sa sobom i mogućnost sankcionisanja države ukoliko ne postupa po usvojenim međunarodnim konvencijama. Ovo je posebno bitno iz razloga što se na univerzalnom i regionalnom nivou, bilo u formi obavezujućih akata, bilo kroz preporuke i deklaracije, zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Posebno je tu značajnu ulogu imala Evropska unija u pogledu usvajanja antidiskriminacijskih propisa te utjecaja na države članice i potencijalne kandidate na promjenu nacionalnog zakonodavstva, te

Vijeće Evrope kroz svoje rezolucije, a dalje i Evropski sud za ljudska prava kroz svoju praksu.

## Šta su to LGBT prava?

Proučavanju i analizi prava može se pristupiti teoretski, pozitivnopravno i aktivistički. Teorija ljudskih prava analizira na koji način nastaju ljudska prava, formuliraju obaveze države, načine njihovog pozicioniranja u važećem pravu i forme u kojima se oni javljaju. Ona klasificira prava s obzirom na vremenski period nastanka: na prava prve generacije (lična i politička prava), prava druge generacije (ekonomska, socijalna i kulturna prava) te prava treće generacije (ekološka prava, pravo na samoopredjeljenje naroda, pravo na razvoj i sl.).

Sa teoretskog i pravnofilozofskog stajališta o LGBT pravima možemo govoriti kroz dvije dimenzije: o tome da ne postoje posebna LGBT prava i da ljudska prava kao takva trebaju uživati sve osobe bez obzira na određene seksualne preferencije ili rodna izražavanja. Također, određeni teoretičari govore da uz osnovna ljudska prava može postojati i određeni set specifičnih prava vezanih samo za LGBT osobe. Teoretski, ta prava mogu ići i u pravcu zahtjevanja dijela teritorije u određenoj državi za LGBT osobe. Osnivanje posebnih teritorijalnih jedinica za pripadnike/ce populacije zvuče previše egzotično, irealno i pomalo totalitaristički. Ipak LGBT identitet/i nemaju tu snagu i značaj za osobe, kolektivističku i pokretačku dimenziju kakvu imaju etnički i nacionalni identiteti. Također, LGBT prava se mogu posmatrati kroz individualnu i kolektivnu dimenziju, odnosno kao individualna i kolektivna prava.

U pozitivnopravnom i aktivističkom smislu, LGBT prava su ljudska prava koja uživaju pripadnici/e zajednice kao individue, a ne kao pripadnici/e određene grupe ili kolektiva. LGBT aktivizam obično nije išao dalje od zahtjeva za ukidanjem diskriminacije pripadnika/ca zajednice i proširenja prava koja uživaju heteroseksualni/e muški i ženski pripadnici društva. Ista prava za sve, glasilo bi princip. Pozitivno pravo ostalo je u tim dimenzijama: zabranilo je diskriminaciju u pogledu

uživanja ličnih i političkih prava te proširio postojeća prava i privilegije koje uživaju i druge osobe na pripadnike/ce LGBT zajednice. Prije svega to se odnosilo na pravo na zaključenje braka ili za priznavanje istih posljedica vanbračne zajednice na pripadnike/ce homoseksualne i lezbejske zajednice ili neke posebne oblike zajednice života kao što su registrirana zajednica; pravo na usvajanje djece, pravo na pokrivanje troškova promjene spola od strane zdravstvenog osiguranja i mogućnost promjene podataka u matičnoj knjizi. Gdje je u svemu ovome Bosna i Hercegovina? Pod utjecajem međunarodne zajednice i ne kao plod aktivističkog djelovanja zajednice, naša zemlja je zabranila diskriminaciju kroz dva zakonska akta: Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije. Dalje od toga se nije otišlo. Za sada možda i dovoljno. Značaj ovih zakona je u tome što su oni: državni i sistemski. Oni uvode obavezu usklađivanja drugih propisa sa njima, te konačno sistemski rješavaju pitanje zabrane diskriminacije u Bosni i Hercegovini.

## Ljudska prava prema Daytonu

Završetak rata 1995. godine i nametanje novog Ustava Bosne i Hercegovine uveo je niz mehanizama za zaštitu ljudskih prava. Neki od njih su postojali i za vrijeme socijalističkog uređenja, no ovo je prvi put da su postali i dio samog ustavnog teksta. Univerzalna deklaracija o zaštiti ljudskih prava, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda neki su od tih međunarodnih dokumenata. U svom normativnom dijelu, ustav naše zemlje navodi i listu osnovnih ličnih i političkih prava te uvodi jedan opšti princip nediskriminacije koji podrazumjeva osiguranje uživanja prava navedenih u ustavnom tekstu bez obzira na spol, rasu, jezik, vjeru, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinom, rođenjem ili drugim statusom. Iako se rodni identitet ili seksualna orijentacija ne navode izričito, podvođenjem pod osnov *drugi status* može se smatrati da je diskriminacija u uživanju prava u pogledu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije također zabranjena. Pored drugog osnova, moguće je šire tumačenje riječi *spol* u kontekstu da isti ne podrazumjeva biološku, već i društvenu

komponentu, ali samo u kontekstu rodnog identiteta. Uživavanje prava je na normativnom nivou osigurano na cijeloj teritoriji države, bez obzira na entitet u kojem osoba živi, odnosno na prostoru Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Sve vlade, administrativni organi i sudovi u Bosni i Hercegovini dužni su primjenjivati standarde o zaštiti ljudskih prava. No, ukoliko ta obaveza nije ispunjena, uvijek postoji mogućnost individualnog obraćanja Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine za kršenje ustavom zagarantovanih prava i dalje, Evropskom sudu za ljudska prava ili nekom drugom tijelu na univerzalnom nivou (na primjer Komisiji za ljudska prava pri UN-u). Koliko god mehanizmi za zaštitu prava bili spori u kontekstu vremenskog trajanja postupaka, ipak na kraju služe svojoj svrsi i sankcionišu povrede prava i obaveza. Mogućnost obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava ostvarena je nakon ratifikacije Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u državnom parlamentu, u aprilu 2002. godine. Tako su državljani Bosne i Hercegovine dobili mogućnost korištenja još jednog mehanizma za zaštitu ljudskih prava. Ići pred Evropski sud za ljudska prava moguće je tek nakon što su, pravnničkim jezikom rečeno: iscrpljeni svi drugi pravni lijekovi. U prevodu, građani se moraju prvo obraćati domaćim organima i sudovima koji su na raspolaganju. Evropski sud za ljudska prava je značajan zbog sudske prakse koju je razvio i razvija u pogledu zaštite seksualnih i rodnih manjina, a kroz pravo na privatnost i prava na porodični život.

## **Na putu ka zabrani diskriminacije: Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini**

Godine 2003. Parlamentarna skupština u Bosni i Hercegovini donosi Zakon o ravnopravnosti spolova koji je prvi zakonski akt koji direktno navodi zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i indirektno za rodni identitet. Mada se seksualna orijentacija spominje u samo jednom članu, to ne umanjuje značaj zakona i uloge koju bi on trebao da ima za njenu eliminaciju. Zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta nije direktna, već se tumači zahvaljujući dosta zbunjujućoj i nezgrapnoj definiciji riječi *spol* u Zakonu. U smislu Zakona, spol predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe

muškog i ženskog spola (biološka dimenzija) i označava gender/rod kao sociološki i kulturološki uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi (društvena dimenzija). Iako je Zakon nezgrapno odredio značenje riječi spol, upravo je ljepota pravnog tumačanja u tome što može, zahvaljujući argumentima, otkloniti nedostatke koje je zakonodavac napravio.

Diskriminacija se zabranjuje kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi. Odnosno, diskriminacija je zabranjena u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, ekonomije, socijalne i zdravstvene zaštite, sportu, kulturi, javnom životu i medijima. A šta je to diskriminacija? Ona podrazumijeva neopravdano davanje prava ili privilegija jednoj osobi ili više njih, odnosno neopravdano uskraćivanje prava i privilegija. Dalje, diskriminacija može biti i u različitim postupanjima prema osoba u istoj ili sličnoj situaciji. Šta to znači? Hipotetički se može zamisliti situacija u kojoj dvije osobe sa istim kvalifikacijama konkurišu na isti posao. Jedna osoba je hetero muškarac, dok je druga homoseksualni muškarac. Diskriminacija bi postojala u slučaju ukoliko bi muškarac homoseksualne orijentacije bio isključen iz daljnje konkursne procedure iz samog razloga što je drugačije seksualne orijentacije, a muškarcu heteroseksualne orijentacije dao, pak, primat. Prilikom zapošljavanja, postoji sloboda poslodavaca u privatnom sektoru da prima radnike/ce i bez konkursa, no to ne znači da se kao kriteriji smiju uzimati lične osobine koje nisu bitne za obavljanje određenog zanimanja. Manja je sloboda poslodavca ukoliko se radi o državnim preduzećima, fakultetima, zdravstvenim ustanovama, organima uprave i sl. To ipak ne znači da se diskriminacija prilikom zapošljavanja i ne događa. Ukoliko se diskriminacija ipak desi, taj poslodavac odgovara za prekršaj, a osoba koje je pretrpila diskriminaciju može tražiti naknadu materijalne i nematerijalne štete (na primjer. za pretrpljene psihičke bolove) na sudovima u Bosni i Hercegovini. I na kraju, ukoliko neko vrši nasilje ili seksualno uznemirava neku osobu zbog njezinog spola ili seksualne orijentacije, odgovarat će krivično zbog toga.

Zakon donosi još nešto pozitivno: formirana je Agencija za ravnopravnost spolova kao administrativno tijelo na državnom nivou,

zaduženo za primjenu Zakona. Pored širokog spektra nadležnosti koje su joj date, među najznačajnim su one koje se tiču obaveze pisanja žalbi, molbi i predstavljanja od građana za koje se osnovano sumnja da su žrtve diskriminacije; preduzima aktivnosti za promociju; daje mišljenja o usaglašenosti zakonskih i drugih pravnih akata u fazi nacрта sa Zakonom te saraduje sa nevladinim sektorom koji se bavi pitanjima zaštite ljudskih prava i rodne ravnopravnosti. Bez obzira na široko postavljenje nadležnosti i mogućnosti djelovanja, Agencija je većinom bazirala svoj rad na ravnopravnosti (bioloških) spolova kao nepromjenjenih kategorija<sup>12</sup>, zanemarujući pitanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Odnosno, kako poboljšati položaj bioloških žena u društvu predominantno determinisanom biološkim muškarcima. Koliko god normativno stvari izgledale veoma dobro, implementacija je neopravdano ograničena na veoma usku sferu.

I na kraju, postoji obaveza usklađivanja svih zakona i drugih propisa na nivou Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, gradova i opština u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova. Ovo je imalo za posljedicu uvođenje zabrane diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije u čitavom nizu propisa koji uređuju radne odnose, pitanje zapošljavanja, obrazovanja, nauke, kulture, izvršenja krivičnih sankcija, pa sve do uvođenja posebnog krivičnog djela na državnom i entitetskom nivou, te nivou Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine: povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina.

## Zakon o zabrani diskriminacije

Parlament Bosne i Hercegovine 2009. godine donio je zakon<sup>13</sup> kojim se na jedan sistemski način rješava pitanje zabrane diskriminacije. Ni ovaj

---

12 Na internet prezentaciji Agencije za ravnopravnost spolova stoji: *Pol je biološki urođen i ne može biti promijenjen*. Izvor: <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-pojmovnik> (posljedni put posjećeno 17.10.2011.)

13 Tekst zakona možete preuzeti sa <http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SlGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf> (posljedni put posjećeno 17.10.2011.)

zakon nije plod stanja društvene svijesti o potrebi zaštite manjinskih i vulnerabilnih grupa, već prije svega jedna obaveza koju je država morala da izvrši u kontekstu njezinog puta ka evropskim integracijama. I ovaj zakon kao zabranjeni osnov diskriminacije navodi spol i seksualnu orijentaciju (termin koji koristi je spolna orijentacija). Novina je u tome što se sada po prvi put spominje i spolno izražavanje a koje se može tumačiti kao rodni identitet. Naravno, ni ovaj zakon ne daje određenje pojmova koje koristi, a posebno značajnih, spolne orijentacije i spolnog izražavanja. Ovo je posebno bitno iz razloga što se do sada upravni organi i sudovi nisu susretali sa ovim pravnim standardima, što može predstavljati poteškoće u primjeni zakona te otvarati put da idu linijom manjeg otpora i odbacuju tužbe za diskriminaciju ili ih prekvalificiraju u neka druga djela. No, ne treba ni zanemariti stručnost državnih organa i njihov potencijal da će se ipak neke stvari primjenjivati dosljedno. Pored novih zabranjenih osnova diskriminacije, ovaj propis donosi i novine u pogledu uvođenja posebnih tužbi, detaljnije razrađuje oblasti u kojima je zabranjena diskriminacija te uvodi Instituciju ombudsmana za ljudska prava kao organa nadležnog za širok spektar poslova u oblasti zabrane diskriminacije. Kako se štite prava po ovom Zakonu? Postupak se ne razlikuje jer se ostvaruje u pravičnom, prekršajnom ili krivičnom. Svi ovi postupci se mogu voditi paralelno jer ne isključuju jedan drugog. Ono što je posebno značajno jesu posebne tužbe za otklanjanje diskriminacije, utvrđivanje diskriminacije i za naknadu štete, kao i kolektivne tužbe koje mogu podnijeti ograničene organizacije za zaštitu ljudskih prava. Oblasti u kojima se zabranjuje diskriminacija slične su kao što je to slučaj kod Zakona o ravnopravnosti spolova. Zanimljivo je to što ovaj Zakon ide u detalje, a što je inače neobično za zakone. Pored onih uobičajenih oblasti zabrane diskriminacije kao što je zaposlenje, rad, obrazovanje, mediji, javni život i slično, diskriminacijom se smatra i ukoliko niste usluženi u kafiću, klubu, prodavnicama, nije vam odobren kredit, niste mogli iznajmiti stan, ako je prema vama nekorektno postupao policajac, tužilac, sudija; nije vam dozvoljeno da budete član profesionalnih organizacija; zabranjeno vam je stručno i profesionalno usavršavanje i slično. Institucija ombudsmana za ljudska prava ima dosta sličnu funkciju koju ima Agencija za ravnopravnost spolova te radi promociju zakona, saraduje sa nevladinim sektorom, prima žalbe i pritužbe, pruža pomoć žrtvama diskriminacije itd.



## Pravo na brak kao LGBT pravo?

Društvo lako pristaje na zabranu diskriminacije, no teško prelazi crvenu liniju priznavanja i ostalog seta prava za LGBT osobe: pravo na zaključivanje braka i usvajanje djece. Ovo pitanje je najosjetljivije i njegova promjena pokazuje i pravi nivo zrelosti jednog društva za prihvatanjem i priznavanjem pripadnika/ca seksualnih i rodnih manjina. Bosna i Hercegovina u tom polju ne čini nijedan korak naprijed. Situacija je i komplikovanija iz razloga postojanja tri dominantne religijske zajednice koje propagiraju tradicionalnu koncepciju braka kao zajednice muškarca i žene i pokazuju izuzetnu spremnost na zajedničku saradnju kada su ove stvari u pitanju. Komparativno gledajući, neke zemlje su postepeno proširivale prava koja nastaju na osnovu braka i na pripadnike/ce LGBT populacije kroz različite forme: registrirana zajednica života ili registrirano partnerstvo. Ovi oblici zajedničkog življenja obično u sebi uključuju imovinska te prava iz socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Pravo na usvajanje djece obično je isključeno.

Regulacija porodičnih odnosa u Bosni i Hercegovini prepuštena je entitetima, odnosno Brčko Distriktu. Bez obzira na mogućnost različitog regulisanja odnosa od entiteta do entiteta, u pogledu seksualnih i rodnih manjina oni su skoro identični. Brak se, bez izuzetka, definiše kao zakonom uređena zajednica života između muškarca i žene. Posljedica ove definicije je u sljedećem: brak se neće moći zaključiti između osoba istog spola. Također, ako se brak i zaključi između osoba različitog spola, a u međuvremena jedan od bračnih partnera promijeni spol: takav brak će se smatrati ništavnim. Vanbračna zajednica je priznata u pravu Bosne i Hercegovine i smatra se faktičkom zajednicom života muškarca i žene koja je duže vremena trajala. Ergo, za homoseksualne parove se ne može povući paralela bez obzira što neko živi sa svojim životnim partnerom, na primjer, 10 godina. Pored toga, brak mora biti zaključen pred matičarem uz saglasnost obje strane. To ustvari znači da će se smatrati da nikada nije ni zaključen.

Brak kao institucija nije samo pitanje zajedničkog života, već povlači sa sobom širok spektar prava i obaveza, mogućnosti i povlastica. Za

bračno stanje veže se mogućnost potpunog usvojenja koje je neraskidivo i u cjelosti izjednačeno sa roditeljskim pravom kojeg imaju i biološki roditelji. Nepotpuno, koje je raskidivo, omogućeno je samcima mada je teško zamisliti situaciju u kojoj će centar za socijalni rad preporučiti lezbejki ili homoseksualcu mogućnost da usvoji. Također, za brak se veže i pravo na zakonsko nasljeđivanje u slučaju smrti drugog bračnog partnera, stvaranje bračne stečevine – imovine bračnih drugova, prava na izdržavanje, pravo na zdravstveno osiguranje, oslobođanja od plaćanja poreza ili umanjenja, prvenstva u pogledu kupovine stanova čija je izgradnja finansirana od strane države, pravo na plaćena odsustva sa radnog mjesta u slučaju smrti ili teže bolesti bračnog druga i slično. Širok je spektar oblasti u kojima država daje potporu osobama koje su u braku ili vanbračnoj zajednici. Seksualne i rodne manjine su neopravdano diskriminirane za širok spektar povlastica i prava. Faktičke zajednice su nepriznate, a daleko je i mogućnost zaključivanja braka ili ekvivalenta braku (registrirane zajednice života osoba istog spola).

## **Pravo na promjenu spola kao LGBT pravo?**

Bosna i Hercegovina ne reguliše mogućnost medicinske promjene spola. Uz ovo se vežu i druge oblasti kao što su, na primjer, obavezno zdravstveno osiguranje, promjena u matičnoj knjizi i čitav niz drugih propisa kojima se regulišu koraci prije, tokom i nakon promjene spola. Kako, dakle, promjena spola nije predviđena našim pravima, nije predviđena ni mogućnost da sve ili dio troškova promjene spola snose zavodi zdravstvenog osiguranja. Ukoliko osoba i promijeni spol, do skora nije postojala mogućnost ni izmjene podataka u matičnim knjigama. Zbog utjecaja međunarodne zajednice u Republici Srpskoj došlo je do donošenja novog Zakona o matičnim knjigama koji predviđa mogućnost promjene ličnih podataka u matičnim knjigama i kada je ta promjena uzrokovana promjenom spola. Novi zakon u Federaciji Bosne i Hercegovine je u postupku donošenja, dok novi Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ne predviđa tu mogućnost. Različita regulacija u entitetima uzrokuje i nejednako postupanje prema osobama na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.

Do donošenja propisa o mogućnosti medicinske promjene spola i opremljenosti medicinskih centara za takve zahvate, promjena spola će se moći vršiti jedino u zemljama regije.

## Krivičnopravna dimenzija zabrane diskriminacije

Kada govorimo o krivičnopravnoj zaštiti pripadnika/ca seksualnih i rod-nih manjina, možemo je posmatrati kroz ona krivična djela koja pružaju direktnu zaštitu i kroz ona krivična djela koja pružaju indirektnu zaštitu. Prva su krivična djela u kojima se seksualna orijentacija i/ili rodni identitet izričito navode, dok su druga ona koja tu zaštitu pružaju indirektno jer se odnose na sve osobe. Takva su, na primjer, krivična djela ubistva, nezakonitog pretresa stana ili nanošenja teških ili lakših tjelesnih povreda.

Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, zbog svog složenog uređenja, postoji na državnom nivou, na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Bez obzira o kojem nivou se radi, svi su jedinstveni u postojanju jednog krivičnog djela: povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina. Šta je suština ovog krivičnog djela? Ovo krivično djelo inkriminiše ponašanje službenih i odgovornih lica u institucijama Bosne i Hercegovine ukoliko diskriminišu osobe na osnovu spola i seksualne orijentacije. I ovdje se diskriminacija posmatra ili kao uskraćivanje prava, ograničavanje prava ili davanje povoljnijeg položaja zbog određenih karakteristika. Na koja se prava to odnosi? Naravno, zabrana diskriminacije je ograničena na lična i politička prava, koja ne uključuju i pravo na brak ili druga izvedena prava. Službena i odgovorna lica su one osobe koje rade u institucijama, povjereni su im određeni poslovi, oni su rukovodioci sektora, direktor preduzeća, savjetnici, policajci, sudije, parlamentarci. Kazna koja je zakonom zapriječena je od 6 mjeseci do 5 godina. Znati pravo ne znači samo pročitati zakon koji reguliše određenu oblast jer bi to bilo pogrešno. Pravo se treba tumačiti: ako je propisana kazna od 6 mjeseci do 5 godina, to ne znači da će biti i izrečena u tom intervalu. Moguće je da bude i manje od 6 mjeseci jer zakon u svom opštem dijelu predviđa određene uslove koji se moraju ispuniti a da bi se mogla izreći kazna manja od propisane.

Drugi set krivičnih djela tiče se indirektna zaštite: to su krivična djela protiv života i tijela, krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina, krivična djela protiv spolne slobode i morala i slično. U ovu grupu ulaze krivična djela kao što su ubistvo, teška tjelesna ozljeda, laka tjelesna povreda, učestvovanje u tuči, nepružanje pomoći, protivpravno lišenje slobode, otmica, silovanje, bludne radnje itd. Zajednička karakteristika svih ovih i drugih krivičnih djela je da ona u svom biću ne razlikuju osobe, već pružaju zaštitu kako heteroseksualcima, tako i homoseksualcima, kako i odraslim, tako i mladim.

Kako se ostvaruje zaštita u slučaju, na primjer, napada? Bosna i Hercegovina je reformisala krivični postupak 2003. godine i cijeli postupak se rukovodi od strane tužioca. Osoba koja je napadnuta dužna je slučaj prijaviti policiji, a oni dalje obavještavaju tužioca koji odlučuje o tome da li postoji dovoljno jak osnov za pokretanje istrage i kasnije podizanja optužnice. Utjecaj oštećene osobe je u tom smislu umanjen, ali i u isto vrijeme i olakšan jer je nadležni organ koji je stručan i osposobljen voditi postupak dalje. Obično, zbog nedovoljnog znanja osobe koja je oštećena, postupci su znali propadati.

Ono na što aktivisti posebno ukazuju kao neophodno za adekvatnu zaštitu LGBT osoba jeste i uvođenje posebnog krivičnog djela koji će u svom biću imati i element poriva i osjećaja: krivično djelo počinjeno iz mržnje. Sam čin nanošenja teških tjelesnih ozljeda zbog mržnje prema osobama LGBT populacije bi u tom smislu bila otežavajuća okolnost za kažnjavanje. No, do sada se ni jedno takvo krivično djelo nije našlo u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine.

## **Javno homoseksualno ponašanje kao povreda javnog morala?**

U pravu postoje tzv. pravni standardi čiji sadržaj nije precizno određen zbog širokog spektra situacija na koja se mogu primjeniti. Jedan od takvih je i prekršaj o povredi javnog reda i mira ili javnog morala. Policija je ta koja određuje da li su ispunjeni uslovi za postojanje prekršaja i određuje

sankciju za istu. U dosta primjera se pokazalo da se povredom javnog reda i mira ili javnog morala smatra i poljubac dvije djevojke u kafiću ili dvojice momaka u parku, ili eventualno držanje za ruke. Određivanje sadržaja pravog standarda uslovljeno je promjenom društvenih odnosa i shvatanjima šta je moralno, a šta nemoralno ponašanje. Ne nužno i u religijskom kontekstu. Nekada se smatralo povredom javnog morala i poljubac dvije heteroseksualne osobe. U očima države to više nije povreda morala. U očima religije sigurno da.

## **Pravo na obrazovanje LGBT osoba**

U sklopu antidiskriminacijskih propisa zabranjeno je nedozvoljeno uskraćivanje prava na obrazovanje LGBT osobama. Sistem osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini je izuzetno fragmentiran: Republika Srpska ima svoj sistem, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine svoj, a u Federaciji Bosne i Hercegovine ukupno 10. Sva ta fragmentiranost čini diskriminaciju prema marginaliziranim grupama vjerovatnijom i težom za kontrolisanje. Sistemski propisi o zabrani diskriminacije utjecali su na proces izmjene zakona u oblasti obrazovanja, te eksplicitno uvođenje zabrane diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. Rodni identitet ili ekvivalenti tom pojmu se obično izostavljaju. Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine u dijelu koji reguliše oblast zabrane diskriminacije, izričito navodi spol i seksualnu orijentaciju kao zabranjene osnove diskriminacije. Dalje, na primjer, u Zakonu o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo, koji reguliše oblast visokog obrazovanja najvećeg univerzitetskog centra u zemlji, stoji da visokoškolska ustanova ne može ograničiti pristup visokom obrazovanju, bilo direktno ili indirektno, na bazi spola ili seksualne orijentacije. Ova zabrana se nalazi i u Etičkom kodeksu Univerziteta.

## **Ostvarivanje prava na rad LGBT osoba**

Zabranjuje se diskriminacija na osnovu spola, spolne orijentacije i izražavanja u pogledu ostvarivanja prava na zapošljavanje, rada i radnih uslova,

uključujući pristup zaposlenju, zanimanju i samozapošljavanju, kao i radne uslove, naknade, napredovanja u službi i otpuštanja s posla, riječi su Zakona o zabrani diskriminacije. Također, zakon zabranjuje i mobing na radnom mjestu – kao oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacije radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog. Radna zakonodavstva u entitetima ne navode izričito kao zabranjene osnove diskriminacije seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, dok jedino Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine navodi *seksualno opredjeljenje*. To što entitetska zakonodavstva ne navode izričito seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet nije prepreka za sudsku zaštitu. Dapače, zaštita je osigurana Zakonom o zabrani diskriminacije. Ekonomska neovisnost je uslov bilo koje druge neovisnosti. Uskraćivanjem prava na rad i platu bitno bi se utjecalo na diskriminaciju i marginalizaciju pripadnika/ca seksualnih i rodni manjina. Stoga su izuzetno bitne norme kojima se brani nepovoljno postupanje prema osobama druge seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

## Kako dalje?

Prvi koraci su već učinjeni: zakonski, diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta je zabranjena; uvedeni su posebni postupci te jasno definirana uloga Institucije ombudsmana za ljudska prava. U svojoj Strategiji djelovanja, Institucija ombudsmana je uključila i borbu protiv diskriminacije seksualnih i rodni manjina te saradnju sa nevladinim sektorom. Borba za ljudska prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini će imati i ima drugačiji kontekst i tok jer ide u pravcu zaživljavanja postojećih antidiskriminacijskih propisa, edukacije sudija, policajaca i tužioca, rad sa zajednicom u pogledu njihove edukacije o pravima i slobodama te mehanizmima zaštite, rad sa društvom s ciljem ukljanjanja homo i transfobije. Tek nakon tih procesa, ima smisla govoriti o delikatnijim procesima: pravu na brak.

# MEDIJI





Snježana Milivojević

## ZAŠTO JE RAZLIČITOST VAŽNA?<sup>14</sup>

Pošto mediji konstruišu, a ne samo odražavaju stvarnost, priroda stvarnosti u mnogome se otkriva kroz medijske poruke. Analiza sadržaja čini mi se naročito korisnom za identifikovanje i utvrđivanje različitih odlika tih poruka, pogodnih za kasnije tumačenje. Što je još važnije, njeni nalazi potvrđuju da je medijska stvarnost proizvod ljudske aktivnosti i, kao takva, napravljena u skladu sa određenim pravilima. Analizom sadržaja, postaju vidljivi obrasci, norme i postupci, koje medijski autori koriste u složenom procesu proizvodnje stvarnosti. Mediji svakodnevno objavljuju tekstove i slike o događajima, sa kojima publika, uglavnom, nema neposredni kontakt, ali za koje je veoma zainteresovana. Kada se ti tekstovi čitaju analitički, prema unapred utvrđenim kategorijama, otkrivaju se njihove dimenzije koje se ponekad i veoma razlikuju od onih koje su nameravali da upišu autori. Veoma često se ukazuju i smišljene strategije isključivanja, izolacije i diskriminacije ljudski stvorene nejednakosti umesto “objektivnog” odraza “stvarnosti onakve kakva jeste”. Analiza sadržaja je važan postupak za prikupljanje ovih podataka, ali nije dovoljna i da ih objasni. Njihovo tumačenje, kao i razumevanje fenomena, mora da sledi iz šireg okvira medijskog istraživanja.

U regionu koji je duboko propatio zbog etničkih sukoba i nemogućnosti da se prihvate, poštuju ili tolerišu razlike, vrlo je važno prepoznavanje svih oblika isključivanja i diskriminacije. Senzitivno i društveno odgovorno izveštavanje o različitosti potrebno je svugde, ali strašno iskustvo regionalnih sukoba, tokom prošle decenije, čini ga neophodnim upravo u ovom delu sveta. Naravno, količina nasilja nije bila ista u svim zemljama jugoistočne Evrope tokom devedesetih, ali je i sama geografska blizina nasilnih konflikata prouzrokovala prenošenje tragedije

---

14 Odlomak iz knjige Snježana Milivojević (2002): *Media Monitoring Manual*, London/Beograd: Media Diversity Institute/Samizdat B92. Prevod: Miodrag Kojadinović.

kroz čitav region. Međutim, čak i bez tih skorašnjih sukoba, svaka od ovih zemalja ima neke mračne i skrivene delove u svojoj dugoj istoriji većinsko-manjinskih odnosa. Takvi događaji obično nisu deo svakodnevnog govora ili opšteg znanja, često su potisnuti ili izbrisani iz kolektivnog pamćenja. Ovaj priručnik je posvećen izvlačenju potisnutih iskustava iz nevidljivosti, slavljenju različitosti, koje doprinose kvalitetnijem zajedničkom životu.

## Čemu monitoring medija?

Motivi za analizu medijskog rada su mnogobrojni, što ukazuje na stalni porast društvenog interesovanja za simboličku praksu. Proizvodnjom univerzalno dostupnih poruka, mediji obavljaju jedan veoma važan društveni posao. Dok se njime bave, novinari imaju visok stepen profesionalne autonomije u skladu sa principima “slobode štampe”, ali njihov rad uvek izaziva javne debate. Nezadovoljstvo medijskim izveštavanjem se često čuje sa različitih strana: “CNN simplifikuje razumevanje događaja u svetu stalnim amerikanizovanjem vesti”, “komercijalni mediji su pristrasni, jer više brinu o interesima oglašivača, nego publike”, “srpska televizija je služila kao medijsko oruđe režima i manipulisala je stanovništvom”, “medijsko pokrivanje rata protiv terorizma služi interesima nacionalne bezbednosti, nauštrb objektivnog izveštavanja”. Ovakve kritike sugerišu da je u raspravi o medijima u pitanju mnogo više od nadmetanja za medijsku pažnju. One potvrđuju postojanje sukoba oko resursa i to, kako tvrdi Džejs Keri (James Carey), naročito oko jednog veoma deficitarnog resursa: stvarnosti. “Kao i bilo koji drugi oskudan resurs, stvarnost je predmet nadmetanja, sukobljavanja različitih ciljeva i projekata; pridaju joj se različita značenja i mogućnosti, troši se i konzervira, racionalizuje i distribuira. Temeljni oblik moći je upravo moć da se definiše, podeli i predstavi ovaj resurs.” Dakle, u društvu postoji sukob oko konstruisanja stvarnosti u smislene celine, a mediji su glavna arena na kojoj se ovaj sukob vodi, uvodeći ga pravo u središte svakodnevnog života.

Mnogi nedavni događaji potvrdili su kako mediji mogu da ograniče razumevanje stvarnosti ponavljanjem uprošćenih priča, koje većina

olako prihvata kao verni odraz “stvari kakve jesu”. Ove svedene priče oslanjaju se na stereotipe i šire predrasude i nekritičko mišljenje. Šta više, uprošćene priče traže pojednostavljenu podelu na “dobre” i “loše” aktere, kao standardnu medijsku praksu razlikovanja “nas” i “njih”. Potom se vreme i pažnja velikodušno daju onima koji su poput “nas”, a da se i ne primeti koliko to istovremeno uskraćuje “njih”. Mediji osiguravaju ovakvu nejednakost mnogim sredstvima, između ostalog, ignorisanjem, nedovoljnim ili neodgovarajućim predstavljanjem. Time, u stvari, iz javnog predstavljanja isključuju određene grupe, a to isključivanje je uvek oblik diskriminativne prakse. Ona može da varira od upotrebe uvredljivog ili zapaljivog govora do nevidljivosti ili od militantnog govora mržnje protiv imigranata, stranaca, izbeglica do lingvističkog poricanja, kao u slučaju korišćenja jezika koji sprečava ispoljavanje ženskosti njenim utapanjem u “univerzalni” muški standard, na primer. Istraživanja etničke distance pokazuju da ljudi često imaju negativne stavove prema susednim grupama, naročito onim najbližim, čak i ako njihove članove nikada lično ne sreću. Ili, lepe crne devojke mogu da uspeju kao modeli jedino ako odgovaraju standardima, koje dominantna bela kultura propisuje kao estetske ideale. Ponekad se diskriminacija čak proglašava braniocem tradicije, kao kad se korišćenje naziva “Ciganin” opravdava time da “su se oni oduvek tako zvali”.

Danas je već opšte poznato da postoji pravo na jednak pristup medijima i za razne društvene grupe ovo je bitan politički cilj. Ali “čitavanje” medija zahteva određeni nivo pismenosti koji se mora konstantno usavršavati. Zato je medijski monitoring često od koristi za razumevanje neadekvatnog tretmana različitosti. Više puta u medijskoj istoriji, upravo su rezultati analize medijskih poruka preusmerili tok kasnijih istraživanja, bacajući novo svetlo na način na koji mediji funkcionišu. Među najpoznatijim primerima su čuveno istraživanje načina na koji je BBC predstavljao političke i industrijske konflikte ranih sedamdesetih, koje je izvela Glazgovska medijska grupa (Glasgow Media Group) ili istraživanje kulturnih indikatora (Cultural Indicators Project), čiji su nalazi ukazali kako mediji kultivišu nasilje ili mnoštvo feminističkih studija o medijima koje su otkrивale “simboličko anuliranje” žena. Slično kao kada je Stjuart Hol (Stuart Hall) pre trideset godina rekao vidno

šokiranoj BBC-jevoj televizijskoj publici da je “nešto radikalno pogrešno u načinu na koji su crni imigranti - sa Kariba, iz Azije i Afrike - prikazani u mas-medijima” ([www.cronicleworld.org](http://www.cronicleworld.org)). Mnogo šta se od tada jeste promenilo, ali se u medijima “razlike” i dalje uglavnom predstavljaju kao “drugost” i esencijalizuju kroz stereotipe.

Iz ovih primera sledi da su mediji na mnogo načina izraz stvarnosti. Oni, u stvari, jesu “realistični”, ali, kao što Džon Fiski (John Fiske) pravilno uočava u vezi sa televizijom, “ne zato što reprodukuju stvarnost, što oni sasvim sigurno ne čine, nego zato što reprodukuju dominantni osećaj realnosti... Realizam nije pitanje vernosti nekoj empirijskoj stvarnosti, nego je to stvar diskurzivnih konvencija, kroz i za koje se kreira osećaj realnosti.” Ove konvencije osiguravaju granice realnosti -uobičajeno, svakodnevno shvatanje sveta i našeg mesta u njemu.

Zato su kritička analiza medija i stalna javna debata o njima veoma važni. A opet, iz rezultata dobijenih monitoringom medijskog sadržaja, ne mogu se izvoditi direktni zaključci o medijskom uticaju i efektima. Novija istraživanja pokazuju da se, dok prati medije, publika ne izlaže samo dejstvu njihovog sadržaja. Čitaoci se pri tumačenju viđenog u mnogome oslanjaju na vlastita iskustva, pa stoga iste poruke ljudi tumače na veoma različite načine. Zato se ne može tvrditi ni da je korigovanje preterane ili nedovoljne prisutnosti pojedinih aktera u medijima, jedini put do ispravljanja društvene neravnopravnosti. Ali rezultati monitoringa potvrđuju da je poštovanje različitosti suštinski važno za kvalitet medija jer, čak i kad pregovaraju o suprotstavljenim značenjima, čitaoci polaze od medijske stvarnosti kao zajedničke osnove.

## Razlike i drugost

Izveštavanje o različitosti odnosi se na predstavljanje “drugosti” (osobina različitih od onih koje mi/većina posedujemo), odnosno na osetljivost za i fer tretman različitosti u medijima. Ignorisanje, potiskivanje i isključivanje različitosti rezultira dominacijom većinskih grupa nad manjinskim. Posledica ovakve dominacije je diskriminacija, koja u odnosu na različite

grupe može da se manifestuje na mnogo načina. Ali, krajnji rezultat svih tih načina je uvek isti: manjine su isključene iz opšteprihvaćenog, a njihova iskustva ostaju skrivena i neprimećena.

Prema mnogim savremenim teorijama, medijsko reprezentovanje se smatra centralnim za proces formiranja identiteta. Ono je takođe presudno za javnu percepciju aktera, utiče na formiranje društvenog stava prema manjinama, uključujući i njihovo javno prihvatanje ili odbacivanje. Zato su posledice neodgovarajućeg predstavljanja i ozbiljne i velike. Neadekvatno reprezentovanje nije opasno samo zato što je “neistinito”, nego i zato što uverava ljude da nema ničeg lošeg u tome da se tako čini, odnosno da “drugi” čak i zaslužuju da ne budu tretirani kao jednaki. Medijske predstave ponekad čak kreiraju tobožnju prihvaćenost, propagirajući stav da je nejednakost normalan i prihvatljiv odgovor na različitost. Potom čak i koriste ovaj paradoks kao opravdanje za diskriminaciju, kao u tvrdnji: “Romi su neobrazovani, jer njihovi roditelji ne žele da šalju decu u školu, a to je razlog zbog koga, kasnije, ne mogu da postanu ugledni članovi društva.” Ili, kao što kada muslimane zovu Turcima, pozivajući se na prošlost, ustvari šalju podsećanje da se u sadašnjosti ne zaboravljaju, niti praštaju, vekovi turske okupacije.

Mediji kreiraju poželjne modele ponašanja i utiču na naša shvatanja o tome kakvi članovi društva treba da budu. To se odnosi i na percepciju različitosti. Najbolji način da se razlike izraze, da se o njima razgovara i da se prihvate jeste javna debata, koja je podjednako važna i za pripadnike većinske i za pripadnike manjinskih grupa. Pripadnici manjinskih, društveno podređenih grupa, često su socijalizovani ili prihvaćeni samo pod uslovom da svoj inferiorni društveni status prihvate kao normalan, kao prirodno stanje stvari. Iako nezadovoljni time i sami imaju problem da prevaziđu, a nekad čak i da razumeju, da svoju ulogu žrtve internalizuju kao “zasluženu”. Duga istorija diskriminacije, koju strpljivo dokumentuje ženski pokret, svedoči koliko je teško razbiti ovaj začarani krug.

Medijska jednakost manjina ne ogleda se samo u količini njihove ne/zastupljenosti. Ona podrazumeva složeni set uslova koji garantuju

jednak pristup i fer tretman svih aktera. Oni kojima je uskraćeno fer izveštavanje, lišeni su aktivnog učešća u društvu. Posledice ovakvog isključivanja su naročito značajne ako je ono sistematsko. Isključivanje definiše normu, opšteprihvaćeni standard, koji veoma otežava izražavanje, pa čak i pojavu, bilo kakvog alternativnog pristupa, kulture ili obrasca ponašanja. Medijske slike mogu na mnogo načina da doprinesu da se ovakav status quo održi: od ignorisanja pripadnika manjina, nepridavanja važnosti njihovim stanovištima, do stalnog predstavljanja u društveno beznačajnim ulogama ili čak otvorenog propagiranja netolerancije i pozivanja na neprijateljski stav prema njima. Medijske predstave mogu čak i da "etničkuju" pojedine teme i da izoluju manjine, baveći se njima isključivo u kontekstu određenih problema, a uskraćujući im pojavljivanje u svim ostalim temama. Iz takve perspektive, medijske slike nesumnjivo govore mnogo više od onoga što im je vidljivi, svakodnevni sadržaj - one su svedočanstvo o prihvatanju i odbacivanju, svedočanstvo o načinu na koji se društva samopredstavljaju.

Diskriminacija je praksa očuvanja nepravde i nejednakosti. "Od opštih tema do lokalnih značenja, u stilu, retorici, argumentima, koji se koriste u modelima komunikacije, svuda nailazimo na sveopštu strategiju pozitivnog 'samo-predstavljanja' nas i negativnog 'drugo-predstavljanja' njih. Takve strategije, očito, nisu samo u domenu mentalnog. One moraju da se shvate kao socio-kulturni i politički oblici interakcije u društvenom kontekstu etničke nejednakosti, odnosno kao uvežbavanje i reprodukcija moći dominantne grupe." Diskriminacija osigurava prihvatanje društvenih nejednakosti tako što ih opravdava, čini ih prihvatljivim i "normalnim", ali predrasude u medijskoj praksi mogu da se promene. Da bi se to i dogodilo, neophodna su precizna i kritička istraživanja o kvalitetu medija. Sistematskom analizom medija mogu da se uoče modeli diskriminacije, ne samo kao pojedinačne pojave, nego kao koegzistentni obrasci selekcije i predstavljanja. U tom poslu analiza sadržaja je važno analitičko sredstvo - ona identifikuje merljive dokaze medijskog rada do kojih bi došla većina analitičara u istim okolnostima. Ona nije samo jedno od mnogih mogućih čitanja sadržaja, ona je objektivizirani opis sadržaja, baziran na "kvantitativnim" dokazima. Mada, neke aspekte sadržaja nije lako pretvoriti u merljive jedinice i to

je jedna od bitnih teškoća sa kojima se svaki medijski monitoring suočava. Ukupni kvalitet rezultata monitoringa, u mnogome, zavisi od toga koliko se uspešno ova poteškoća razreši.

## Zaključak

Čitanje štampe je za mnoge ljude svakodnevni ritual. To je na neki način i njihovo osnovno građansko obrazovanje. Mediji, a posebno dnevna štampa koja to čini već vekovima, nude tumačenje događaja, oblike zabave, uzore ponašanja. Oni obezbeđuju tekstove i slike koje ljudi koriste da mapiraju stvarnost oko sebe. Zato je veoma važno kako čitamo medije, i to ne samo ono što je u njima eksplicitno napisano, nego i ono što ostaje neiskazano. Već izborom tema i načinom pripovedanja, mediji šalju implicitne poruke o onome što je društveno dozvoljeno da se opaža, prihvata ili kritikuje.

Ljudi se oslanjaju na medijske poruke - na njihove predstave “dobra” i “zla”, “nas” i “njih”, “starog” i “novog”, i “normalnog” i “devijantnog”. Kroz te predstave, mediji daju više od informacije. Daju priče o stvarnosti, a ponekad su to priče o neprihvatanju i mržnji, priče o odbijanju da se prihvati “različitost”, opovrgavanju drugih, koji odbijaju da budu “kao mi”. Neka od ovakvih značenja nisu odmah uočljiva, neka se menjaju sa protokom vremena i postaju vidljiva tek u promenjenom kontekstu. Ali, na veliki broj njih koja jesu vidljiva samo se odmahuje rukom, jer “su to samo reči”.

Prema Oksfordskom rečniku engleskog jezika, jedno od značenja reči monitor jeste i naziv za vrstu guštera, koji prvi upozorava na pojavu krokodila. Isto koliko je u životinjskom svetu važno da se preživi opasnost od krokodila, u ljudskom svetu je važno da se prežive socijalne boljke, koje se mogu predupređiti pravovremenim upozorenjima. Kao što su nedavni sukobi na Balkanu pokazali, oni koji izazivaju mržnju, teže da povrede i ponize druge, spremni su i na više od govora, a na to su često, svojim govorom punim mržnje, upozoravali upravo u medijima.

Masha Durkalić<sup>15</sup>

## **BOSANSKOHERCEGOVAČKI MEDIJI I QUEER SARAJEVO FESTIVAL**

### **Analiza poruka sadržanih u člancima *Dnevnog avaza* i *Saffa***

Ko iole poznaje medijsku scenu u Bosni i Hercegovini, koja je sama po sebi polarizirana kada su u pitanju mnoge teme, počevši od religijske posebnosti Bosne i Hercegovine, pa do njene političke iscjepkanosti i kompliciranosti, poznaje i količinu ideološke artiljerije koju svaki put pri razmatranju određene teme “ispucaju” bosanskohercegovački mediji. U slučaju prvog Queer Festivala u Sarajevu 2008. godine, ova artiljerija bila je mnogo opasnija, jer je isprovocirala napade na učesnike i publiku ovog festivala. Bilo bi smiješno misliti da mediji nisu imali svoj udio u tome – huškanja od strane *Dnevnog avaza*, koja su, na kraju krajeva, dokazana i osuđena od strane Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, a potom i bezbrojne provokacije od strane *Saffa*, islamske publikacije poznate po besramnom iznošenju komentara na brojne situacije koje su u koliziji sa islamskim načelima života, doveli su do agresivnog stava javnog mnijenja ionako ukorijenjenog u tradicionalnu patrijarhalnu normu bosanskohercegovačkog društva. Iako su se mnogi od pripadnika tog javnog mnijenja odlučili zadržati samo na ponižavajućim komentarima na račun “parade gologuzana” u Sarajevu, sigurno je da su tekstovi ovih publikacija, pored agresivne propagandne kampanje, doprinijeli činjenici da su na dan festivala mnogi posjetitelji napadnuti.

---

15 Tekst se oslanja na jedan odlomak diplomskog rada autorice, koji je pod naslovom *Tretman queer populacije u medijima pod pritiskom ideoloških utjecaja* 2010. godine, pod mentorstvom profesora Asima Mujkića, odbranila na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.



Da podsjetimo – nakon što je festival najavljen, uslijedili su tekstovi koji su na razne načine izazivali neprijateljstvo i agresivnost ka queer populaciji. Na dan festivala, 24. septembra 2008., ekstremističke vehabijske grupe opkolile su prostor Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, te napale više učesnika. Pridružila im se i grupa nogometnih navijača, odnosno huligana. Noć je rezultirala fizičkim napadima na ljude za koje su pripadnici ovih grupa mislili da pripadaju queer populaciji, pa su tako stradali i mnogi koji su jednostavno imali dugu kosu ili nosili drugačiju odjeću, uključujući i dva sarajevska novinara (Peđa Kojović i Emir Imamović). Na ovaj epilog događaja su, bez ikakve sumnje, utjecali i tekstovi objavljeni u *Dnevnom avazu* i *Saffu*.

Sa istaknutom opremom teksta koja otvoreno potiče na mržnju prema queer populaciji, pa čak i na naslovnicama, *Saff* se isticao kao najveći huškač, iako su uglavnom o ovoj temi govorili tekstovi komentatorskog tipa.

U rubrici “Hutba”, hatib Abdusamed Nasuf Bušatlić piše tekstove s naslovima “Ramazan je mjesec pokajanja, ne orgijanja” (*Saff*, 5. septembar 2008.), te “Crna ruka’ ateizma iznad Sarajeva” (*Saff*, 20. oktobar 2008.). Bilo bi suludo u ovim tekstovima tražiti argumentaciju za to da li se radi o “orgijanju” ili “crnoj ruci ateizma”, obzirom da su tekstovi hatiba Bušatlića oplemenjeni uglavnom citiranjem *Kur’ana* te zagovaranjem svetosti islamske vjere, odnosno bezočnošću njenog kaljanja organiziranjem jednog ovakvog festivala u svetom mjesecu ramazanu usred Sarajeva.

U prvom tekstu, “Ramazan je mjesec pokajanja, ne orgijanja”, hatib Bušatlić citira, parafrazira i navodi *Kur’an* u više navrata, poentirajući zabranu homoseksualnosti, kratko se osvrće na ambasade Holandije, Kanade i Švicarske koje su podržale Queer Festival te na činjenicu da je medijski sponzor festivala BHT 1, koju naziva “televizijskom kućom koja živi od bošnjačkih pretplatnika i onda im se u lice ruga” (*Saff*, 5. septembar 2008.). Osim što koristi potpuno pogrešan termin “homoseksualizam”, hatib Bušatlić ne propušta prozvati i bošnjačke političare (ne navodi koje), koji se, navodno, oportunistički ponašaju prema ovoj

manifestaciji te navodi neke od njihovih izjava (uglavnom demagoških i polovično politički korektnih), završavajući sve uzvikom “Allah selamet!”: “O kakvoj se to zaboga potrebi radi da je treba uvažavati i o kakvim ljudskim pravima i osjećanjima da ih treba poštivati, tolerirati i odobravati?! Zar homoseksualizam nije najgrublji atak na ljudskost i prirodna ljudska prava i zar on nije negacija istinske slobode, ma koliko se bolesne duše upinjale da tu bolest, devijaciju i nemoral stave u kontekst ljudskih prava i sloboda. Pokoravanje najnižim prohtjevima i strastima nije izraz slobode, već najgori vid ropstva”.

Napad na bošnjačke političare u ovom tekstu sredstvo je kojim se ekstremistička islamska politika ovog lista obrušava na, za njihove pojmove, pretjerano umjerene bošnjačke političare, odnosno za njihove pojmove, također, na pretjerano umjerenu Islamsku zajednicu. Hati-bu Bušatliću pravo na ljubav i slobodu iskazivanja iste ne predstavljaju “izraz slobode”, pa se, kako bi dokazao svoje riječi, vraća na citiranje svog glavnog izvora – Allaha dž.š. Nakon prozivanja bošnjačkih političara radi njihove navodne političke korektnosti (o kojoj sigurno ne može biti ni govora – prije da se radi o potpunoj ignorantnosti), Bušatlić koristi priliku da pohvali političare iz Republike Srpske. Zapravo, citiranjem izjave Milanka Mihajlice, predsjednika Srpske radikalne stranke Republike Srpske, Bušatlić se pobrinuo za patriotske osjećaje Bošnjaka. Mihajlicin komentar da je mjesto održavanja Sarajevo (“To i jeste pravo mjesto za takvu paradu. Srpska nikada neće dozvoliti razvrat i perverzije na svojim ulicama, niti podržavati neprirodne sklonosti”) a korištenje ove izjave u tekstu primjer je ideološkog oblikovanja javnog mnijenja na način da se ono, suočeno s kritikom s druge strane, koja je pri tome vrlo separatistički nastrojena, zabrine za “vlastito dvorište” i pokuša ga, shodno tome i “očistiti”. Zapravo je Bušatlićev tekst, ako se posmatra iz perspektive čitateljstva naklonjenog islamu, vrlo inteligentan u smislu upućivanja željenih poruka i ciljeva koji se žele postići. U nastavku teksta Bušatlić se koristi uobičajenim argumentima – homoseksualnost je bolest, navodno “dokazana” u medicini; spermatozoidi su namijenjeni oplođivanju ženskih jajnih ćelija, a ne “trošenju” pri analnom seksu (vrijedno je spomenuti njegovo citiranje “jednog medicinara”: “Zamislite koliko je razočarenje spermatozoida kada se kod

homoseksualnog odnosa, umjesto u rodnici, nađu usred izmeta u anusu”). Na kraju, Bušatlić poziva sve one koji su “upali u šejtanovu stupicu i odali se tom grijehu (...) da se u ovom mubarek mjesecu pokaju Allahu dž.š., i da ne ustrajavaju u tome nazivajući očiti grijeh drugim imenima i pravdajući ga ljudskim pravom i slobodom jer je to očita samoobmana”. Za kraj ćemo spomenuti i homofobnu opremu teksta, odnosno međunaslove: “BHT1 sponzor festivala homoseksualaca u ramazanu” i “Perverzija i zločin protiv čovječanstva”.

U drugom navedenom tekstu, “Crna ruka’ ateizma iznad Sarajeva”, napisanom nakon nasilja na Queer Festivalu, Bušatlić piše da se “dogodilo upravo ono što smo u našem magazinu i najavljivali i na šta smo iskreno i dobronamjerno upozoravali (*Saff*, 10. oktobar 2008., str. 4)”, time se ograđujući od bilo kakvog mogućeg medijskog utjecaja. Međutim, njegovo ograđivanje pada u vodu već u narednom pasusu, kada Bušatlić jasno izražava vlastito zadovoljstvo epilogom događaja, usput demonstrirajući zavidnu dozu nepoštivanja ljudskih prava i sloboda te elementarnog prezira: “Homoseksualci, iako su apsolutna manjina – želimo im da to i ostanu do Sudnjega dana – po svaku cijenu su htjeli isprovocirati građane Sarajeva, a posebno muslimane u toku mubarek mjeseca ramazana i od svog prljavog nauma nisu odustali. Ali, kada je nakon njihove dugo pripremane akcije uslijedila reakcija iz koje su deblji kraj izvukli organizatori tog festivala smrada, nekulture i bezumlja, istog trenutka su se iz svojih busija pojavili nadobudni komunističko-ateistički bojovnici da putem medija, koje su na našu žalost i sramotu nepravedno uzurpirali, brane agresivne homoseksualce i svoju braću po vjeri.” Ako na trenutak zanemarimo činjenicu da su ove iste “agresivne homoseksualce” premlatile vebabije, još jednom detektiramo ideološku poruku koja glasi: “Dobili ste što ste tražili, a tako vam je zato što ste ateisti.” Za *Saff* je ateizam najveći bauk, veći i od homoseksualnosti, a svoju otvorenost ka želji za izrazito religijski uređenim društvom, uredništvo ovog magazina ne skriva. Već u narednim pasusima Bušatlić objašnjava kako sekularizam ustvari atakuje vjeru: “Jer, u našem vremenu sekularizam nije samo posvećeni sistem vrijednosti, već je dobio status religije – čiji su nakaradni principi postali sveti i nedodirljivi. (...) U ime te

ideologije i njene trenutačne moći, atakuje se svim sredstvima na vjerske slobode i prava o kojima se toliko govori i piše. Traži se sloboda, razumijevanje i tolerantan odnos prema najgorim oblicima nastranosti i devijacija koje su uzročnici opakih bolesti i koji u društvu proizvode samo zlo, jer su u skladu sa sekularističkim poimanjem svijeta i života, a isto vrijeme sputavaju se prava onih koji vjeruju u Jednog i Jedinog Boga, Allaha dž.š. i slijede put islama koji je sušta čestitost, dobro i vrlina”. Drugim riječima, glas za islam je glas protiv ateizma i trovanja društva. Odnosno, sekularisti, tj. ateisti su oni koji promoviraju “devijacije” i “nastranosti” samim tim što ne vjeruju u Boga. Nema sumnje da ima mnogo queer osoba koje prakticiraju islam, no njima očito nije zagaraniran isti tretman kao onima koji su “normalni” u svome seksualnom opredjeljenju. Odnosno, queer se poistovjećuje s ateizmom kao najvećom prijetnjom daljoj asimilaciji običnih ljudi u islam, ali ne islam kao intimnu vjeru u Boga, nego islam kao način prakticiranja pravila nametnutih od strane vjerskih ideologa, koji je jedini ispravan islam. Dalje Bušatlić u tekstu napada režisera Harisa Pašovića, koji je u *Dnevnom avazu* napisao kolumnu u kojoj, prema ocjeni autora, “nimalo nije krio uzavrelu islamofobičnost i nezajažljivu mržnju i antipatiju prema islamu i muslimanima, pozivajući na otvoreni linč onih koji su se digli protiv homoseksualne pošasti”. Podrazumijeva se da pri tome tekstovi *Saffa* ni u jednom momentu nisu okarakterizirani kao “linč”. “Ta kolumna, i po formi i po suštini, podsjeća na tamni komunistički vilajet kada je crna ruka komunizma i agresivnog ateizma sijala strah i stezala omču oko vratova svih onih koji su se deklarirali kao vjernici”. Ideološko povezivanje “modernih vremena” sa nekadašnjim komunizmom služi za propagiranje ideja u kojima je izlazak iz prakticiranja islama nedopustiv, odnosno rezultira javnim obilježavanjem, pa čak i linčovanjem, kao što se i desilo u slučaju Queer Festivala.

U rubrici naziva “Polumjesec”, *Saff* kritizira i magazin *Dani*, koji je osudio *Saffov* odnos prema Queer Festivalu. U tekstu s podnaslovom “Ofanziva homoseksualaca na Saff” (što implicira da je magazin *Dani* pun homoseksualaca, ili, po liniji teorije zavjere, da postoji zahvaljujući nekom imaginarnom “pederskom lobiju”) i naslovom “Uvod

u islam magazina *Dani*” (kojim se zanemaruje činjenica da magazin *Dani* uopće nije vjerski, nego politički magazin), piše sljedeće: “U nedostatku argumenata i u silnoj želji da nas diskreditiraju i to po dobro oprobanoj receptu, ‘stručnjaci’ za islam iz magazina *Dani* optužili su nas da prenosimo tumačenja, kako to napisaše i ostaše živi, islamskih radikalnih klerika Abdullaha ibn Abbasa i Poslanika a.s. U posljednje vrijeme o Muhammedu a.s. i njegovim ashabima piše se na razne načine. Međutim, magazin *Dani* je prvi medij koji je Poslanika a.s. i njegovog amidžića Abdullaha ibn Abbasa proglasio radikalnim islamskim klericima. Aferim!” (*Saff*, 5. septembar 2008., str. 6). Svojevrsnim prozivanjem magazina *Dani*, nezavisnog političkog sedmičnika, *Saff* je u namjeri potpirivanja medijskog rata i uspio. Kasnije je magazin *Dani* prozivan kao jedan od glavnih frontova odbrane “homoseksualizma”.

U istoj rubrici u članku od 10. oktobra 2008. sa naslovom “Kako administrator web foruma *Dnevnog avaza* piše protiv svojih novina” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 9), uredništvo *Saffa* komentira “zanimljive ishode” “halabuke protiv festivala homoseksualizma”. “Jednu takvu zanimljivost prepoznavamo u djelovanju administratora web portala *Dnevnog avaza* koji se putem forumske rasprave izvinjavao organizatorima 1. Queer festivala i to za ono što su njegove kolege u *Avazu* napisali o tom događaju.” *Saff* zapravo komentira tekst administratora (čije se ime ne navodi), koji izražava svoj stav da je forum *Dnevnog avaza* branio od izljeva mržnje, budući da je bio suočen s velikom količinom takvih komentara. Administrator navodi svoje neslaganje sa naslovima objavljenih tekstova u *Avazu*, činjenicu da je kolegici koja je odabrala naslove posvetio i blog na web siteu *Avaza* te da se s njegovim stavom složio i glavni urednik i administrator portala Adi Hadžiarapović. Međutim, ograđivanje web administratora proizašlo iz moralne obaveze i neslaganja sa komentarima mržnje, od *Saffa* je dobilo sljedeći komentar: “Tako to rade u *Avazu* – svak za sebe”, čime je *Saff* zapravo pokušao ukazati na nejedinstvenost u samom bastionu odbrane bošnjaštva – *Dnevnom avazu*, ne uzimajući pri tome u obzir individualnu slobodu pojedinaca-novinaru da se u svome radu ograde od onoga s čim se ne slažu. To je još jedan poen za *Saff* u misiji ideologizacije čitateljstva, koje se tako usmjerava sve dalje od svakog medija čiji se stav u potpunosti ne podudara s njegovim.

Konačno, u istoj rubrici u članku od 10. oktobra 2008. godine, s podnaslovom “Savjetnik za pedere” i naslovom “Zalaganjem za homoseksualizam Arnaut pomogao Stranci za BiH da izgubi izbore”, *Saff* ki-diše na Damira Arnauta, savjetnika Harisa Silajdžića, jednu od rijetkih osoba iz političkog života koja je podržala Queer Festival. *Saff* navodi da je razlog što je Stranka za BiH izgubila izbore upravo Damir Arnaut, “koji je nekoliko dana pred izbore davao političke izjave kojima se zalagao za homoseksualizam, odnosno za davanje i poštivanje prava homoseksualaca u BiH. (...) Dr. Silajdžiću mnogi nisu htjeli oprostiti što je sebi dozvolio da ima savjetnika koji se toliko zalaže za spomenu-te homoseksualne nastranosti” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 6). Ovim je *Saff* optužio stav jednog političara za propast čitave jedne stranke na izborima, što je jako pojednostavljeno, obzirom da ista ta stranka ima bezbroj razloga za neuspjeh, kao, uostalom, i svaka druga stranka u Bosni i Hercegovini.

*Saff* je u rubrici “Pisma čitalaca” objavio i tekst pod naslovom “Napredak unazad ili degeneracija čovječanstva” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 62) koji potpisuje dr. Osman Zametica. Iako se ovakve rubrike trebaju smatrati pozitivnim u smislu medijacije između samog medija i čitateljstva, reagiranja ovog tipa teško bi bila objavljena u nekom drugom magazinu koji ima drugačiju uredničku politiku. U pitanju je suluda kombinacija ponižavanja homoseksualaca putem primjera vjenčanja Eltona Johna, nerazumijevanja činjenice da je jedna ekstremna vjerska grupa napala nevine posjetitelje jednog kulturnog festivala, ponovnog pominjanja tzv. “gej lobija” (u čijem se kontekstu proziva i predsjednik Helsinškog komiteta za ljudska prava Bosne i Hercegovine Srđan Dizdarević), te navođenja sintagmi poput “demuslimanizirani novinari”, “organizirana antimuslimanska aktivnost”, “umrtvljeni islam”, s poentiranjem “Zar problem Bošnjaka nije veći od jedne grupacije drugačije seksualno orijentirane?”. Zapravo je u ovom reagiranju čitatelja najstrašnija relativizacija nasilja koje se desilo na Queer Festivalu: “Queer manifestacija organizirana je izvana i dobili su upravo ono što su željeli, a to je da u tome budu spriječeni pa se tako iznova može ispostaviti primjedba o netolerantnosti islama. Samuel Huntington smatra da je islam krvav izvana i iznutra. Evo jednog slomljenog nosa i findža-

na prolivene krvi pa da se to iznova potvrdi. Što se muslimanska krv svakodnevno buradima lije u svijetu, to je nebitno.” Ova argumentacija zapravo je jednaka onoj koja se koristi pri silovanju djevojaka koje nose mini suknje – same su krive. Ludo je misliti da je iko tražio i anticipirao nasilje koje se desilo, ali *Saff* očitoma nema problem s tim, obzirom da sam iznosi slične stavove, pa ih je normalno objaviti i u rubrici pisama čitatelja.

No, pored svih ovih primjera, sigurno je najstrašnije agitiranje protiv queer populacije i Queer Festivala za *Saff* obavio kolumnist Fatmir Alispahić, inače poznat kao radikalni islamista koji ne propušta nijednu priliku za iznošenje svojih fašističkih stavova, ujedno i na vrlo neprilичan način uz korištenje degradirajućeg jezika. Alispahić je u *Saffu* od 10. oktobra objavio kolumnu pod naslovom “Pederland” (*Saff*, 10. oktobar 2008, str. 18), nadnaslovom “Borba za opstanak” i podnaslovom “Cilj festivala pedera u mjesecu ramazanu nije bila tek afirmacija pederluka, već provociranje i zastrašivanje muslimana, s krajnjom ambicijom da Bošnjaci prihvate pederluk kao manje zlo od vlastite tradicije.” Već u samom naslovu se jasno iščitava ideološka poruka koja upućuje na to da je “pederluk” opasnost koja dolazi sa misijom da asimilira muslimane (Bošnjake) i usput ih prisili na pokornost, s referencom na činjenicu da se Bosna i Hercegovina nastoji pridružiti Evropskoj uniji, iz koje, po interpretaciji ovog autora, dolazi svo to “pedersko zlo”. Alispahić već na samom početku i sam poentira teoriju zavjere, odnosno referira se na “srpske i hrvatske obavještajne službe, kao i međunarodni faktor” (iako je u posve racionalnom smislu nejasno kakav bi njihov interes bio u jednom običnom kulturnom festivalu). No, Fatmir Alispahić je jasan: “Ništa nije moglo zaustaviti tu silu nasilja da izgura svoju fašističku zamisao – da optuži najtolerantniju i najotvoreniju sredinu na Balkanu za zatvorenost, jednoulje, terorizam, vehabizam, i štošta još.” Bez obzira na to što je izjava da se radi o “najotvorenijoj i najtolerantnijoj sredini na Balkanu” nadasve netačna, Alispahić ovim putem nastoji progurati misao da je sve van Bosne i Hercegovine zapravo zavjera protiv nje same i da se Queer Festivalom u tradicionalne tekovine, prije svega bošnjačkog društva, žele infiltrirati destruktivni zapadnjački faktori, uz pomoć vrhunaravnih neprijatelja, Hrvata i Srba. Alispahić je usput užasnut i

sljedećom činjenicom: “Antiislamsko bjesnilo uzelo je toliko maha da se mržnja prema muslimanima iskazivala i tako što je prilog o Bajramu emitiran čak u 15. minuti Dnevnika, što se dosad nikad nije dogodilo.” Po ovoj analogiji bi se vijesti o svim vjerskim aktivnostima iz oblasti islama trebale emitirati u prvim minutama TV programa, kao što bi se trebale nalaziti i na prvim stranicama svih novina, u državi koja je sekularna. “Medijski montažeri su cijelim tokom ramazana forsirali neprijateljstvo islama prema pederluku, odslikavajući pederluk kao uvjet bez kojeg se ne može biti tolerantan i savremen.” Alispahić ovim nastavlja poentirati ideju po kojoj je homoseksualnost zapravo samo izgovor za uvlačenje društva u neki novi poredak bez morala. “Analogno tome, bošnjačka vjerska i svjetovna tradicija prikazivana je kao izraz nazadnosti, pa i ekstremizma, koji u islamofobičnom svijetu može skupo koštati bošnjački narod. Iako bošnjački otpor pederluku nije imao vjerski, već građanski karakter, on je pod agresivnim medijskim pritiscima prikazivan kao tzv. vehabizam.” Ovo je možda najopasnija rečenica Alispahićevog teksta, obzirom da ideološki vrlo jasno poručuje da su Bošnjaci u nekoj vrsti opasnosti zbog samoproglašene odvojenosti od homoseksualnosti (kao da nema homoseksualaca Bošnjaka ili homoseksualaca muslimana), ali još opasnija je činjenica da Alispahić “otpor”, odnosno vrlo jasno nasilje, naziva “građanskim”. Koliko je poznato, posjetitelje i učesnike Queer Festivala nisu napali građani, nego radikalni islamisti koji se nisu libili upotrijebiti “otpor” o kojem Alispahić govori. “U okupatorskim medijima u Sarajevu objavljeno je mnoštvo tekstova i ilustracija kojima se, baš na Bajram, islam vrijeđa kao nikad dosad. Po tome je Sarajevo taman muslimanski grad koliko, recimo, i Kopenhagen, u kojemu su muslimani i njihove svetinje meta za izživljavanje krstaških milicija i njihovih medija.” Poredeći Sarajevo sa Kopenhagenom po analogiji incidenata sa karikaturom Poslanika, Alispahić svoje čitateljstvo direktno zastrašuje idejom da su, kao muslimani, ali i Bošnjaci, ugroženi u srcu Evrope, što poentira sljedećom rečenicom: “Sarajevo ne samo da nije muslimanski grad, već nije ni multietnički ni multikonfesionalni grad, jer su Bošnjaci, zato što su muslimani, građani drugog reda, tlačeni, prognani, poniženi i – ušutkani.” Međutim, Alispahić se ne zaustavlja, štaviše – svoje teorije zavjere, koje inače iznosi u vezi sa bilo kojom temom o kojoj piše, nastavlja promovirati putem potpuno



nemogućih konstrukcija: “Pederi i njihovi plaćenici će mržnju prema muslimanima, ali i općenito neistomišljenicima, realizirati ubistvima, otmicama, premlaćivanjima, po uzoru na MOSAD, KGB, CIA-u, Udbu i druge tajne službe koje su svoje stvarne ili izmišljene neprijatelje progonile po cijelom svijetu.” Je li potrebno još jednom napomenuti da su ti isti “pederi” na kraju završili premlaćeni od strane “građana” koji su samo pružali “otpor”? Ovakva vrsta argumentacije može dovesti samo do huškanja i raspirivanja mržnje, a bitno je uvidjeti i da je tekst pisan nakon nasilnog epiloga festivala. Nevjerovatna je količina konstrukcija koje Alispahić iznosi, što zapravo nije dokaz njegove neinformiranosti o homoseksualnosti, nego svjesnog napada: “Pederi će proizvoditi pedere, umnožavati ih, popederivati zdravo tkivo, jer je pederluk zakonom zaštićen kao tekovina slobode, čime odanost pederskoj teoriji i praksi biva ključ uspjeha u karijeri. Negiranje pederskih prava i sloboda bit će verbalni delikt, tačka na kojoj se provjerava pravovjernost globaliziranog građanina. Projektovani ‘evropski musliman’ bit će baška provjeravan, jer će pored konzumiranja krmetine morati podržavati i pederluk, misli li išta biti u kršćanskoj hijerarhiji.” Iznošenjem ovakvih fabriciranih prijetnji Alispahić ideološki oblikuje strah od različitosti, koje u tekovinama Evrope ne znače odvajanje od vlastitih tradicijskih vrijednosti (a barem za to postoji milion primjera u barem pet država Evropske unije). “Pederocentrično teoretiziranje treba da stvori efekat kako je pederluk cool i kako se pederluče samo progresivni i odvažni, a što je isti socijalni model koji regrutira nove narkomane.” Pored toga što ova rečenica suptilno upućuje roditelje da kod svoje djece pokušaju ustanoviti “tragove pederluka”, autor ispoljava nevjerovatnu količinu ksenofobije koja se proteže na više društvenih grupa, recimo na spomenute narkomane, koji su elementarno unesrećeni i kojima se u uređenim državama pruža pomoć. Alispahić vrhunac ksenofobije ipak dostiže narednim rečenicama: “Treća podvala je bila ona o vehabijama koje su napale dobrohotne pedere, kad su u parovima, kao istospolni muževi i supruge, pošli na izložbu da se kulturno uzdižu.” Alispahiću očito nije jasno da kulturne događaje ljudi pohode neovisno o svojoj seksualnoj ili bilo kojoj drugoj orijentaciji, te je ovom rečenicom zapravo degradirao posjetitelje ove izložbe na obične “pederčine” kojima kultura i umjetnost, osim ako nisu sa bošnjačkim i islamskim predznakom, ne

znače apsolutno ništa, jer oni to svakako ne mogu razumjeti. Alispahić svoje “slovo o pederluku”, naravno, završava porukom roditeljima, koji trebaju odgajati kćerke za muževe, a sinove za žene, kako bi “ostvarili osnovni smisao postojanja i otkud je naše prirodno odgajateljsko pravo jače i preče od prava sila razvrata koje razaraju zakone prirode i slovo Svevišnjeg o roditeljstvu i potomstvu.”

*Saff* je svoju huškačku kampanju krunisao naslovnicom broja 226 od 22. augusta 2008., kada je objavio plakat Queer Festivala s podnaslovom “Opasno poigravanje sa vjerskim osjećajima Bošnjaka” i naslovom “Festival homoseksualaca u časnom ramazanu”. Tekst koji nosi naslovnicu objavljen je u istom broju sa nadnaslovom “Skandalozno” i naslovom “U zadnjoj trećini ramazana u Sarajevu će se održati veliki skup homoseksualaca” (*Saff*, 22. august 2008, str. 14). Tekst potpisuje Ezher Beganović. Već u samom startu Beganovićev tekst potiče na ideologizaciju, prvo nezaobilaznim citiranjem *Kur'ana*, odnosno pasusa o Lutovom narodu, a potom nastavlja sa opisom Queer Festivala kao “velikog skupa”, kao da se radi o političkom samitu, čime se čitateljstvo dodatno potiče na strah od nepoznatog, u ovom slučaju jednog festivala kulture, koji se predstavlja na lažan i beskrupulozan način, s daljnjim podtekstom da se radi o “promociji homoseksualizma”. Beganović u svome tekstu otvoreno proziva autora izložbe fotografija Irfana Redžovića *Na strani*, dok frapantnu neobrazovanost pokazuje pri komentaru filmskog programa: “Kada je riječ o filmovima koji će biti prikazani, organizator još uvijek ne otkriva o kojim filmovima je riječ, već najavljuju nekakvo iznenađenje posjetitelja. Vjerovatno će tu biti i erotskih homoseksualnih filmova.” Ovim komentarom je najlakše lakovjernog i, nažalost, neobrazovanog čitatelja uvjeriti da se homoseksualnost zapravo svodi na gledanje pornografije i prakticiranje neobuzdanog seksa, što potvrđuju i naredne rečenice, koje Beganović iznosi sa apsolutnom sigurnošću: “Ono što se sa sigurnošću može reći jeste da će mnogi fotografi i umjetnici izlagati svoja djela među kojima će biti erotske fotografije muških manekena. Bit će tu i sado-mazo instalacija i drugih nemoralnih i razvratnih izivljavanja.” Autor teksta niti u jednom momentu ne navodi da je pozvao organizatore festivala te im postavio pitanja u vezi sa programom, dok istovremeno daje sebi slobodu da kulturni program festi-

vala poistovjećuje sa nemoralom i razvratom. Beganović dalje u tekstu iznosi mišljenje da je festival zapravo “samo najava ili ispitivanje terena kao priprema organiziranja gej parade u glavnom gradu Bosne i Hercegovine koja bi se možda mogla održati već iduće godine.” Usput se priključuje mišljenju svojih kolega, Alispahića i Bušatlića, u komentaru da je za vrijeme održavanja festivala namjerno izabran ramazan. I ovaj tekst javno proziva ambasade zemalja Evropske unije koje su pružile podršku festivalu: Holandiju, Švicarsku, Heart and Hand Fund iz SAD-a, te medijske sponzore: magazin *Dani*, BH Radio 1, Radio Sarajevo i efM Studentski radio. Također, i ovaj tekst ima neprimjerenu opremu (međunaslovi “Lezbijke i pederi” i “Izlaganje muške golotinje” te naslov antrfilea “Pederi, njihovi donatori i promotori”).

Još jedan od značajnih tekstova koji su se pobrinuli za ideološke poruke magazina *Saff* je tekst u rubrici “Društvo”, s nadnaslovom: “Odgovor homoseksualaca na prozivke zbog organiziranja festivala homoseksualaca u Sarajevu”, naslovom: “Sve debilne stoke vjerom zaludjelih masa, sve bih takve pobio da ne bih trepnuo” i podnaslovom: “O prijetnjama i uvredama na račun vjernika koje se mogu pročitati na internetskoj stranici Udruženja Q, organizatora 1. festivala homoseksualaca, niko ne govori niti piše ijedne riječi. Bilo bi nekorektno kada bi to ostalo neobjavljeno” (*Saff*, 26. septembar 2008, 26). Autor Ismail Ibrahim sastavio je tekst u kojem zapravo piše o komentarima korisnika foruma internet sitea *www.queer.ba*, koji su, dakle, anonimni, ali uz to stvara psihološku sliku i procjenjuje karaktere onih koji su pisali komentare na pomenutom siteu na isti način kao što čitatelji *Saffa* pišu komentare na njegovom web siteu. Slobodu komentiranja na internetu imaju svi i to se ne može regulirati bilo kakvim zakonom, niti se, analogno tome, može uzimati kao bilo koja vrsta oficijelne prijetnje bilo kome ili bilo čemu (naslov teksta uzet je iz jednog od komentara na siteu *queer.ba*), ali s druge strane, *Saffovo* otvoreno huškanje prouzrokovalo je nasilje i linč učesnika ovog festivala, ali to autor teksta, naravno, ni u jednom momentu ne spominje, iako je tekst objavljen u broju dva dana nakon krvavog otvaranja festivala. “Iz podataka koje objavljujemo kao prilog uz ovaj tekst možemo vidjeti da osobe koje su sklone homoseksualizmu nisu nikakve žrtve niti ugrožene osobe. Ipak je riječ o ljudima koji

remete red na ovoj Zemlji!” A te osobe su, još jednom, Damir Arnaut, osuđen zbog javne podrške Queer Festivalu, te direktorica Amnesty Internationala Nicola Duckworth, koja je ispred svoje organizacije osudila *Saff* i *Dnevni avaz* za poticanje mržnje i huškanje. Međutim, *Saff* se od ovih optužbi, naravno, ograđuje, uz prigodno prikazivanje Nicole Duckworth kao manipulatorke s “predrasudama prema onima koji nisu homoseksualci”.

*Dnevni avaz* je praćenju Queer Festivala pristupio sa ideologizacijom u “manje riječi”, za razliku od *Saffa*, ali su taj posao umjesto njega “odradile” brojne javne ličnosti, putem čijih se izjava čitateljstvo indoktriniralo u smjeru da su queer ljudi bolesni i da su festival namjerno tempirali tokom ramazana te da zbog toga ne poštuju islam i njegove temeljne vrijednosti. U rubrici “Aktuelno” od 28. augusta, *Avaz* donosi tekst sa sljedećom opremom: nadnaslov “ISTRAŽUJEMO: bh. javnost protiv održavanja queer festivala” i naslovom: “Ko Bošnjacima podvaljuje gej okupljanje u ramazanu?” (*Dnevni avaz*, 28. august 2008, str. 2). Naslov očito podrazumijeva ekskluzivitet Bošnjaka muslimana u Sarajevu, kao da u gradu ne žive ljudi drugih nacionalnosti ili konfesija. Iako se u samom tekstu koristi izjava predsjednice Udruženja Q Svetlane Đurković, ostatak biranih sugovornika ukazuje na to da je *Avaz* htio dokazati upravo “podvalu” koju spominje u naslovu: tadašnja gradonačelnica Sarajeva Semiha Borovac smatra da se “trebalo voditi računa da se festival odgodi, jer se zna kada počinje ramazan” (što valjda podrazumijeva da svih 500.000 stanovnika Sarajeva zna kada počinje ramazan i prakticira ga), generalni sekretar Stranke demokratske akcije (SDA) Amir Zukić se razmeće podacima kako je medicinski dokazano da su homoseksualci bolesni, Beriz Belkić je “bez teksta”, dok Rajko Vasić izjavljuje da je u pitanju “neprirodno, bolesno i devijantno ponašanje”. Zapravo, jedine neutralne izjave, odnosno oslobođene prezirnih stajališta, bile su izjave Borisa Kožemjakina, predsjednika Jevrejske opštine u Sarajevu, koji je izjavio da je potrebno donošenje zakona o zabrani diskriminacije kako bi se ova pitanja adekvatno regulisala, te episkopa Sarajevske eparhije Vanje Jovanovića koji je izjavio da se vjerske zajednice ne bi trebale baviti ovim pitanjima. Pa ipak, *Avaz* je “mikrofon” predao upravo licima iz vjerskih zajednica te političarima. Glavni argumenti u

članku, koji stižu i do opreme teksta, što je prvo što čitatelj zamjećuje, su mišljenja anketiranih da se festival ne treba održavati u vrijeme ramazana te da je u pitanju bolest (uz insistiranje na korištenju pogrešnog termina “homoseksualizam”). Nimalo suptilna ideologizacija, čak očito iskalkulirana sudeći po izboru anketiranih javnih ličnosti koji osuđuju festival te govore o grešnosti homoseksualnosti i nepoštivanju vjerskih osjećaja Bošnjaka muslimana u odnosu na one koji prema njemu imaju neutralno mišljenje, odnosno pravdaju ga u kontekstu slobode ljudskih prava, nadasve je prisutna u ovome članku čiji je autor potpisan kao A. Dedajić.

Ono što je karakteristično za izvještavanje *Dnevnog avaza* o 1. Queer Sarajevo Festivalu jeste i svojevrsno stvaranje “panike” u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine kada je ovaj festival u pitanju. Tako *Avaz* u izdanju od 2. septembra 2008. donosi članak s nadnaslovom “SKANDALOZNO: Gej okupljanje iz Sarajeva se seli u Mostar”, naslovom: “Ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada” te podnaslovom “Namjerno to rade u ramazanu jer su džamije pune, kaže Seid ef. Smajkić” (*Dnevni avaz*, 2. septembar 2008, str. 9). U ovom članku oprema je odabrana tako da odražava mišljenje još jedne javne ličnosti – mostarskog muftije Seida ef. Smajkića, o činjenici da je, kako *Avaz* vrlo samouvjereno izvještava, nakon kritika u Sarajevu “Udruženje Q za promociju i zaštitu ljudskih prava queer osoba izmjestilo u Mostar pripremne aktivnosti za prvi Queer Festival”. Nadalje, autor F. Vele, koji je nadnaslov teksta doslovce preformulirao kako bi javnosti poslao poruku drugačiju od istine, samouvjereno piše: “To jasno potvrđuje činjenica da će konferencija za novinare, na kojoj će prvi put biti predstavljen Queer Sarajevo Festival, umjesto u Sarajevu u četvrtak biti održana u gradu na Neretvi”, s komentarom kako su ove informacije “izazvale šok u gradu”. Potom *Avaz* za sugovornika ciljano bira ef. Smajkića, poznatog po mnoštvu rigidnih izjava o temama koje izlaze iz opsega propisanog od strane Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, koji izjavljuje: “Ja apsolutno osuđujem tu ideju i taj festival. I ovdje u Mostaru i u Sarajevu. Mislim da slobodu i demokratiju ne treba koristiti u promoviranje nakaradnih ideja i toga smeća koje se uvozi sa Zapada. Mi smo svakako slobodno društvo, ali trebamo njegovati zdrave ideje i

zdrav život. A to se jednostavno ne uklapa u viziju Bošnjaka i vjerujem, svih drugih ljudi uopće i drugih vjerskih zajednica.” Ako zaobiđemo analizu same izjave ef. Smajkića, koja upućuje na to da svrha jednog kulturnog festivala i dalje nije shvaćena, te da se Bosna i Hercegovina sastoji od “zdravih” Bošnjaka koji žive “zdravim” životom, greška koju čini *Dnevni avaz* je zastrašujuća – opremajući tekst izjavama koje se savršeno uklapaju u vrstu ideologizacije kojom žele preplaviti čitateljstvo, *Avaz* se na određeni način “pere” od vlastitog stava, gurajući u prvi plan stav jednog od islamskih zvaničnika i na taj način šaljući poruku koja nije zvanični stav uredništva, iako je sasvim jasno vidljiva u podtekstu. Ako dalje analiziramo izjave ef. Smajkića, jasno je ponovno potenciranje teorije zavjere, obzirom da se Smajkić osvrće na činjenicu da su tada “džamije pune” i da je to provokacija iskrenih osjećaja vjernika (još jednom ekskluzivno Bošnjaka muslimana). Prividni balans u ovome članku *Avaz* nastoji postići minijaturnom izjavom Huseina Oručevića iz OKC-a Abrašević iz Mostara, kulturnog centra koji je pružio podršku Queer Festivalu: “Mi probijamo barijere straha. Ne smije se niko bojati zato što se osjeća ovako ili onako.” Nažalost, Oručevićeva izjava ni blizu ne spašava ovaj članak, nadopunjen s anketom osoba iz Mostara, naslovljenom “Riječ je o provokaciji”, u kojoj samo jedna osoba, Aleksandra Savić, direktorica World Music Centra u Mostaru, izražava mišljenje da nije riječ o provokaciji, “jer nisu svi ljudi vjernici i ne vidim zašto bi to bilo ko doživljavao lično.” Kao i u prošlom članku, *Avaz* je putem biranih javnih ličnosti uspio još jednom čitateljstvu prenijeti ideološke poruke koje ukazuju na to da je ovaj festival provokacija vjerskih osjećanja i, uopćeno, jedan veliki grijeh.

Isti se tretman nastavlja i u članku od 5. septembra 2008., kada se još jednom, kao jedan od glavnih sugovornika, koristi ef. Smajkić, kojem je ovaj put posvećen poveći antrfile s naslovom “Ef. Smajkić: Promoviranje ideja koje su suprotne vjeri” (*Dnevni avaz*, 5. septembar 2008, str. 10) i koji je, manje-više, identičan Smajkićevom poimanju Queer Festivala u članku od 2. septembra, s tim da ovaj put *Avaz* citira njegov govor s ramazanskog dersa u Karadžoz-begovoj džamiji u Mostaru: “Nećemo se hvatati za grkljan s njima po ulici, ali moramo reći: to je nemoral, šljam, nemoralno življenje, promoviranje ideja koje su suprotne vjeri.” Da se

ne bi zadržao na samo jednom vjerskom velikodostojniku, *Avaz* u ovom antrfileu posljednji pasus posvećuje mišljenju monsinjora Ive Tomaševića, generalnog tajnika Biskupske konferencije u Bosni i Hercegovini, koji je “za ‘Dnevni avaz’ kazao da postoji čovjekova sloboda, ali da je ta sloboda uvijek ograničena slobodom drugoga.” U članku koji tematizira predstavljanje Queer Festivala na pres konferenciji u Mostaru, s potpuno neprikladnim naslovom “Gej okupljanje bit će u ramazanu”, te podnaslovom “Dekić kazala da to nije nikakva provokacija, jer kada su planirali prije godinu, niko nije znao kada će biti ramazan?!”, posebno je problematično korištenje interpunkcijskog znaka “?!” koji upućuje na osudu uredništva. Dakle, oprema je još jednom konstruirana tako da privuče pažnju čitatelja i da mu da do znanja da je u pitanju nešto nemoralno. Citirane su izjave Huseina Oručevića, kao i Slobodanke Dekić iz Udruženja Q, koja jasno objašnjava da se ne radi o premještanju festivala u Mostar, te da festival ni u kojem slučaju nije parada, ali uredništvo nije izabralo da ove izjave iskoristi u opremi teksta, iako bi one bacile drugo svjetlo na Queer Festival. Autor teksta je ponovo F. Vele.

Neposredno prije festivala, u izdanju od 23. septembra 2008., *Avaz* donosi tekst sa vrhunski senzacionalističkom opremom u stilu tabloida (čak i u kontekstu poštivanja medijskih sloboda nezamislivo je da jedna dnevna novina koristi ovakvu vrstu izvlačenja iz konteksta): nadnaslov “NAJAVE Uprkos protivljenju javnosti Queer Festivalu”, naslov “Gejevi u Sarajevu i u noći Lejletu-l-kadr!” te podnaslovom “Festival počinje izložbom gej portreta / Nećemo nasjesti na provokacije, kaže ef. Dautović / Tomašević: Ta populacija pokušava se staviti kao mjerilo” (*Dnevni avaz*, 23. septembar 2008, str. 4). Počevši od toga da *Avaz* sam proklamira “protivljenje javnosti” preko naslova nabijenog mržnjom te podnaslova u kojem se koriste sintagme poput “gej portreti” koje ne posjeduju nikakvo značenje, ksenofobični stav se nastavlja i u samom tekstu. Ponovo se koriste izjave islamskih autoriteta, ovaj put glavnog sarajevskog imama Feriza ef. Dautovića, koja ne izlazi iz raspona shvaćanja njegovih kolega i otprilike se svodi na istu stvar – da je festival smišljena provokacija. Monsinjur Ivo Tomašević ponovo je tu da svojim mišljenjem izbalansira situaciju, iako je dio izjave koji je *Avazu* odgovarao stavljen u podnaslov kako bi se prikazalo da nisu samo musli-

mani protiv “gejeva”. Generalni sekretar SDA, Amir Zukić, još jednom je preferirani izbor za sugovornika, pa i ovaj put ne krije svoj stav o festivalu, izjavljujući: “Organizatori se nevješto izvlače da nisu znali kada će biti ramazan. Za narednih 100 i više godina zna se kada će biti ramazan. Očito je ovdje u pitanju prkos i inat.” Dakle, na osnovu toga što se u narednih 100 godina zna kada će biti ramazan, u Sarajevu se ta činjenica treba poštovati i sve se kulturne aktivnosti trebaju odvijati u skladu s tim. Ponovo se u tekstu pojavljuje i Rajko Vasić sa neizmjerenim mišljenjem te minijturna izjava Bojana Bajića, predsjednika Naše stranke, koji smatra “kako je sloboda svakoga da bude ono što hoće”: “Svaki pojedinac i grupa mogu ispoljavati svoje sklonosti u skladu s Ustavom BiH. Mi smo za sve što osigurava Ustav BiH. Na našim prostorima trebalo bi povesti više računa o pravima manjina i onda bi sve bilo uredu.” Članak je krunisan informacijom da je u džamiji Kralj Fahd potpisana peticija “protiv gej okupljanja”. Ovim člankom zapravo je zakucana atmosfera mržnje i ksenofobije protiv queer populacije, što je ova, i dalje najčitanija dnevna novina u Bosni i Hercegovini, mogla učiniti zahvaljujući moći koju posjeduje.

U vrlo dobroj kombinaciji *Saff* i *Dnevni avaz* pobrinuli su se, svaki na svoj način, da u bosanskohercegovačkom javnom mnijenju posiju mržnju prema queer populaciji. *Saff* je pri tome na sebe preuzeo ideologizaciju dominantno islamskog čitateljstva, uljuljanog u poimanje svijeta po vjerskim principima koji im se propovijedaju u čak 99 džamija u Sarajevu, dok je *Dnevni avaz*, kao dnevna novina koja posjeduje veliku ideološku moć, preuzela slojeve društva koji se predstavljaju “građanskima” kako bi ih uvjerila da je 1. Queer Festival u Sarajevu provokacija i manifestacija nemorala. Ideološke poruke poslone putem ovih publikacija na zastrašujući način pokazuju kako je moguće svaku ideju koja nije u skladu sa preovladavajućim mišljenjima ukorijenjenima u tradiciji i patrijarhatu (koji se i dalje predstavljaju kao najveće moralne vrijednosti) preoblikovati zahvaljujući pažljivoj uredničkoj manipulaciji ili čak otvorenoj mržnji koja jednostavno izbija iz napisanih redova. “Upozoravajući” prvenstveno Bošnjake muslimane na to da se u Bosni i Hercegovini ne može i ne smije desiti ovakva manifestacija, pri tome potpuno zaobilazeći njen kulturni karakter, ove publikacije



su svojim porukama doprinijele konačnom epilogu festivala i činjenici da je zbog toga queer populacija već dvije godine velikim dijelom nevidljiva u bosanskohercegovačkom medijskom prostoru. Mobilizirajući Bošnjake muslimane, obzirom da su oni fokus ovih poruka kao dominantna etnička i konfesionalna grupa u Bosni i Hercegovini, a potom i sve ostale čiji su vjerski osjećaji navodno ugroženi “gej okupljanjem”, ovi mediji doprinijeli su atmosferi mržnje, ksenofobije i diskriminacije prema queer populaciji. Iako su neki od ovih tekstova osuđeni od strane Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, prave sankcije nikada se nisu desile, jer medijski prostor u Bosni i Hercegovini, kao i svaki drugi prostor uostalom, pati od boljke zaborava. Tako je i ovaj ružni incident, o kojem su više izvještavali mediji iz ostatka svijeta, posebno Evropske unije, u samoj Bosni i Hercegovini nakon nekoliko mjeseci bio zaboravljen i postao je primjer koji se širom svijeta u predavanjima studentima koristi kao primjer ideologizacije, huškanja i širenja mržnje u medijima koji bi trebali biti prvi front odbrane slobode i ljudskih prava.

Lejla Huremović

## LGBT TEME U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM ŠTAMPANIM MEDIJIMA U 2011. GODINI

Vidljivost LGBT zajednice u medijima u Bosni i Hercegovini ovisi od mnogih faktora. Jedan od glavnih faktora za pisanje o LGBT zajednici u medijima jeste aktivizam, odnosno rad organizacija koje se bave LGBT ljudskim pravima. Analizirajući štampane medije u Bosni i Hercegovini prvo što primjećujemo jeste da se 82% članaka ne tiču LGBT zajednice u Bosni i Hercegovini, dok ih samo 18% spominje LGBT zajednicu u kontekstu Bosne i Hercegovine. Razlog tome jeste upravo nedostatak organizacija koje će se baviti LGBT ljudskim pravima. Zbog toga ne postoji ni zainteresovanost medijskih kuća, kao ni pojedinačno novinara/ki da istražuju sami i pišu o ovoj temi. Tako, vodeći se ovom činjenicom možemo reći da su mediji u Bosni i Hercegovini ipak pisali dovoljno, s obzirom na nepostojanje javnih aktivnosti LGBT aktivista i aktivistica.

U periodu od 01. jula do 11. novembra o LGBT temama i događajima objavljeno je 140 tekstova u ukupno 10 dnevnih listova i 9 sedmičnih magazina.

U ovoj analizi će se, između ostalog, naći podaci o rubrikama i žanru u kojima su tekstovi pisani, tematici članaka, da li su pisani pozitivno, negativno ili neutralno u odnosu na LGBT zajednicu, da li je primarno ili sekundarno spomenuta zajednica, zatim kakve su fotografije stavljane uz tekst, kao i terminologija koja je korištena.

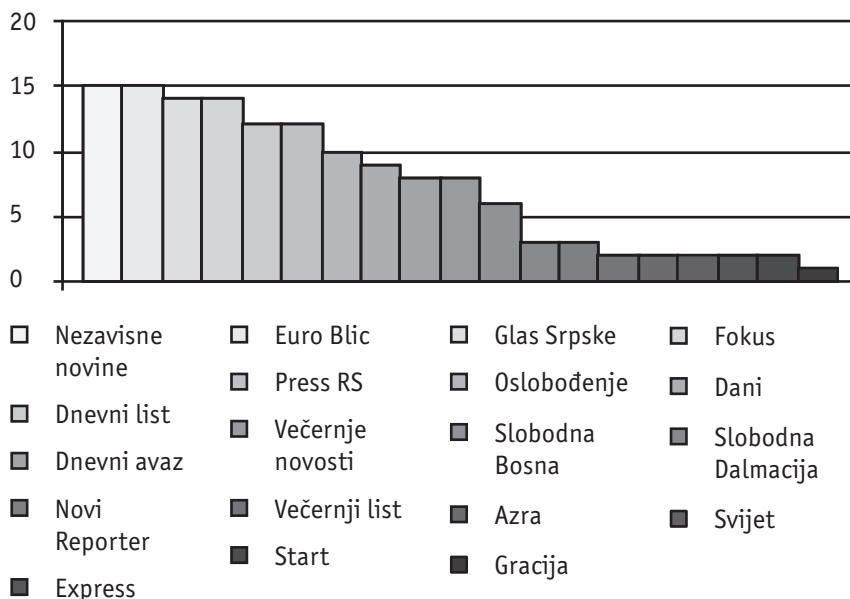
Najviše o LGBT zajednici je pisao dnevni list “Nezavisne novine” i dnevni list *Euro Blic*, gdje je objavljeno 15 članaka, zatim slijede dnevni listovi *Glas Srpske* i *Fokus* – po 14 članaka, dnevni listovi *Dnevni list i Press RS* – po 12 članaka, dnevni list *Oslobođenje* – 10 članaka, magazin *Dani* – 9 članaka, dnevni listovi *Dnevni avaz* i *Večernje novosti* – po 8 članaka, magazin *Slobodna Bosna* - 6 članaka, dnevni listovi *Slobodna*

*Dalmacija* i *Novi Reporter* – po 3 članka, dnevni list *Večernji list*, magazini *Azra*, *Svijet*, *Express* i *Start* – po 2 članka i magazin *Gracija* 1 članak.

Ne ohrabruje nas činjenica da je od ukupnog broja objavljenih članaka koji se odnose na pisanje o LGBT temama vezanim za Bosnu i Hercegovinu, 11 članaka (44%) imalo LGBT temu kao primarnu, dok 14 članaka (56%) kao sekundarnu, tj. sporedna je i nije glavna tema članka. Od ukupnog broja ostalih članaka u kojima se spominje ova tematika, a koji se ne odnose na Bosnu i Hercegovinu već, ili na region ili na svijet od 115 članaka, 101 članak (88%) su LGBT temu imali kao primarnu, dok u 14 članaka (12%) tematika je spomenuta sekundarno.

Od ukupnog broja objavljenih članaka (25) u kontekstu Bosne i Hercegovine magazin *Dani* ih je objavio najviše, tačnije 7 članaka.

*Broj članaka objavljenih u štampanim medijima u BiH*



Od 11 članaka koji su imali LGBT teme vezane za Bosnu i Hercegovinu kao primarne, magazin *Dani* je imao 4 članka, dnevni listovi *Dnevni avaz* i *Nezavisne novine* po 2 članka i dnevni listovi *Glas Srpske*, *Press RS* i *Fokus* po 1 članak. U ovim člancima LGBT tematika je dominantna i tiče se izravno života i tema vezanih za LGBT osobe u Bosni i Hercegovini.

Od ostale štampe koja je bar spomenula u nekom kontekstu LGBT zajednicu ili osobe pojedinačno, pored štampe koja je primarno pisala o LGBT zajednici, su: magazin *Slobodna Bosna*, dnevni listovi *Oslobođenje*, *Nezavisne novine* i *Dnevni list*.

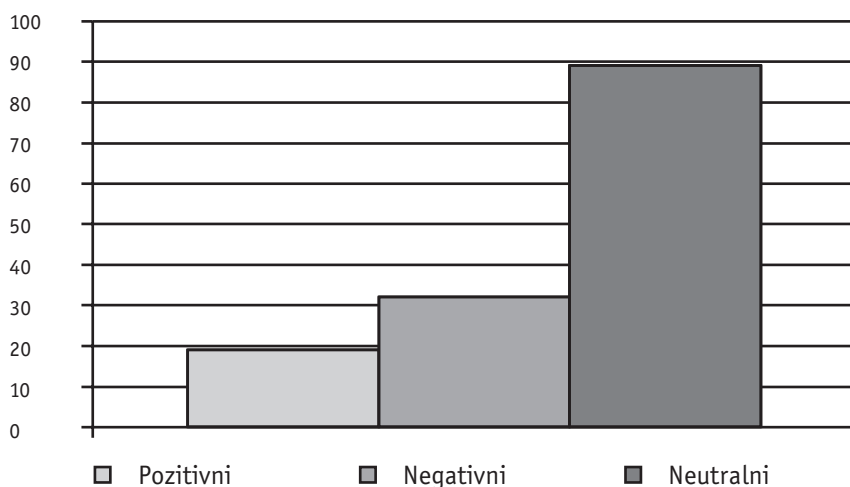
Uzimajući u obzir da većina tekstova nije vezana za Bosnu i Hercegovinu, činjenica da od ukupnog broja objavljenih tekstova, 89 (64%) ih je neutralno, je razumljiva jer su uglavnom prenošene vijesti, kako iz regiona tako i iz svijeta. Međutim, pored ovih 64% neutralnih tekstova, 32 (23%) teksta su pisana u negativnom kontekstu, gdje se LGBT zajednica uglavnom pokušala predstaviti kao neko ko nepotrebno traži svoja prava, nameće svoju seksualnu orijentaciju, zatim predstavljene su kao bolesne osobe, željne popularnosti i skandala, povezane sa prostitucijom, HIV/AIDS-om i slično.

Samo 19 članaka (13%) ih je pisano pozitivno o LGBT zajednici. I to su jedini tekstovi koji potiču na ravnopravnost svih ljudi, bez obzira na seksualnu orijentaciju i identitet.

Kada je riječ o tematici članaka najviše ih je vezano za Paradu ponosa koja je trebala biti održana u Beogradu. Tako je u periodu od 4 mjeseca izašao 61 tekst o Paradi ponosa u Beogradu. Uglavnom su pisana u obliku izvještaja ili komentara, u rubrikama vijesti dana, događaji, region, showbizz, intervju. Veoma malo tekstova je pisano u rubrici društvo, što nam govori o načinu na koji se izvještava o jednom od osnovnih ljudskih prava.

Ostale teme u kojima se spominjala LGBT zajednica su: stavovi javnih ličnosti, reality show, brak, usvajanje djece, udžbenici, religija,

### *Tekstovi pisani u pozitivnom, negativnom i neutralnom kontekstu*



kultura, umjetnost, vojska, zdravlje, suđenja. Poražavajuća je činjenica da se u samo dva teksta govori o LGBT ljudskim pravima i njihovoj zaštiti.

Kada je riječ o veličini tekstova, 77 (55%) ih je malih, dok je 63 (45%) velikih tekstova. Od 77 malih tekstova, izrazito malih je čak 25, dok je od 63 velika samo 14 izrazito velikih.

Naslovi su uglavnom ili informativni i upućuju na sadržaj samog teksta ili senzacionalistički. Tako 76 članaka (54%) u svom naslovu spominju neku od riječi vezanih za LGBT populaciju. Neke od tih riječi su: gay parada, transseksualac, homoseksualac, gej aktivisti, LGBT aktivisti, istospolni brakovi, lezbejka, gej, pederi...

64 članka (46%) ne spominju LGBT zajednicu u svojim naslovima, već na neki drugi način prilaze temi.

Neki od naslova koji su izašli u štampi, a spominju LGBT zajednicu u nekom od konteksta su: "Transseksualac i homoseksualac u

parlamentu” (Dnevni avaz), “Istospolni brakovi do proljeća” (Euro Blic), “Zorica Marković okuplja homoseksualce” (Express), “Gej (ni) je ok” (Fokus), “Pederi ne pucaju” (Nezavisne novine), “Nađena mrtva dva homoseksualca, ubio ih ljubavnik?” (Dnevni list), “Najmlađi homoseksualac u BiH ima samo 12 godina” (Dnevni avaz), “Homoseksualnost je oboljenje” (Nezavisne novine), “Lezbijka poljubila svećenika” (Dnenvi avaz).

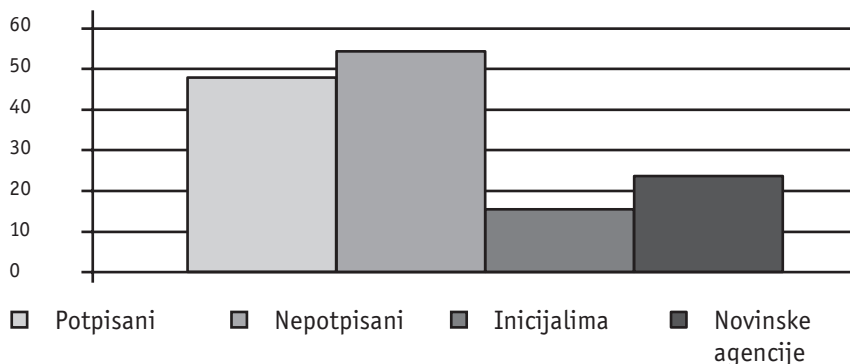
Čitajući samo neke od ovih naslova možete vidjeti da ono što ih karakteriše svakako jeste senzacionalizam. Otvoreno negativno imenuju i govore o istospolno orijentisanim ljudima. Naslovi su u velikoj mjeri izmanipulisani samo da bi privukli što više čitalaca, te da bi se novine više prodavale. Bitniji je što veći broj prodanih novina od etičkog izvještavanja i zaštite ljudskih prava.

Kada je riječ o člancima vezanim za Bosnu i Hercegovinu i senzacionalizam te predstavljanju LGBT zajednice u lošem kontekstu, dovoljno govori činjenica da su mediji, pišući o ubistvu koje se desilo, u naslovima spominjali špekulacije o tome da li su dvojica ubijenih bili homoseksualci, stavljajući to u prvi plan a ne samo ubistvo. Neki od naslova na ovu temu su: “Homoseksualac ubio gej par zbog ljubomore” (Glas Srpske), “Nađena mrtva dva homoseksualca, ubio ih ljubavnik” (Dnevni list).

Rijetki su članci čiji su naslovi ili neutralni ili pozitivni. Spomenut ću nekoliko njih: “LGBT aktivizam u BiH postoji na internetu” (Dani), “Evropom protiv homofobije” (Dani). Ostali naslovi koji ne spominju LGBT zajednicu su uglavnom neutralni iz razloga jer ne govore u primarnom kontekstu o LGBT zajednici.

Najveći broj tekstova nije potpisan, čak njih 55 (39%), dok ih je potpisanih 49 (35%). Ostali tekstovi su potpisani inicijalima – 14 tekstova (10%) ili su tekstovi preuzeti od agencija - 22 (16%), tretirajući ih kao agencijske vijesti, te se na taj način ograđujući od mogućih posljedica.

*Članci koji su potpisani imenom i prezimenom, inicijalima, nepotpisani i agencijski preuzeti*



Kada je riječ o stavovima sagovornika/ca u tekstovima objavljenim u domaćoj štampi, stavovi su uglavnom ili neutralni ili negativni. Veoma mali postotak stavova je pozitivno iz razloga što su novinari/ke uglavnom za svoje sagovornike/ce nalazili osobe koje će im svojim stavom unijeti senzacionalizam u članak, što samim tim podrazumijeva i negativno izjavljivanje o LGBT zajednici. Sagovornici/ke su uglavnom isti u većini članaka, teme se vrte u svim novinama oko istog, a novinari/ke se ne trude da potraže drugu stranu priče pronalaženjem sagovornika/ce koji bi bio/la iz LGBT zajednice, pa makar ostao anonimn/a. Vezano za tekstove koji su objavljeni a tiču se izravno Bosne i Hercegovine, ni u jednom tekstu nije bilo stava ni jedne osobe koja je iz LGBT zajednice iz Bosne i Hercegovine, dok je u tekstovima koji su iz regiona ili svijeta gotovo uvijek, u koliko se traži stav o nekoj tematici, zatražen i stav nekoga od LGBT aktivista/ica. Naravno, svjesni smo činjenice da nakon Sarajevo Queer Festivala niko iz LGBT zajednice ne želi i ne smije da javno istupi te kaže svoj stav na neku temu koja se odnosi na LGBT osobe. I to je jedan od razloga za nepostojanje druge strane priče.

Kada analiziramo objavljene članke, ne možemo a da ne spomenemo i fotografije koje se objavljuju uz tekst. Od ukupno 140 članaka 50% ih ima fotografiju uz tekst. Ono što je zanimljivo jeste da čak i izrazito

mali članci uz tekst imaju fotografiju. Kada analiziramo te fotografije možemo zaključiti da su birane uglavnom da privuku pažnju čitalaca. Većina ih automatski asocira na negativan stav prema temi o kojoj se govori u tekstu. Tako na primjer, uzevši u obzir tekstove o Paradi ponosa u Beogradu i fotografijama koje idu uz te tekstove, u većini slučajeva to su bile fotografije na kojima se vidi kordon policije, uglavnom sa razbijenim glavama, zatim huligani, porazbijan grad, prolivena krv i slično. Novinari se uopšte nisu trudili da pokušaju pokazati pravu sliku kako bi Parada ponosa trebala da izgleda i na taj način daju uvid onim čitateljima/cama koji/e smatraju paradu samo kao provokaciju i mjesto gdje će biti puno nasilja. Ili, pak s druge strane, prikazuju fotografije na kojima su pripadnici LGBT zajednice sa svjetskih Parada ponosa, gdje su prikazani našminkani i polugoli muškarci, fotografije na kojima se ljube dvije djevojke ili dva muškarca, predstavljajući Paradu ponosa upravo onako kakvom je vidi većina građana i to zahvaljujući njima – novinarima. A realnost na našim prostorima je upravo suprotna. U dosad održanim Paradama ponosa u Beogradu i Zagrebu LGBT zajednica je izašla na ulicu da se bori za svoja osnovna prava, zakopčani do grla, pokazujući da oni ne paradiraju goli već traže svoja prava. Međutim, u štampi nije bilo takvih fotografija. Još jedna zanimljiva činjenica jeste da se često pojavljuju fotografije na kojima se dvojica muškaraca drže za ruke, snimljena sa leđa ali sa osjećenim glavama. Također, uglavnom su na fotografijama gej muškarci, dok se lezbejke pojavljuju u nekih 4% tekstova.

Kada je riječ o terminologiji koja se koristi za imenovanje LGBT zajednice i osoba, rezultati pokazuju da su gej muškarci mnogo vidljiviji i zastupljeniji. Mnogo se više piše o muškarcima u svakom kontekstu, bilo da je riječ o temama vezanim za Bosnu i Hercegovinu, region ili svijet. Čak i kada se piše o poznatim ličnostima koje pripadaju LGBT populaciji uglavnom se piše o gej muškarcima. Kada je riječ o terminima koji označavaju cjelokupnu LGBT zajednicu, također se koriste muški nazivi.

Što se tiče termina koji u negativnom kontekstu označavaju i predstavljaju LGBT osobe, a korišteni su u člancima su: pederisanje,



pederizam, pederisti, lezbo, na svoju ruku i slično. U samo nekoliko članaka primjetni su ovakvi termini, uglavnom se koristi terminologija kao što je: homoseksualac, gej populacija, lezbejka, homoseksualni brakovi, transseksualci i slično.

Analizirajući štampane medije, možemo zaključiti da bosanskohercegovački mediji pišu o LGBT temama. Činjenica jeste da pišu mnogo više o LGBT tematici koja se ne tiče Bosne i Hercegovine, ali za to je zaslužna i trenutna situacija po pitanju LGBT (ne)aktivizma na području Bosne i Hercegovine. Da bi se promijenila slika medija potrebno je postepenim korakom raditi na povećanju aktivizma, edukaciji i vidljivosti.



HOMOFODBIJA I  
COMING OUT



Aida Spahić

## **HOMOFBIJA – FOBIJA KOJU DRUŠTVO PODRŽAVA**

### **Uvod**

Diskriminaciju ljudi nehetero seksualne orijentacije i “drugačijih” rod-nih identiteta možemo pratiti već stoljećima. Od ranog srednjeg vije-ka mržnja prema ljudima koji nisu heteroseksualne orijentacije poči-nje da se institucionalizira, primarno kroz crkvene strukture. Počinju progoni homoseksualaca, lažne optužbe za homoseksualnost (koja se tada nazivala sodomija) u svrhe postizanja političkih ili drugih cilje-va. Jedan od primjera jeste red templara koji je cijeli uništen upravo po ovim osnovama. Iako je homoseksualnost bila nešto što se aktiv-no pokušavalo iskorijeniti, služila je i kao sredstvo za ucjene, klevete i optužbe. Tokom stoljeća koja su uslijedila, osobe optužene za homo-seksualnost bile su u sadašnjim evropskim zemljama podvrgavane ka-znama kao što su utapanje, davljenje, odrubljivanje glave, kastriranje, vješanje, spaljivanje i slično (Mondimore 2003: 187). Iako su dolaskom prosvjetiteljstva ovakve kazne znatno smanjene, počinju se pojavljivati kvazimedicijske i kvazinaučne teorije o degeneracijama i iznalaziti raznorazna opravdanja za formalnu kriminalizaciju homoseksualnosti (Mondimore 2003: 187). Tokom dvadesetog stoljeća homoseksualnost je bila kriminalizirana u skoro svim zemljama, i povlačila je za sobom dugotrajne i stroge kazne.

U modernom dobu, sve dok u većini zemalja nije dekriminalizira-na homoseksualnost i dok nije zvanično skinuta sa liste psihičkih obo-ljenja, postojale su razne teorije kojima se dokazivalo da se homosek-sualnost može liječiti, nerijetko elektrošokovima i sličnim nehuma-nim metodama. Većina istraživanja na kojima su se ove teorije teme-ljile vršena je u psihijatrijskim institucijama i zatvorima, te su se tako donosili zaključci koji su se primjenjivali na cjelokupnu populaciju

(Mohr 2003). Također je većina istraživanja rađena sa ispitanicima – muškarcima, jer je historijski “problematična” homoseksualnost bila muška homoseksualnost. Iako historija bilježi slučajeve optuživanja i kažnjavanja lezbejki, one nisu sistematski progonjene, nisu sistematski izučavane, niti su društvima predstavljale problem na način na koji su to bili muškarci. Čak je i u općem stanju mržnje prema određenoj grupi ljudi nevidljivost žena prevladala. Muška homoseksualnost se stoljećima prije crkvenih progona slavila; postojale su velike vojskovođe, vladari, filozofi koji su bili homoseksualni tako da se i danas osjetno veći legitimitet pripisuje gej ljubavi nego lezbejskoj. Tokom dvadesetog stoljeća psihoanalitičari/ke su smatrali/e da je lezbejstvo biološki i/ili hormonalno uslovljeno. Drugi/e su pak smatrali/e da ga okolina uslovljava. Umjereniji glasovi su tvrdili da smo svi po prirodi biseksualni, ali da nas društvo i patrijarhat ograničavaju na heteroseksualnost. Također su postojale teorije da su žene prirodno biseksualnije i senzualnije, te su psihološki gledano, bolje seksualne i emotivne partnerice jedna drugoj nego što im to mogu biti patrijarhalni muškarci (Chesler 2005: 238). Pronađena su razna opravdanja da bi se ženska homoseksualnost držala van političkog okvira.

Uzevši u obzir sve teorije koje su postojale, sva istraživanja, dokazivanja i zaključke, činjenica je da su lezbejke, gejevi, biseksualne, transseksualne, interseksualne, transrodne i queer osobe stoljećima bile žrtvama homofobije, transfobije i drugih vrsta diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili queer političkog opredjeljenja. Ta diskriminacija obuhvata širok spektar životnih sfera – porodicu, školu, posao, zdravstvenu zaštitu, pristup osnovnim uslugama, ljudsko pravo na slobodu itd. (Vijeće Evrope 2011: 5). Diskriminacija nije samo usmjerena na osobe koje su “drugačije” seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, već na sve osobe koje se takvima percipiraju, bez obzira na to što mogu biti heteroseksualne. Ne postoje jasni, vanjski pokazatelji koji nam signaliziraju da li je osoba gej ili ne. Naročito se transrodne osobe susreću sa diskriminacijom, negativnim stavovima i odbacivanjem (Vijeće Evrope 2011: 5). Ustvari, teško je ući u trag obimu diskriminacije jer većina slučajeva ostane neprijavljena. Sveprisutna diskriminacija osoba nehetero seksualne orijentacije i/ili

rodnog identiteta u društvu, zajedno sa odbacivanjem, nepriznavanjem i neprihvatanjem naziva se homofobija (koriste se i termini transfobija, lezbofobija, bifobija u ovisnosti o tome prema kome je usmjerena). Ovdje ću koristiti termin homofobija koji obuhvata sva ostala značenja da bi se izbjeglo ponavljanje.

## Pojam

Homofobija nije klasična fobija, oblik neuroze, već se ovim pojmom označava prije svega negativan stav prema ljudima koji ulaze u seksualno-emocionalne veze sa osobama istog spola (Zulević 2001: 117). Pojam se sastoji od grčke riječi *homós* koja znači *isti, jednak* i riječi *phóbos* koja označava *strah*.

Pojam je populariziran 1972. godine da bi objasnio predrasudu prema ljudima homoseksualne orijentacije, bilo da se radi o strahu od homoseksualaca ili od sopstvene homoseksualnosti (Todorović 2001: 129). Homofobija je iracionalan strah ili averzija prema lezbejkama, gejevima, biseksualnim, transrodnim, transseksualnim, interseksualnim i queer osobama (Vijeće Evrope 2011: 131). Posljedice homofobije su moguća diskriminacija takvih osoba u svim sferama života koja vodi marginalizaciji i socijalnoj isključenosti. Homofobija je kroz historiju toliko uzela maha da je mnogo zemalja istospolni seksualni čin proglasilo krivičnim djelom. Manifestacije homofobije možemo susresti svakodnevno u javnom diskursu i našoj privatnoj sferi, a neke od njih su toliko ukorijenjene u društvo da ih većina ljudi ne primjećuje i ne može prepoznati.

Homofobija je također usmjerena i na ljude koji se percipiraju kao homo, trans ili queer, naime, one koji “izgledaju kao neko” ili “liče na nekoga” drugačije seksualne i rodne orijentacije. Internalizirana homofobija i transfobija označavaju homofobiju i transfobiju koju LGBTTIQ osobe internaliziraju i upućuju drugim LGBTTIQ osobama, i onu koju imaju prema samim sebi (Đurković 2007: 11). Homofobija koju osobe imaju same prema sebi najčešće predstavlja internaliziranu stigmatizaciju te je riječ fobija neadekvatna.

Homofobija može poprimiti oblike fizičkog nasilja i simboličkog nasilja. Samo izbjegavanje i distanciranost također predstavljaju nasilje, samo ne eksplicitno i otvoreno, već prikriveno, koje je teže otkrivati i suprotstavljati mu se. U društvu ne bi smjela biti dozvoljena nikakva forma nasilja te bi se svaka nasilna radnja u pravilu morala sankcionirati.

## Vrste i uzroci homofobije

Homofobija ima različite aktere i manifestira se kroz sve strukture i slojeve društva, uključujući i same pripadnike/ce LGBTTIQ populacije. Svi vidovi ispoljavanja homofobije međusobno su povezani i uslovljeni u složenoj mreži namjernih i nenamjernih djelovanja.

Internalizirana homofobija označava strah od vlastite seksualnosti, odnosno mržnju prema sebi zbog vlastite seksualnosti. Internalizirana homofobija počinje da se razvija u djetinjstvu te se izraz često upotrebljava da bi se uputilo na antihomoseksualne predrasude koje se poprimaju od roditelja i ostale djece, a koje prodiru duboko u psihu i kasnije se negativno izražavaju u adolescenciji ili odraslom dobu (Mondimore 2003: 155). Internalizirana homofobija svakako korijene vuče iz ranog djetinjstva i razvija se tokom cjelokupnog odrastanja jer se preuzima i uči od porodice, prijatelja/ica, iz škole, preko medija i svih ostalih društvenih sfera. Najčešće su najistaknutiji homofobi upravo osobe koje pokušavaju da ignoriraju vlastitu (homo)seksualnost ili ne mogu da je prihvate. Neostvarena homoseksualna želja implicira represiju (Todorović 2001: 137) koja se ispoljava žestokom borbom da se održi hetero pozicija putem mržnje i duboke averzije. Interpersonalna homofobija je eksterna homofobija koja podrazumijeva otvoreno izražavanje netrpeljivosti, bilo da se radi o otvorenom, prikrivenom ili simboličkom nasilju nad osobama nehetero seksualne orijentacije ili nekonvencionalnog rodnog identiteta. Ova vrsta homofobije ima dosta zajedničkog sa kulturnom homofobijom jer djeluje društveno, bilo unutar porodice ili drugih društvenih jedinica. Najekstremniji oblici su fizičko nasilje, dok su prikriveni teži za otkrivanje i često podrazumijevaju isključivanje, distanciranost, izbjegavanje i ignoriranje osobe koja je “drugačija”.



Jezič igra značajnu ulogu u ovoj vrsti homofobije jer predrasude perpetuiraju kroz homofobične šale, homofobične i seksističke metafore i slično. Institucionalna homofobija podrazumijeva sve mehanizme homofobije koji se primjenjuju kroz javni sektor, religijske institucije, privatni sektor, medije i ostale sfere koje ne pripadaju privatnom prostoru. Ova homofobija se provodi putem diskriminacije tokom obrazovanja, procesa zapošljavanja, karijernog napredovanja, administrativnih poteškoća i sl. koja se zasniva isključivo na seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu. Postoje mnogobrojni načini da se institucionalna homofobija pokaže, neki od njih su čak i regulirani (na primjer, pravna nemogućnost da se registriira istospolno partnerstvo), dok su neki prikriveni i neopipljivi (na primjer, nejednak tretman pri zapošljavanju gdje se seksualna orijentacija ili rodni identitet uzimaju u obzir iako se formalno postupak obrazlaže kvalifikacijama ili nekim drugim kriterijem). U hegemonom heteroseksualnom poretku homoseksualnost se gotovo uvijek smatra neciviliziranom i neprirodnom pojavom (Butler 2007: 180) te je time poredak nastoji iskorijeniti i otvorenim i prikrivenim djelovanjem.

Kulturalna homofobija oslanja se najviše na tradiciju i običaje određene "kulture" i kažnjava sve one koji pokušavaju narušiti te postavke. Kako u većini društava vlada heteronormativni patrijarhat, svaka druga društvena matrica posmatra se kao direktna prijetnja vladajućem poretku. Stoga biti hetero znači biti normalna osoba koja se prihvata, a sve ostale orijentacije i identiteti su nenormalni, neprirodni i neprihvatljivi jer se ne uklapaju u ono što je norma.

Homofobiju uzrokuje više faktora. Iako je odgovornost na pojedincu/ki za mržnju i neznanje koje šire homofobičnim ponašanjem i govorom, heteroseksistički sistem svakako je djelimično zaslužan za odganjanje homofobičnih građana/ki. "Polazeći od pretpostavke da je svijet heteroseksualan, patrijarhalno-religijski sistem proizvodi homofobiju koja udružena sa seksizmom negira homoseksualni identitet koji uključuje politiku i kulturu" (Omeragić 2010: 105). Osvrnut ću se na tri najistaknutija uzroka za široku rasprostranjenost homofobije: patrijarhat, heteronormativni odgoj i tabuizaciju seksualnosti.

Patrijarhat podrazumijeva da u društvu moć imaju muškarci, a da se sve ostale osobe pokoravaju njima. Međutim, nemaju svi muškarci moć već samo oni koji se uklapaju u hegemoni maskulinitet – oni koji su “pravi muškarci”. Homoseksualnost je za njih problematična iz najmanje dva razloga. Prvo, iako svjesni da postoje slabiji, nježniji i drugačiji muškarci, činjenica da postoje muškarci koji preuzimaju “žensku ulogu” (a jedna od najčešćih predrasuda upravo jeste ta da u homoseksualnim parovima uvijek mora postojati *muško* i *žensko*) narušava muški subjekt, maskulinitet kao dominantan i nepokoriv. Drugi razlog je što ne postoji jasan vanjski pokazatelj na homoseksualnim osobama koji ih odaje tako da se dešava da se u hegemonim maskulinitetnim krugovima kreću i homoseksualci koji su se “infiltrirali” i prijetu da će narušiti hetero moć. Kada su u pitanju žene, patrijarhat je zasnovan na premisi da su žene čuvarice muškaraca i njihove djece tako da žene koje ne služe muškarcima ili one koje nemaju reproduktivnu funkciju patrijarhatu mogu predstavljati samo smetnju. “Seksizam i homofobija su čvrsto isprepletene predrasude, i nije nimalo slučajno to da je borba za prava gay muškaraca i lezbejki počela nešto posle početka afirmacije žena kroz rane feminističke pokrete” (Todorović 2001: 136). Heteronormativni odgoj nas od malih nogu uči da je osnovna ćelija društva porodica koja se sastoji od muškarca, žene i djece. Brak predstavlja uslov za opstanak u društvu, a na one koji mu se suprotstavljaju vrši se društveni pritisak koji rezultira pokoravanjem ili odbacivanjem. Slično je i sa reproduktivnim ponašanjem: parove koji ne žele djecu društvo odbacuje i distancira, a one koji ih ne mogu imati sažalijeva. Svaka druga vrsta partnerske zajednice predstavlja prijetnju da će se uništiti porodica kao osnovna ćelija društva čime će se početi urušavati cijela civilizacija. Postoji strah da će istospolni brakovi odgajati homoseksualnu djecu (što se nije obistinilo u zemljama gdje je moguće zaključiti istospolni brak). Postoji i teza da je to neprirodna zajednica jer ne može imati djecu; da se homoseksualnost može proširiti i zaraziti druge ljude i sl. U zemljama u kojima ima manje homofobije i više prava za LGBTTIQ osobe nije zabilježen rast u procentu te populacije. Teško je povjerovati da postoji tajna zavjera širenja homoseksualnosti na svijetu, ali važno je zadržati stalno stanje ugroženosti od svega i svakoga jer se tako lakše održava moć nad

stanovništvom. Zaključak je da homoseksualnost ozbiljno ugrožava heteronormativno društvo te je ono zato izrodilo homofobiju.

Iako nam je javni diskurs prožet pričom o seksualnosti i seksualno oslobađanje je uspjelo da slomi dugotrajnu šutnju i represiju javnog bavljenja seksualnošću, ona još uvijek predstavlja tabu temu. Seksualnost se tabuizira u porodici, kasnije u društvu, a kontrolira se namećanjem braka i neophodne reproduktivne funkcije. Zbog toga imamo podjelu seksualnosti na prirodnu i neprirodnu gdje prirodna proizvodi djecu i dešava se isključivo u braku i na onu neprirodnu koju treba izliječiti jer je nemoralna, promiskuitetna i prijeti našoj djeci. Religija je svakako najzaslužnija za tabuiziranje seksualnosti i zajednički sa tradicionalnim i običajnim normama kontrolira i sputava svaku vrstu seksualne slobode. Seksualnost je tabuizirana do te mjere da je sramno o njoj pričati, sramno je čak i misliti na postojanje seksualne želje. U takvim okolnostima represivnog sputavanja, javlja se nedovoljno razumijevanje primarno vlastite, a onda i drugačije seksualnosti.

Iako je neznanje uvijek u korijenu mržnje i netrpeljivosti, a svaka je osoba odgovorna za sebe, u društvu u kojem živimo potreban je značajan napor da se do tog *znanja* dođe. Kroz cjelokupno školovanje i odgojne institucije djeca nemaju priliku da saznaju ili čuju o LGBTTIQ ljudima niti da nauče šta je homofobija i zašto nije uredu. Van škola rijetko će imati priliku da to nauče jer je društvo u svakom svom segmentu prožeto homofobijom te se o tome najčešće ni ne priča. Prešućivanje je također homofobija jer se LGBTTIQ osobe ignoriraju i oduzima im se mogućnost za bilo kakav (politički) utjecaj ili djelovanje.

## **Predrasude i stereotipi**

Predrasuda je neosnovano, pogrešno negativno mišljenje, stav ili uvjerenje koje se ne zasniva na ličnom iskustvu. Predrasude obično prate i snažne negativne emocije poput mržnje i želje da se nekoga ponizi ili kazni. Prema teoriji Williama Rayana o “okrivljanju žrtve”, postoje sljedeće faze eskalacije predrasuda: ogovaranje – stereotipno ocjenjivanje,

izbjegavanje kontakta/socijalna distanca, diskriminacija – ograničavanje različitih prava i sloboda, fizički napad, istrebljenje, genocid (citirano u Todorović 2001: 138). Ove faze su međusobno povezane i njihove granice su propusne i veoma tanke, a postoje paralelno. U dvadesetom stoljeću smo imali pokušaj istrebljenja svih homoseksualca tokom vladavine nacizma. U nekim zemljama se i danas homoseksualci kažnjavaju smrću. Naizgled najbeznačajniji nivo je ogovaranje, odnosno stereotipno predstavljanje koje ima dosta značajnije implikacije nego što se obično razumijeva. Homofobija se u značajnoj mjeri zasniva na neznanju. Međutim, neznanje nikada ljude nije sprečavalo da formiraju čvrsta mišljenja i stavove o homoseksualcima. Praznina koju ostavlja neznanje popunila se stereotipima. Prema Mohru, društvo je kreiralo dvije grupe stereotipa koji su usmjereni na homoseksualne osobe. Prva se odnosi na navodne greške u rodnom identitetu: lezbejke su žene koje žele biti muškarci, ili koje barem izgledaju i ponašaju se kao muškarci, a gejevi žele biti žene, ili izgledaju i ponašaju se kao žene. Druga se odnosi na izuzetno homofobično, ali ne tako rijetko, poimanje LGBTTIQ populacije kao raširene, podmukle, urotničke i pokvarene prijetnje koja predstavlja seksualne manijake i napasnike djece (Mohr 2003: 240). Ovakva pojednostavljena, neinformirana mišljenja sve članove grupe smještaju u jednu kategoriju i pripisuju im istu vrstu ponašanja, vrijednosti i osobina.

Postoji nekoliko veoma prisutnih stereotipa i mitova o homoseksualnim osobama na kojima svakako počivaju temelji homofobije koje je Emina Ferizović u svom tekstu *Homo erotikus balcanicus* (Ferizović 1999: 262-268) pobrojala kako slijedi: gej muškarci su mekušci, našminkani, feminizirani, dok su lezbejke muževne, muškobanjaste, kratke kose; žene postaju lezbejke zato što ne mogu da pronađu pravog muškarca ili su imale loša iskustva sa njima; u homoseksualnim parovima jedna osoba često igra mušku, a druga žensku ulogu; homoseksualni učitelji zavode djecu; imati homoseksualnog učitelja može prouzrokovati kod djeteta da i samo postane homoseksualac; ljudi su ili homoseksualni ili heteroseksualni ili biseksualni; homoseksualci su osuđeni da budu nesretni; homoseksualnost je zaraza (bolest); homoseksualnost se može izliječiti; homoseksualnost je znak dekadentne kulture; homoseksualnost je grijeh; svi homoseksualci su zainteresirani samo za seks; homoseksualci koji javno

govore o svojoj seksualnoj orijentaciji zapravo govore o nečemu što bi se trebalo čuvati u privatnosti. Sve ove izjave su vrlo poznate i česte čak i u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, iako nijedna nije utemeljena na činjenicama i iako su vrlo proizvoljno postavljene.

Roman Kuhar je u Sloveniji proveo veliku studiju štampanih medija od 1970. do 2000. godine na osnovu koje je identificirao pet dominantnih načina na koje se LGBTTIQ osobe prikazuju u medijima: stereotipiziranje, medikalizacija, seksualizacija, tajnovitost i normalizacija (Kuhar 2003: 7). U našim medijima slična je situacija danas (deset godina nakon 2000. godine), ako ne i gora.

Stereotipiziranje, o kojem je gore bilo riječ, podrazumijeva pojednostavljivanje svakog aspekta homoseksualnih odnosa tako da je "svima jasno" da su muškarci feminizirani, a žene muškobanjaste i da jedino takve homoseksualne osobe postoje, iako lezbejki ima i među balerinama i manekenkama, kao i gejeva među fudbalerima i fizičkim radnicima. Svaki stereotip zasnovan je na postojećem, uočenom ponašanju (ne na izmišljenom), ali se onda prenosi i primjenjuje na sve pripadnike/ce grupe ili populacije i služi kao homofobični argument. Stereotipi nisu isključivo negativni, npr. za gejeve se često kaže da imaju stila i da su odlični modni kreatori. Međutim, i pozitivno stereotipiziranje je opasno jer u potpunosti svodi grupu na jednu pozitivnu osobinu i pojednostavljivanjem negira potencijal za različitost.

Medikalizacija homoseksualnost smješta u domenu medicinskog psihijatrijskog izučavanja uzroka i korijena te pojave. Medikalizacijom se neko ljudsko stanje konstruira kao bolest te se na tim temeljima razvijaju teorije o liječenju bolesti. Ovdje upravo pronalazimo osnovu za homofobične izjave da je homoseksualnost bolest, poremećaj te da je prijelazna. Psihijatrija i psihoanaliza u više navrata su dolazile do zaključaka o tome da je homoseksualnost uzrokovana traumama, nasiljem, krizom, mržnjom prema muškarcima/ženama i sl. Medicina je pokušavala da pronađe genetske uzroke, a i danas se vjeruje da je moguće pronaći lijek za homoseksualnost (u SAD-u postoje pokreti koji duhovnim putem "preobraćaju" homo osobe u hetero). Homoseksualnost

kod nas mnogi stručnjaci još uvijek smatraju poremećajem (Zulević 2001: 118). Ne tako davno, 1973. godine, Američki psihijatrijski savez je skinuo homoseksualnost sa liste mentalnih bolesti, a tek 1990. godine Svjetska zdravstvena organizacija izbacuje homoseksualnost iz Međunarodne klasifikacije bolesti. Transrodne osobe suočavaju se sa problemom “medikalizacije identiteta”, a medicinsko etiketiranje koje im se pripisuje ne dolazi samo iz medicinske sfere i javnih zvaničnika već i od šire javnosti (Vijeće Evrope 2011: 32). Kod nas, možemo sigurno reći, ne postoji medijski prostor rezerviran za transrodne osobe, te su one u potpunosti marginalizirane.

Seksualizacija svodi homoseksualne odnose na puki nagon, odnosno prakticiranje seksualnih odnosa. Homoseksualne osobe se percipiraju kao promiskuitetne, da stalno mijenjaju partnere/ice i ne ostvaruju dugotrajne odnose i veze, što su mišljenja zasnovana na pogrešnim percepcijama. Teško je poznavati osobe koje su u dugim i stabilnim emotivno-seksualnim odnosima jer njihove veze nisu društveno prihvaćene te su primorani da se kriju. S druge strane, u društvu u kojem to nije prihvaćeno, teško je i održavati dugotrajan odnos zbog straha da neko ne sazna ili ne primijeti. Kao i među heteroseksualnim stanovništvom, postoje ljudi koji su manje ili više promiskuitetni, manje ili više monogamni i vjerni u vezama. Svaka vrsta generalizacije bila bi pogrešna. Kako društvo svodi homo odnose na seks, tako su se izrodila uvjerenja poput onog da niko nikome ne smeta ako se “to radi u vlastita četiri zida”. Bilo bi poprilično teško, ako ne i nemoguće, provesti cijeli svoj život u vlastita četiri zida.

Tajnovitost i mistifikacija daju LGBTTIQ osobama jednu novu dimenziju i veo tajne o tome gdje su one, čim se bave i šta rade. Mistifikacija vodi marginalizaciji te otvara prostor za stvaranje novih stereotipa. Sada su nam poznate stereotipne izjave poput: “ima njih i ovdje i tamo”; “kuju neku gej zavjeru da preuzmu vlast nad svijetom”; “postoji svjetski gej lobi koji je jako opasan”; “oni se međusobno prepoznaju korištenjem tajnih šifri” itd. Tajnovitost otvara prostor mašti i iznalaženju novih homofobičnih “argumenata” o životnom stilu, seksualnim navikama, supkulturi i ostalim segmentima života LGBTTIQ osoba. Tajnovitost

također podrazumijeva vlastito skrivanje LGBTTIQ osoba i nelagodu da se pojavljuju u javnosti pozicionirani kao LGBTTIQ osobe što doprinosi njihovoj nevidljivosti i produbljuje distancu sa društvom.

Normalizacijom se homoseksualne osobe nastoje prikazati kao heteroseksualne da bi homoseksualnost bila predstavljena kao manje prijeteca i ispolitizirana (Kuhar 2003: 7). Time se umanjuje važnost borbe za prava jer se kreira privid da sva prava postoje te odjednom homofobičnom društvu “nije jasno u čemu je problem”. Normalizacija je opasna jer na perfidan način oduzima moć političkog djelovanja dok društvo nastavlja da se obračunava sa nepoželjnim na druge, skrivenije načine.

Osim sredstava društvene marginalizacije, i jezik igra značajnu ulogu u stvaranju i održavanju homofobičnih stavova u društvu. Ne treba mnogo napora da se u društvu koriguje upotreba jezika i da se iz govora izbace uvredljivi i pogrdni nazivi. Prema tome, savjetuje se da se u potpunosti iz upotrebe izbace pojmovi: peder, perverzni, nenormalni, lezbača, žene koje mrze muškarce, muškarača, seksualno devijantni, bolesni, ženski petko, tetka itd. (Čaušević/Zlotrg 2011: 41). Svi ovi pojmovi koriste se i kao pogrdni, ali i u šalama, dosjetkama, među djecom, omladinom. Ono što je još problematičnije u našem društvu je činjenica da ove pojmove često možemo čuti u javnom diskursu od političara/ki, uvaženih doktora/ica, profesora/ica i ostalih ljudi koje društvo doživljava kao autoritet. Sve je to formalno pravno zabranjeno: diskriminacija po osnovu spola i seksualne orijentacije, govor mržnje, nasilne radnje (općenito) a i po osnovu spola. Ipak, homofobija i njene otvorene manifestacije opstaju.

## **Govor mržnje i nasilje**

U posljednje vrijeme na našim prostorima došlo je do značajnih pomaka u usvajanju zakonodavstva koje bi trebalo da štiti sve ljude od homofobičnog ponašanja. Do takvog koraka nije došlo zbog toga što je društveni razvoj došao do tačke shvatanja da homofobija nije uredu, već zbog toga što je usvajanje zakona nametnuto vanjskim faktorima i ljudskopravaškim

pritislima. Sada država može da radi na normalizaciji jer “svi imaju sva prava i šta ti ljudi još hoće?” Danas imamo dvije najagresivnije manifestacije homofobije koje dalje utječu na produbljivanje institucionalne homofobije koja se sistemski širi i oduzima ili otežava realizaciju zakonom zagwarantiranih prava – govor mržnje i fizičko nasilje. Krivična djela počinjena iz mržnje prema LGBTTIQ osobama nisu specifična samo za ove prostore. Vijeće Evrope navodi da se takva djela dešavaju u svim zemljama članicama Vijeća Evrope. Ova djela su uvijek izuzetno brutalna i okrutna te nerijetko vode u smrt. Transrodne osobe su naročito izložene ovakvim napadima, a nerijetko se dešava da napadi nisu nasumični već da su dobro organizirani i usmjereni isključivo na LGBTTIQ populaciju (Vijeće Evrope 2011: 52). Mnoge LGBTTIQ osobe se susreću sa nasiljem u vlastitoj porodici ili bližem okruženju isključivo zbog seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta. Također su meta navijačkih skupina, fašističkih organizacija, religijskih sekta i grupacija, radikalnih struja itd. Nemoguće je zaključiti do koje mjere su nasilne radnje protiv LGBTTIQ osoba rasprostranjene jer se većina djela ne prijavljuje, naročito ona koja se dešavaju u privatnosti porodice. Postoji opravdani strah da će prijavljivanje dovesti do otkrivanja identiteta, policijskog zlostavljanja, osвете napadača. Većinom napadi ostanu nezabilježeni, a sa posljedicama se žrtve same nose. Zbog toga, kažnjavanja ima vrlo malo ili nimalo. Čak i kada se sudska presuda donese, kazne su tako male i beznačajne u odnosu na počinjeno djelo da je pitanje da li se isplati prijavljivati slučajeve nasilja.

Govor mržnje je čest u javnom diskursu, bilo da se radi o LGBTTIQ osobama, drugim manjinama, etničkim grupama itd. Skoro da i ne postoji kultura dijaloga i govora te je nerealno očekivati da se kažnjavaju oni koji otvoreno govore protiv prava za LGBTTIQ osobe. U zemljama bivše Jugoslavije u posljednjih desetak godina imali smo priliku vidjeti najrazličitije pozive na linč, ugnjetavanje, istrebljenje i razne druge vidove nasilja nad LGBTTIQ osobama. I sve to u javnom diskursu. Religijske zajednice su ohrabrivale one koji su prijetili nasiljem, pseudo-stručnjaci/kinje su raspredali/e o teoriji bolesti i mogućnostima liječenja u psihijatrijskim institucijama. Jednostavno, može se reći da je LGBTTIQ priča izazvala općedruštvenu pometnju, što je s jedne strane dobro, jer se konačno to pitanje stavlja na politički dnevni red i više se



ne može potiskivati u “četiri zida”. S druge strane, sve dok ne budu postojale ozbiljne sankcije za govor mržnje, javnu netrpeljivost i nasilje, ne možemo očekivati da će se društvo početi brže mijenjati.

## Zaključak

Kategoriziranje identiteta (npr. homo, hetero, trans) može biti opasno jer kategorije identiteta vrlo lako mogu da stupe u funkciju regulatornih režima bilo kao normalizirajuće kategorije opresivnih struktura ili kao otpor toj opresiji (Batler 2003: 25). Drugim riječima, samo postojanje drugosti – homoseksualnosti kojoj se sudi prema kriterijima heteroseksualnosti problematično je. Tek kad bude nemoguće postaviti homo i hetero kao stroge suprotnosti, ili muškarca i ženu u binarnu podjelu, moći ćemo govoriti o ravnopravnosti. U fazi u kojoj se danas nalazimo na Balkanu, neophodne su nam kategorije da služe kao temelj na kojem stojimo. U društvu koje živi u dva konstrukta – društveno normalnom i društveno nenormalnom, bez mogućih varijacija na kontinuumu između ova dva konstruirana ekstrema, nemoguće bi bilo govoriti o seksualnoj fluidnosti, o dekonstrukciji heteroseksističke opresije. Također, živimo u etnonacionalnoj šizofreniji koja svakodnevno izrađa nove Drugosti, neprijatelje i prijetnje jer tako opstaje kao čista, netaknuta etnija – u odbrani od svakoga i svega.

Već smo iza sebe ostavili ona vremena kada je homoseksualnost bila krivično djelo ili psihijatrijsko oboljenje (iako i danas možemo čuti ljekare kako je tako klasificiraju), donijeli smo zakone, potpisali međunarodne konvencije o ljudskim pravima (svih ljudi bez obzira na seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet) a još uvijek homofobiju temeljimo na neznanju, netačnim informacijama, predrasudama i stereotipima, uvjereni da će nam homoseksualne osobe uništiti porodicu i civilizaciju.

LGBTIQ osobe i dalje su uglavnom nevidljive u svakodnevnici (Vijeće Evrope 2011: 123) zbog straha od reakcije u školama, na poslu i u porodici. Rijetki koji su vidljivi i aktivni u borbi protiv homofobije meta su raznih pritisaka i prijetnji. Svako ko otvoreno progovori o

pravima za LGBTTIQ osobe može se susresti sa nekom vrstom nasilja. Predrasude i stereotipi su sveprisutni, otpor društva da se radi na edukaciji je veoma jak, a sama zajednica neuvezana. Mnogobrojne osobe nikada ne priznaju da se osjećaju drugačije iz straha od odbijanja, fizičkog nasilja, odbacivanja u porodici i prisilno žive u heteronormativnoj matrici. Takva vrsta represije ne doprinosi kreiranju društva u kojem se poštuju vrijednosti kao što su ljubav, poštovanje, iskrenost, humanost i dobrota.

## Literatura

- Batler, Džudit (2003): *Imitacija i rodna neposlušnost*. U Dajana Fas (ur.) *Unutra/izvan, gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Judith Butler (2007): *Gender Trouble*. New York/London: Routledge.
- Jasmina Čaušević/Sandra Zlotrg (2011): *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku i obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*. Sarajevo: Udruženje za jezik i kulturu Lingvisti/ Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.
- Phyllis Chesler (2005): *Women and Madness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Vijeće Evrope (2011): *Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in Europe*. Strassbourg: Council of Europe Publishing. [http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011\\_en.pdf](http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf)
- Svetlana Đurković (2007): *Nevidljivo Q?*. Sarajevo: Udruženje Q.
- Emina Ferizović (1999). *Homo erotikus balcanicus*, u Zorica Mršević/ Dejan Nebriđić/Dušan Maljković (ur.): *GayTo*. Beograd: Kampanja protiv homofobije/Evropsko udruženje mladih Srbije.
- Roman Kuhar (2003): *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970-2000*. Ljubljana: Peace Institute.
- Richard D. Mohr (2003): *Ono osnovno o homoseksualnosti: neka pitanja, činjenice i vrijednosti*, u Igor Primorac (ur.): *Suvremena filozofija seksualnosti*. Zagreb: Kruzak.
- Francis Mark Mondimore (2003): *Prirodna povijest homoseksualnosti*. Zagreb: Biblioteka historia.
- Merima Omeragić (2010). *Dehijerarhizacija ho:ofobičnog patrijarhata*, u *Zeničke sveske*, br. 12, 2010.
- Ana Todorović (2001): *Homofobija: prikaz kroz teorije predrasuda Elisabeth Young Bruehl*. U Miodrag Kojadinović (ur.): *Čitanka istospolnih studija*. Beograd: Program istospolnih studija/Queer Studies Programme.

Jelena Zulević (2001): *Homofobija kod studenata I godine psihologije u Beogradu*. u Miodrag Kojadinović (ur.): *Čitanka istospolnih studija*. Beograd: Program istospolnih studija/Queer Studies Programme.

Lejla Huremović

## ŠTA JE COMING OUT?

Coming out predstavlja doživotni proces istraživanja sopstvene homoseksualne orijentacije, uključujući dijeljenje i razmjenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima, kolegama i koleginicama na poslu, školi, ali i sa širom društvenom zajednicom. Coming out zapravo znači složeni proces prepoznavanja, prihvatanja, izražavanja i dijeljenja svoje seksualne orijentacije sa drugima kao i sa – sobom.

### Teoretičari i njihove teorije o coming outu

U teoriji postoji opisano nekoliko modela razvoja LGBT identiteta. Svakako najpoznatiji – i to prije svega po tome što je prvi koji je, uprkos rasprostranjenosti homofobije uzimao homoseksualnost kao “normalnu” – je onaj koji je proizvela Vivijen Kas na samom pragu osamdesetih.<sup>16</sup>

#### *Kasov model coming outa*

Teorija razvojnog modela homoseksualnog identiteta koji je ona ponudila sastoji se od šest stupnjeva opažanja i ponašanja. To su zasebni periodi tokom kojih prolaze LGBT osobe koje su u procesu coming outa. Kasova, dakle, prikazuje u svojoj studiji sljedeće periode:

- *period konfuzije identiteta,*
- *period upoređivanja identiteta,*
- *period tolerancije identiteta,*
- *prihvatanje identiteta,*
- *period ponosa na sopstveni identitet, i*

---

16 Dr. Vivijen Kas je lezbejka, australijska klinička psihologinja i psihoterapeutkinja koja se bavi i istraživanjem u oblasti seksologije. Njenu coming out priču možete pročitati na: <http://jlgvic.org/pdf/Coming%20Out%20Kosher.pdf>

- *sintezu identiteta*.<sup>17</sup>

Ovaj model u svom pristupu “odobrava” obnavljanje nekih od perioda u složenom procesu razotkrivanja identiteta tokom života. Također, ovaj model ne predstavlja pravilo da ga sve LGBT osobe prolaze istim redosljedom. Zbog toga su se u historiji javile kritike modela Kasove.

Kaufman i Džonson navode na osnovu novih istraživanja da je Kasov model danas manje ubjedljiv, nego što je bio kada se pojavio i to iz više razloga; da ne uzima u obzir socio-kulturne faktore koji imaju utjecaja na razvoj identiteta; da su se priroda stigme i njene prakse značajno promijenile u međuvremenu i da bi njegova linearna struktura mogla da ukaže na to da bi ako neko odudara ili se ne uklapa u šest stadijuma modela razvoja identiteta, mogao da izuzme kao dobro integrisana homoseksualna osoba, što više nije istina (Kaufman 2004: 807-833).

R. Trioden navodi da se ovim modelom predstavlja da su razotkrivanje identiteta i njegov razvoj – jedno. Lora Braun kritikuje ideju stadijuma kao sveobuhvatnu, jer u nedovoljnoj mjeri objašnjava LGBT iskustvo. Drugi teoretičari, opet, navode da se ljudi tokom svog razvoja identiteta zapravo kreću stazom naprijed-nazad. Drugim riječima, jednoga dana možemo osjetiti ponos zbog svog identiteta, ali već narednog dana možemo osjećati (samo) toleranciju identiteta. Model Kasove tako nešto ne uzima u obzir.

### ***Troidenov model coming outa***

R. Troiden vjeruje da je seksualni identitet opažanje sebe kao heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili aseksualne osobe.

Troiden nudi model od četiri stupnja za lezbejski i gej proces coming outa. Tvrdi da samo mali broj ljudi koji su imali “homoseksualna iskustva” zapravo usvaja jedan od identiteta. Razgovori sa ženama pokazali su da je feministički pokret sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća snažno utjecao na broj žena koje konceptualno razmatraju svoju seksualnost i čine sopstvene izbore.

---

17 Više o svakom periodu možete pročitati u knjizi Sunčica Vučaj (2009): *Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji*, Beograd

Troidenove faze:

- *faza osjetljivosti,*
- *faza konfuzije identiteta,*
- *faza usvajanja identiteta,*
- *faza posvećivanja.*

### **E. Kolemanov model coming outa**

E. Koleman predlaže model od pet stupnjeva pri čemu se fokusira na kasnije stadijume i kreiranje romantičnih veza za razliku od drugih predloženih modela. Ali stadijumi koje navodi su direktno povezani sa procesom razotkrivanja seksualnog identiteta (Sunčica Vučaj 2009):

Prvi: *Predotkrivanje*

Drugi: *Otkrivanje*

Treći: *Istraživanje*

Četvrti: *Prva veza*

Peti: *Integracija*

Coming out proces podrazumijeva za većinu neheteroseksualnih ljudi intezivan proces koji počinje negiranjem, tolerancijom i prihvatanjem, a na kraju tog procesa (i najčešće) integracijom identiteta.

U procesu coming outa prema roditeljima postoje određeni modeli kroz koje roditelji pri saznanju prolaze.<sup>18</sup> To su: *šok, gubitništvo, prekratnica i angažman.*

## **Danas: savremena mišljenja**

Danas je sve više lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih ljudi outovano i sve više misli kako je “biti u ormaru” nezdravo. Sve se češće može čuti rečenica “Ormar je za stvari”. Coming out se sve više u LGBT zajednicama usvaja kao politički ispravan čin, pa čak i dužnost, obaveza za

---

18 Organizacija *Roditelji, porodice i prijatelji lezbejki i gej muškaraca* u svom programu je ponudila ovaj proces kroz koji roditelji prolaze. Više na: <http://community.pflag.org/Page.aspx?pid=191>

objašnjenjem kako će protivnicima pod tim okolnostima biti teže da ih marginalizuju i diskriminišu.

Politički aspekt coming outa vidljiv je u kampanji za ljudska prava - "Projekat coming outa". Ubrzo poslije Marša na Vašington 1987. godine, Praznik coming outa, 11. oktobar je proglašen praznikom LGBT osoba. Naročito u univerzitetskim kampusima, Praznik coming outa nagovarao je LGBT osobe da otkriju svoju seksualnu orijentaciju drugima. "Coming out" je postao oblik političkog aktivizma za koji se učesnici/e nadaju da će povećati podršku ciljevima zalaganja za prava LGBT osoba.

Još jedan politički aspekt coming outa je praksa "outovanja", u kome drugi otkrivaju nečiju homoseksualnost protiv njegove ili njene volje. Za outovanje su obično ciljane poznate ličnosti i političari, naročito oni koji su se zalagali protiv gej i lezbejskih ciljeva.

Mada je ta praksa duboko kontroverzna u okviru LGBT zajednice, outovanje je označilo promjenu u stavu u odnosu na period prije Stounvola kada je vrhovna vrijednost među istospolno orijentisanim osobama bilo poštovanje privatnosti (Živković 2011).

Drugi misle da coming out nije uvijek individualno ili socijalno opravdan. Često se koristi i izraz "coming home" ("dolazak kući") koji se odnosi na upoznavanje porodice sa njihovim partnerom/kom kao prijateljom/prijateljicom ostavljajući na taj način emotivnu vezu skrivenom. "Coming home" kao alternativa nije zaživjela i to upravo zbog homofobije, odnosno brige da bi homofobični članovi/ce porodice eventualno mogli/e partnera/ku njihovog djeteta da otkriju za njegovu/njenu seksualnu orijentaciju.

Biti "out" u klasičnom LGBT rječniku znači da LGBT osobe nisu više u ormaru: da biti "out" znači konačno biti u spoljnom svijetu i izvan svih isključenja i lišavanja. Možemo reći da biti "out" ("izvan") zapravo znači biti unutra - unutar carstva vidljivog, izgovorljivog, onog što je kulturno razumljivo. Drugim riječima, outovanje kao takvo zapravo



konstruiše “ormar” koga zapravo treba da uništi, a sebe da otkrije. Dakle biti “out”, prema Džudit Batler i Dajan Fas, biti “izvan ormara” znači kategoriju identiteta u kojoj je uvijek sadržan, prikriven – drugi ormar (Fas 2003: 25).

Generalno se smatra da je coming out važan prelazak u zrelost u LGBT zajednici, prihvatanje i saopštavanje svoje seksualnosti i neophodan preduslov za prihvatanje svog mjesta u zajednici. U praksi, međutim, coming out nije izolovani životni događaj već proces koji traje čitavog života i kroz koji istospolno orijentisane osobe integrišu svoje lične identitete sa svojom javnom ličnošću.

Mnoge LGBT osobe su “out” pred nekim od članova/ica svoje porodice, pred nekim prijateljima/cama, poznanicima/ama, ali obično ne pred svima. Čak i poslije prihvatanja svoje homoseksualnosti (i coming outa pred samim sobom), odluka da se napravi coming out pred drugima ostaje pitanje od vitalnog značaja kome svaka osoba pristupa na svoj način (Živković 2011).

## Literatura

- Dajan Fas (2003): *Unutra/Izvan: gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Joanne Kaufman/Cathryn Johnson (2004): *Stigmatized Individuals and the Process of Identity*, u *The Sociological Quarterly*, nr. 45, (4), 807-833.
- Sunčica Vučaj (2009): *Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava.
- Danijela Živković (2011): *Coming out*  
<http://www.labris.org.rs/pojmovnik/coming-out.html>

## LIČNE *COMING OUT* PRIČE

### **“Nije mi cilj da postanem biološki muškarac i tako ostanem potpuno nevidljiv” Alex**

Prvi coming out imao sam kada sam bio jako bijesan i dao mami brošuru za roditelje čija su djeca lezbejke, gejevi i biseksualna. Uradio sam to u afektu, mada to nema nikakve veze sa mnom - nikada nisam mislio da sam lezbejka. Mama je tada pomislila da sam ja gej, a ja sam htio bilo šta uraditi tako bijesan, iako joj nisam mislio tada reći da sam trans. Ona je to pročitala i počela plakati. Govorila je: “Znala sam”, “nisi u Amsterdamu”, i slične stvari. I tada je to bila završena priča.

Nakon toga sam počeo zujati po Tuzli, jer sam tamo počeo studirati. Kada me je profesorica na fakultetu prvi put pitala da se predstavim, ja sam se predstavio kao Aleks. Nakon toga sam objašnjavao i njoj i svim ostalim profesorima/icama na fakultetu, svaki put kada su me oslovljavali/e ženskim imenom koje sam dobio na rođenju. Iscrpljivao sam se objašnjavajući i ispravljajući ih. A onda me je jedna profesorica uputila kod doktora Perovića koji je bio njen dobar prijatelj. Ona se tada i šalila sa mnom i govorila da je mama htjela curicu, a dobila dječaka. I sada mi ona lajka statuse i čestita rođendane na fejsu i još uvijek smo u kontaktu.

I prije sam znao da sve informacije i medicinsku pomoć mogu dobiti u Srbiji, ali me je tada profesorica uputila na pravo mjesto, gdje sam i dobio prve prave informacije. Kada je profesor Perović bio u posjeti na UKC-u Tuzla otišao sam na kliniku i tada me je prvi put pregledao. Bilo mi je jako neprijatno. Morao sam da se skinem, a onda me je cijelog ispipao. Ja prije toga nikad nisam išao ginekologu/inji, pa je sve bilo jako neugodno. Rekao je da imam ekstremno ženski klitoris, a ja sam se gotovo rasplakao. Pokazivao je na mom tijelu gdje treba uraditi koji zahvat, a okolo su ljudi prolazili koji su mogli da me vide kroz staklo...

Profesor Perović me je uputio kod psihijatra seksologa koji radi sa trans osobama. Rekao sam mu sve ono što je očekivao, a on mi je rekao da mi ne može dati dijagnozu, jer je potrebno zadovoljiti još jedan uslov - da kažem porodici, čija je podrška neophodna.

U BiH nema stručnog medicinskog osoblja koje se bavi pitanjima transrodnosti. Prije Beograda sam otišao kod plastičnog hirurga ovdje da pitam da li bih mogao uraditi mastektomiju (hirurško odstranjenje grudi). On mi je rekao da postoji neka psihologinja u Banjaluci koja bi mi mogla dati papir, nakon čega bi on mogao izvesti taj zahvat. Međutim, shvatio sam da je to sve pogrešno, jer ja nisam vreća krompira da me šetaju i sjeckaju bez ikakvog smisla.

Kasnije sam bio i kod doktora Đorđevića u Beogradu. On me je sve vrijeme oslovljavao u muškom rodu, ali kada sam skinuo majicu da me pregleda, počeo je da se zbunjuje i nekoliko puta se prešaltao na ženski rod. Zanimljivo je to da čim ljudi vide ženske karakteristike, automatski griješe. Međutim, i ja se ponekad osjećam neugodno kada treba da ispravljam ljude, jer meni to nije bitno toliko. Šta su uopšte te zamjenice: la, o, šta god? Prije tranzicije mi je to bilo mnogo bitnije, jer mi je bilo važno da ukazujem da nije uvijek stvar onakva kako izgleda. Valjda je to taj poriv da dokažem da nije uvijek sve tako društveno uslovljeno, binarno, da nije sve crno-bijelo.

Već u autobusu, dok sam se vraćao u Tuzlu, počeo sam pisati pisma. Poslao sam tri pisma: mami, tati i sestri. Moja mama i sestra su paničarke, pa se mama uspaničila i čim je dobila pisma, sakrila je tatino pismo. Njih dvije su to pročitale. Ja sam čekao dva dana da mi odgovore, a onda me je sestra nazvala i počela plakati. I ja sam se rasplakao, jer sam dugo čekao da mi se jave i mislio sam da me više neće voljeti. Međutim, obje su rekly da je sve uredu, ali su bile jako uznemirene.

Nakon toga pričao sam i sa zetom i zajedno smo odlučili da idemo u Beograd - mama, sestra, zet i njihova kćerka, kojoj su govorili da idemo u "Veliki grad", da se ne bi izletila pred tatom gdje je bila. Sestra i mama su nasamo pričale sa psihijatrom koji im je rekao da ću ja biti jedan

lijep dječak, odnosno, da to već jesam. Mama je nakon tog razgovora odjednom postala sva ponosna i počela mi se obraćati u muškom rodu. Vidjelo se da se ona bori u sebi, ali i da ne dopušta da to izađe van. Od tada se dešava da, recimo, kada sretnemo neku njenu poznanicu na ulici, ona me predstavlja kao njenog sina.

Ja sam htio i tati da kažem, ali to je takva sredina u kojoj se njemu ne smije reći. Nekoliko puta sam pokušao, ali su me mama i sestra sprečavale. I zet me je sprečavao i govorio da se oni boje šta se može desiti kada ja odem u Tuzlu i oni ostanu sami sa tatom.

Kada je krenuo proces tranzicije, počeo sam da se mijenjam. Tata me je nekoliko puta pitao kakav mi je to muški glas. Sada mi raste i brada i ja se uvijek obrijem kad idem kod njih, ali se to ipak vidi. Od tada me uvijek zagleda dok priča sa mnom, ništa mu nije jasno, govori kako imam više dlaka na nogama nego on, kroz šalu izgovara rečenice poput: "Moja sinčina". Jednom me je nazvao i rekao: "Gdje je moj veliki dječak?"

Sada definitivno moram da mu kažem, nije uredu da više ne razgovaram s njim o tome. Pomaže mi to što su mama i sestra dobro sve to prihvatile. Sada je taj momenat kada ne mogu više da biram hoću li ljudima pričati ili neću, jer su razlike vidljive, već skoro dvije godine sam na testosteronu. I to je ta specifičnost vezana za transeksualnost - ne postoji izbor hoćemo li ili nećemo pričati da smo trans, jer su promjene koje nam se događaju vrlo vidljive, za razliku od lezbejki i gejeva koje/i mogu da biraju kome i da li da pričaju o svojoj seksualnosti.

Sa sredinom nisam imao nikakvih problema. Čak i kada sam dobivao batine, dobivao sam ih jer su mislili da sam biološki muškarac i to nikada nije imalo veze sa mojom transrodnosti. Kako se uglavnom družim sa ženama, za mene misle da sam "pička" ili "gej", pa sam zbog toga imao problema. Na fakultetu sam odmah na početku objasnio sve i svi su dobro odreagovali i odlučili da poštuju moje zahtjeve da mi se obraćaju u muškom rodu, bez obzira na dokumente koji govore drugačije. Svi su me oduvijek podržavali, čak i prije tranzicije. Jedino su mi

dok sam radio u kafani, prije tranzicije, govorili razne stvari iz nerazumijevanja. Brojni su bili komentari poput: “Lijep si k'o lutka”, “imaš ženske ruke”, “ne možeš nikada osjetiti što ja mogu dok sam sa ženom”, “ti nikad ne možeš biti muškarac”. Sve to mi je više smetalo dok nisam bio na testosteronu, jer su me tada ubjeđivali da sam žensko i da nisam muško. Sada mi je ipak lakše. Obožavam gledati face onih koji su mi ranije tako govorili, a sada kada me vide ništa ne kontaju. Najviše me nervira kada mi tako nešto kaže gej koji ne želi to da prizna, pa tada uvijek odgovaram: “Ja mogu biti muškarac, a ti nikad nećeš sebi priznati da si gej”.

Definitivno postoji razlika u saopštavanju drugima prije tranzicije i sada - sada više ništa ni ne objašnjavam, sada me već svi/e vide kao biološkog muškarca, tako da ni nemam šta da objašnjavam. Međutim, ja i dalje volim govoriti svima da sam trans, jer mi nije cilj da pređem preko toga. Meni je cilj izmijeniti neke stvari, npr. dokumente, ali mi nije cilj da postanem biološki muškarac i tako ostanem potpuno nevidljiv. Bitno mi je da i dalje pričam o tome kako trans pitanje ne bi ostalo nevidljivo. Većina ljudi radi drugačije i kada završe sa tranzicijom, više nikada ne spominju trans priču, niti žele da imaju bilo kakve veze sa tim. Poštujem svačiju odluku, razumijem zašto ljudi imaju potrebu da pređu na drugu stranu, ali meni je važno da se uvijek izjašnjavam kao trans muškarac, pogotovo zbog sredine u kojoj živim i upravo zbog trans nevidljivosti.

Ne znam za puno ljudi iz BiH koji su trans. Znam za još jednog dečka koji ima 18 godina. Preporučio sam mu da ide u Beograd, a on je jako nestrpljiv da uđe u tranziciju, pogotovo sada kad vidi sve promjene koje se meni dešavaju. Znam još nekoliko trans ljudi iz BiH i uvijek se jako obradujem - poludim od sreće svaki put kad upoznam još neku trans osobu odavde. Znam još jednog dečka koji je imao puno problema, dobio je neku dijagnozu od psihologa sa kojom je kasnije otišao kod doktora. To kod nas ide sve jako teško, moraju se pronalaziti kanali u traženju medicinske pomoći. Taj doktor mu je rekao da oni uopšte nemaju iskustva sa transrodnošću, da se nikada nisu susretali sa tim “problemom”, ali mu je ipak prepisao na svakih dvadeset dana testoste-

ron. On me je jednom zvao da mi kaže da u gradu nema testosterona, nakon čega smo obojica bili u panici. Razgovarali smo o tome ko koliko uzima testosterona, on se žalio kako uzima manje od mene. Sve su to vrlo interesantne razmjene...

Sada ipak više osjećam da sam dio LGBT zajednice, nego strejt. Više imam i prijatelja iz LGBT zajednice. Ne mogu da zamislim sebe kako izlazim u kafanu sa nekim krkanima i pričam o pičkama i sisama, fudbalu ili svemu onome što me ne interesuje. Kada sam bio mali, družio sam se stalno sa dječacima, nikad sa curicama. Pravio sam gluposti kakve su pravili dječaci. Sada kontam da nemam strejt prijatelja, čak i oni koji su strejt - makar malo su queer. Ima nekih kolegica sa fakulteta sa kojima zujim, a koje su strejt, ali i one zbog mene sada mnogo više stvari razumiju i otvaraju se.

Međutim, čak i u okviru LGBT zajednice malo se govori o trans temama. Mi smo u manjini među onima koji su već manjina. Čak i kada se govori o trans temama, prvenstveno se misli na transeksualnost, a transrodnost se zaboravlja, iako i među LGB osobama ima puno transrodnih. To pitanje je dosta nerazumljivo i nepoznato i među samom LGBT zajednicom. Pored toga, tu je i činjenica da mnoge transeksualne osobe kada završe sa tranzicijom, više ne žele da budu dio LGBT zajednice, već je potpuno napuštaju. Niti na čitavom Balkanu skoro da ne postoji trans aktivizam, nema aktivista/kinja koji/e mogu da budu role modeli i koji/e o tome javno govore. Zato je meni važno svuda i uvijek da govorim o transrodnosti, da pričam o promjenama koje nastaju na tijelu, kako nastaju, da širim priču o onome o čemu se uopšte ne priča.

## “Želim da znaju da sam sretna kao lezbejka.” L.

U srednjoj školi sam intezivnije počela da gledam i pričam o curama. Uvijek sam bila slobodna i nemarna ko sluša. Sve sam to nekako gledala kao zezanciju. Zašto bi me iko shvatao ozbiljno, ipak sam živjela u maloj sredini gdje većina ljudi misli da je nemoguće da u njihovoj okolini postoji lezbejka.

Sa 17 godina sam prvi put izašla na sastanak sa curom. Pošto sam se s njom vidjela u jednom drugom gradu, jedva sam čekala da dođem kući i da to ispričam svojim prijateljicama, prijateljicama s kojima sam dijelila sve. I onako sva uzbuđena sam im rekla. Tog dana nije bilo neke ružne reakcije, postavljale su pitanja tipa: pa je li ti se svidjelo, hoćeš li nastaviti, je li to bilo samo eksperimentalno i sl. Ni sama nisam znala odgovore na ta pitanja, samo sam osjećala neku ispunjenost u sebi. Međutim, kako su dani prolazili i kako sam ja onako sva zaljubljena, u oblacima, hodala gradom i njima stalno pričala kako mi je lijepo, one su na jednoj rođendanskoj zabavi meni rekle, nakon što sam se ja outovala jednoj poznanici, da izaberem ili one ili ona. Rekle su da se one ne mogu nositi s tim što sam ja takva kakva jesam i da moram odabrati. Da im je neprijatno kad ja pričam o takvom odnosu između dvije cure, da je to bolesno i neprirodno i da one ne bi željele da imaju veze s tim. Tad mi se cijeli svijet srušio. One su bile jedine kojima sam mogla to reći, nisam mogla doći mami ili sestri i reći. Trebala mi je njihova podrška a dobila sam odbijanje. Zašto? Samo zato jer sam ja ljubila ženu, a one muškarca.

To me je sve nekako uzdrimalo i ono što sam ja osjećala a nisam znala opisati je počelo da dobija drugačiju dimenziju. Prošle su noći u razmišljanju, postavljanju milion pitanja sebi. Pitala sam se da li sam si ja umislila to što osjećam, da li trebam to osjećati i sl. Nisam mogla o tome pričati ni s kim, jer čak i oni koji su to tad prihvatili kao OK nisu mi mnogo mogli pomoći, jer nisu ništa o tome znali. Ja sam znala jedno, da se ne mogu prestati vidati sa tom djevojkom. Tako da, sreća, pa



sam imala nju koja mi je bila velika podrška tad i jedina osoba s kojom sam mogla pričati o tome. Ona mi je govorila da sam lezbejka a ja sam uporno to poricala i govorila da jedino što mogu priznati jeste da mi se ona sviđa. U biti taj proces prihvatanja sebe kao onog što zaista jesam, sebe kao lezbejke je trajao oko godinu dana. Jedno jutro sam se samo probudila i rekla si da sam lezbejka i da me boli briga šta će ko misliti. Tad sam prvi put shvatila da sam ponosna što sam lezbejka i da nemam problema da se nosim s tim u životu.

Moj prvi coming out je značio gubitak nekih od tih prijateljica, neke su nakon određenog perioda došle k meni, shvativši da su pogriješile i tražeći oprostaj i želeći da budu ponovo dio mog života. Postale su to, ali definitivno, bio je to najteži coming out koji sam imala prema nekom/j od svojih prijatelja/ica, i ostavio je trajni ožiljak u meni. S druge strane, olakšao je onaj kamen koji sam nosila na duši. Lakše sam se ja osjećala kada sam to izgovorila, bez obzira na posljedice koje su uslijedile.

Bez obzira što sam sopstvenim coming outom shvatila da se mogu nositi sa svojim identitetom i da s njim nemam problema, već na njegov gledam kao na nešto sasvim normalno i prirodno, bilo mi je jako teško ponovo se nekome outovati. U mene se tad uvukao dodatni strah. Strah od outovanja ljudima do kojih mi je stalo. Trebale su da prođu godine da bih ja pobijedila taj strah i ponovo mogla otvoreno i slobodno reći nekome da sam lezbejka.

Još jedan prinudni coming out, kako ga ja nazivam, bih izdvojila kao jako utjecajan na moj daljnji život. Neki dečko, koji je bio na jednom od gej partija, na kojem sam i ja bila, bio je iz mog grada i već ujutro me je dočekao poziv moje sestre. Kada sam se javila na telefon i kada me je sestra pitala gdje si bila sinoć, znala sam da zna. Jer nikad do tad me nije zvala i pitala gdje sam sinoć izlazila. Ja joj nisam željela lagati i samo sam rekla, očigledno da znaš. Mislila sam da neće burno reagovati, da me neće vrijeđati, mislila sam da će njena reakcija biti iznenađenje i da će željeti sa mnom pričati o tome, ali ne. Rekla je da sam je razočarala, da nisam normalna, da idem u propast. Bilo je tu još teških riječi ali ja nisam mogla da je slušam. Samo sam rekla: ako želiš

razgovarati, razgovarat ćemo kad dođem kući i spustila sam joj slušalicu. Nismo se više čule a ja sam nakon dva mjeseca napokon smogla hrabrosti da odem kući. Sva sam se tresla, užasno me je bilo strah stati ispred nje i pričati o svemu. Međutim, kada sam došla kao da se ništa nije desilo. Ona je to naprosto ignorisala i nije spominjala. A nisam ni ja. Mislila sam da je bolje tako. Međutim, nije bilo. To me je samo još više počelo gušiti i stvarati mi pritisak. Par mjeseci kasnije sam smogla hrabrosti i rekla joj u lice. Ja sam lezbejka i zašto nećeš da pričaš sa mnom?! Ali odgovor je bio negativan. I samo me je nastavila ignorisati. Tada sam jednostavno odlučila ne spominjati više to i nastaviti živjeti svoj život. Imala sam tu sreću da ne živim s njima, da živim u drugom gradu. Danas smo u super odnosima, ali se ta tema ne spominje. Ali u meni još uvijek tinja bol zbog toga što moja sestra ignoriše moj život na takav način. Ne znam, nekako meni je bitno moje priznanje porodici i njihovo prihvatanje. Nije da želim s njima pričati o intimnim stvarima iz mog ljubavnog života, nego jednostavno da budu svjesne istog i da im mogu reći kad sam sretna ili kad imam neki problem, na kraju krajeva, da ih mogu upoznati sa svojom curom. Ali nisam out svojoj porodici i to mi teško pada. Kako postajem starija sve više i više mi stvara ogroman pritisak. Ne zbog mogućih pitanja zašto nemaš momka, kad ćeš se udati i sl. Nego zato što želim da su dio mog cjelokupnog života, a ne samo priče o poslu, fakultetu i sl. Želim da znaju da sam sretna kao lezbejka. Ali me je strah kako će to prihvatiti i zbog tog straha svakim danom odgađam ovaj, meni najvažniji i najteži, coming out. Strah me je maminog zdravlja, ne želim da ja budem uzročnik njenog zdravstvenog stanja, ne bih to sebi nikad oprostila. Znam da pri pomisli da im kažem ne bi trebala na to misliti, ali naprosto ne mogu da ne razmišljam. Strah me je odbijanja, loših riječi. Znam da ću ih povrijediti, ali oni nisu svjesni da će i oni mene povrijediti takvim regovanjem.

Svakim danom sebe osnažujem i nadam se da ću u skorijoj budućnosti outovati se svojoj porodici i skinuti kamen sa srca.

Svi moji coming outi prijateljima nakon tog prvog su prošli iznenađujuće super. Moji prijatelji su me sasvim normalno prihvatili kao lezbejku i dan danas se družimo i njima je super to što preko mene

mogu upoznati dosta takvih ljudi. Kažu da su samo bogatiji poznavanjem njih.

Danas imam 24 godine i out sam svim svojim prijateljima, nekim kolegama na poslu, a i to ovisi gdje radim. Na fakultetu nisam bila out, ali nisam imala ni problema da, ukoliko me neko pita da mu/joj kažem. Ne skrivam svoju seksualnu orijentaciju po svaku cijenu, ali je i ne govorim na svakom ćošku. Bitno mi je da krug ljudi s kojim se družim zna i da se unutar tog kruga mogu osjećati slobodno i da mogu biti ono što jesam.

Mislim da ono što je bitno pri svakom mom coming outu jeste da sam dovoljno jaka u tom trenutku, sigurna i spremna da mogu to reći očekujući različite reakcije, i one pozitivne i one negativne. Jer, coming out za mene predstavlja jedno veliko olakšanje, čini me jačom i potpunijom. Vadi me iz ormara, čini me više dijelom ovog društva. Putem coming outa postajem slobodnija. Ne mogu reći slobodna, jer je to teško u društvu u kojem živimo. Ali čini lakšim moj život i buđenje svakog jutra u ovom već previše homofobičnom društvu. Jer imajući pored sebe osobe koje znaju za mene i koje me prihvataju kao lezbejku i koje svakodnevno žive sa mnom, čine moj život sigurnijim i sretnijim. Fenomenalan je osjećaj kada imaš osobe koje će stati uz tebe u borbi.

## **“Zaljubljujem se u osobu, u ljudsko biće – sve ostalo je manje važno” R.P.**

*Coming out* samoj sebi desio se nekada u srednjoj školi. Iako nisam ništa konkretno ostvarila, tada sam shvatila da mi se podjednako sviđaju i žene i muškarci. Meni je to bilo OK. Znala sam se zaljubiti i u ženu i u muškarca, međutim, u tim srednjoškolskim danima nisam ženama ništa pokazivala tako da nisam ostvarila nijednu vezu sa ženom. Nisam nikome pričala o svojim osjećanjima jer tada to za mene nije bilo toliko značajno. Činjenica da sam biseksualna mi ni danas ne predstavlja problematičnu temu, iako mi je bila jako važna u trenutku kada sam počela o tome da razgovaram sa bliskim i bitnim ljudima jer mi je bilo važno kako će oni reagirati. Meni je, u suštini, sve što se dešavalo bilo OK i dok sam bila tinejdžerka imala sam osjećaj da je to tako sa svima, da je to najnormalnija stvar na svijetu - da ti se sviđaju i muškarci i žene.

Kasnije, kad sam počela da studiram, imala sam par ozbiljnih veza sa muškarcima. Svaka od tih veza je relativno dugo trajala tako da sam većinu odraslog života bila sa muškarcima. S njima uglavnom nisam razgovarala o svojoj biseksualnosti. Tek nakon što sam ostvarila prvi odnos sa ženom, u koju sam se bila jako zaljubila, počela sam shvatiti da ću sa budućim partnerima o tome trebati razgovarati. Tako da je u mojoj posljednjoj *straight* vezi partner znao da sam biseksualna i otvoreno smo o tome razgovarali. Prvi odnos sa ženom ostvarila sam u inostranstvu i upravo ta sloboda vani me je ponukala da se ozbiljno pozabavim mogućnostima i poteškoćama veze sa ženom u našem društvu. Zapravo, tek nakon prvog zaljublivanja u ženu sam shvatila da o tome želim i trebam pričati.

Općenito, prve reakcije svih mojih prijatelja na pomen odnosa sa ženom bile su pozitivne i znatiželjne, većina ih je mislila da je to seksi. Ali nisu pridavali previše pažnje mogućnosti da dvije žene stvarno uđu u ozbiljan odnos i u njemu budu dugoročno sretni. Iako se njima činilo da je to nešto što se samo jednom desilo i po svemu je bilo nebitno,

meni je u tom periodu, koji je bio formativan na više načina, moja biseksualnost postala bitna. Tada kao da sam znala da će moja iduća veza biti sa ženom. Nekoliko mjeseci nakon što se moja najozbiljnija veza koju sam imala sa muškarcem završila, upoznala sam ženu s kojom sam započela moju prvu *gay* vezu.

Tada je počeo ozbiljan *coming out* drugim ljudima. Trajalo je to. Sa svakom bitnom osobom sam išla na kafu i ozbiljan razgovor. Rekla sam svim ljudima s kojima sam inače dijelila svoj privatni život. Ja sam imala potrebu da razgovaram, a s druge strane i praktičnu potrebu da prijatelje/ice upoznam sa tom osobom. Samo mi je jedna osoba rekla da joj to nije OK. Sve ostale su bile pune podrške i razumijevanja. Zapravo, većina je to primila kao informaciju, ne kao novost. Nisu bile u šoku niti su postavljale pitanja šta i kako? To je bilo dobro, jer sam ja shvatila da je bio pametan potez razgovarati i riješiti se neugode koja se polako počela stvarati zbog prešućivanja nečeg što je bitan dio mene. Odjednom se pojavila potreba da o tome razgovaram jer u našem društvu ljudi o tome malo razmišljaju i nisam znala šta da očekujem. Taj jedan prijatelj jeste imao negativnu reakciju. Nastavili smo se družiti i on je to prihvatio kao činjenicu, ali mislim da mu to intimno nije OK. Od tada o ovoj temi ne pričamo.

Sa starcima nisam nikada imala ozbiljan razgovor, ali nisam imala ozbiljan razgovor nikada ni po pitanju svojih veza sa muškarcem. Oni su svjesni moje biseksualnosti, ali ja svoje odnose sa partnerima/aca ne djelim previše. Općenito, ne samo s njima. Vjerujem da će se vremenom pojaviti neko s kim ću željeti ostvariti nešto dugotrajno i značajno te ću tada morati o tome i razgovarati. Do sada su mi sve veze sa ženama bile kratke i u samim začecima, tako da nisam imala priliku da otvorim ozbiljan razgovor na tu temu. I o mojim odnosima sa muškarcima su malo znali. Ne zato što je to tabu ili se o tome ne razgovara, već zbog toga što su meni veze u mojoj intimnoj sferi i samo s nekoliko bliskih osoba o tome razgovaram. Iako su starci po prirodi stvari bliske osobe, ne mislim da je naš odnos manje kvalitetan zbog toga što ne dijelimo tu vrstu intime. Također ne mislim da je takav odnos uzrokovan biseksualnim identitetom, jer ni o partnerima nisam s njima razgovarala.

U mom životu postoji mnogo ljudi koji ne znaju da sam biseksualna, međutim to nema veza sa sakrivanjem seksualne orijentacije. Jednostavno s većinom ljudi s kojima dolazim u interakciju nemam potrebu da razgovaram o svom privatnom životu. Nisam osoba koja će taj identitet stavljati kao prvi, ne osjećam potrebu da svima dajem do znanja da sam biseksualna. Ako se nametne tema, ako me neko pita o tome - otvoreno kažem. Ni ja ne pitam ljude s kim se zabavljaju i kakav im je identitet, ako se zblizimo dovoljno saznat ćemo.

Moj život je na neki način podijeljen u dvije faze, prvu mogu okarakterizirati kao *straight*, a drugu kao lezbejsku. Većina lezbejki smatra da sam napravila taj prelaz i da sada nema povratka. Kažu da su i one nekada bile sa muškarcima. Ja ne vjerujem u to, i ne slažem se s ljudima koji smatraju da je biseksualnost nemoguća. Mislim da je iskreno moguće biti biseksualna osoba do kraja života i da nije potrebna promjena ili prelaz sa jedne orijentacije na drugu. Muškarci i dalje reaguju tipično jer je većini ideja o dvije žene veoma seksi. Meni je ovaj stav problematičan jer donekle oduzima legitimitet ženskoj ljubavi. Mislim da većina njih potajno vjeruje da će sve žene na kraju završiti sa muškarcima. Što se mene tiče, ne zanima me da li nekome nešto smeta. Ako nekom biseksualnost smeta, to je njihov problem, ne moj. Ako se nekome nešto ne sviđa, ne moramo se družiti. Ne želim ikome da se pravdam i ne namjeravam to raditi.

Da li je lakše biti *gay* ili biseksualna osoba? Ma ni jedno ni drugo nije lako. Nije lako ni *straight* osobama. Mislim da je drama u glavi, i *straight* ljudi drame tako da je nemoguće generalizirati. Sve zavisi od osobe, ako je osoba pomirena sama sa sobom i osviještena, svoj će identitet nositi kao i sve ostalo u životu. To jeste teško u našem društvu, ali bi nešto drugo bilo jednako teško u drugom društvu. I iskreno me ne zamaraju ljudi kojima nije OK moj način života ili bilo čiji drugi. Samo sebi stvaraju frustraciju.

U svom životu sam dobivala više kritike i negativnih komentara po pitanju nekih drugih aspekata. U našem patrijarhalnom društvu, ljudi općenito imaju problem sa samostalnim ženama, tako da sam u komši-

luku predmet ogovaranja jer živim sama i dolaze mi muškarci u goste. Ne šminkam se kada idem na posao i to je ljudima čudno. Sve ono što se ne uklapa u konstrukt žene i ženskog odskače i ljudima “smeta”. Tako da sam navikla na komentare, kritiku i otpor društva. Da ne spominjem širi društveni pritisak u vezi udaje i majčinstva.

Kada govorimo o društvenom diskriminiranju biseksualnih osoba, mislim da se slučajevi i iskustva razlikuju, kao u svemu. Sve zavisi s kim osobe dolaze u kontakt. Svi mi biramo odnose u koje ulazimo tako da tu vršimo selekciju partnera/ica, prijatelja/ica i sl. Ličnim primjerom možemo raditi na mijenjanju tih predrasuda. Postoji predrasuda da su biseksualne osobe promiskuitetne. Ja sam imala manje partnera/ica od većine osoba koje poznajem. Uglavnom sam imala duge veze tako da nisam stigla biti promiskuitetna. Ne vjerujem da bih mogla. To je toliko lično i zavisi od osobe do osobe, uostalom kao i sa ostalim seksualnim orijentacijama. Ja nisam primijetila da su biseksualne osobe manje ili više promiskuitetne od ostalih ljudi.

Ne volim da se smještam u kategorije, čak se ne bih identificirala ni kao biseksualka. Često je ljudima bitna ta kategorija, čak i u zajednici postoje pritisci da se svrstavamo u kutije. Mislim da je to kontraproduktivno jer trebamo raditi na dekonstrukciji kategorija i ustaljenih, definiranih normi ponašanja. Zaljubljujem se u osobu, u ljudsko biće – sve ostalo je manje važno. Do sada sam imala veze sa veoma različitim tipovima ljudi. A da bih shvatila da me neko privlači, moram se sa osobom upoznati, makar do neke mjere. Zbog toga nemam šeme za jednu noć ili neke kratkotrajne odnose za koje unaprijed znam da neće uspjeti.

Kada mi se osoba dopadne, taj osjećaj nije povezan sa spolom i fizičkim karakteristikama. Ono što mene privuče je energija i intelekt, sve ostalo pada u drugi plan. Nije važna boja kože, visina, težina, spol... Dovoljno je da me osoba zaintrigira. Mislim da mi ta fluidnost jedino može biti prednost, a nikako problem u životu.

## “Imam momka i to već duže vrijeme...” F.

Kako početi pisati? Jednostavno početi... Coming out predstavlja za većinu, gejeva i lezbejki, pa tako i za mene, prilično veliki izazov, ako ne i najveći. Ne postoji formula za coming out, budući da se kod svakoga sam čin outovanja sasvim drugačije odvija. Coming out se odvija cijeloga života. Nažalost, većina nas danas sasvim čudno gleda kada se izgovori “Ja sam gej”, a žalosno je i to da nas samo mali broj odmah prihvati. Ali valjda će se nekada i to promijeniti.

Sve je počelo još u pubertetu, od toga kako sam posmatrao samo starije momke. Momci iz moje generacije mi i nisu bili nešto zanimljivi, a djevojke još nezanimljivije. Stalno sam tražio prisustvo momaka, ali tada još nisam ni bio svjestan toga što sam. Mislio sam da je sve ok, i da je to sasvim normalno, ali i ne baš. Počinjem posmatrati te iste momke u svlačionicama nakon tjelesnog, i sam prizor, nagih, znojnih muških tijela me iznova fascinirao. Postajao sam ljubomoran kada bih vidio kako se neki momak i djevojka ljube, zapravo, bio sam ljubomoran na djevojku i na to što ja nisam na njenom mjestu. Postajao sam ljuboran samo onda kada bi se radilo o nekom zgodnom momku. Jesam li možda imao kompleks niže vrijednosti? To da sam gej sebi sam priznao tek nekada u 14.-15-toj godini, nakon nekog perioda eksperimentisanja. Eksperimentisanja? Ne, nije to bio nikakav period eksperimentisanja, nego samo period koji je potvrdio da sam to što jesam. Ali zašto je tako teško sebi priznati? Mislim da je to zbog:

1. Činjenice da nas gej muškarce na TV-u prikazuju kao napucane i u haljinicama, ili našminkane i u super uskoj garderobi (danas malo manje nego ranije). Mlad momak, koji primijeti da je drugačiji, postane još više zbunjen: “Ja gej, eh, nisam, ne hodam ja našminkan u haljinicama, sa torbicama i ne govorim tako čudno”. Isto tako većina momaka koji oblače haljinice radi neke predstave se automatski svrstavaju u gej osobe, iako ti isti momci nakon te predstave ulaze u normalnu garderobu i žive sasvim normalan život, bili oni gej ili ne.



2. Klasične priče “I, imaš li djevojku”, priče oko vjenčanja, djece, kao da je to već unaprijed određeno.

3. S druge strane je još uvijek, nažalost, u nekim glavama, ideja da je homoseksualnost nešto loše, da je bolest, mentalni poremećaj! Činjenica je da ništa od gore pomenutog nije istina.

Odrastao sam u vrlo liberalnoj porodici (mislim samo na uže članove porodice), gdje je mama bila glava porodice i koja se nije dala vući za nos. Odrastao sam u dvije potpuno različite sredine - jedna totalno liberalna, neopterećena glupostima, sredina u kojoj nikome ništa nije falilo, i sredina u kojoj nikoga nije bilo briga ko je s kim ili šta taj sa ovim nekim radi, a s druge je strane sredina opterećena sitnicama, sredina u kojoj je jad i čemer bila svakodnevnica, sredina koja se još uvijek vodila nekim zastarjelim principima i sredina u kojoj je to s kim i šta, postala duševna hrana lokalnih mahaluša. Sredina u kojoj je gej osoba bolesna (možeš i misliti). U početku to nisam shvatao, jer mi jednostavno nije bilo jasno kako mogu tako dva različita svijeta da postoje, pa me je i bilo pomalo strah pričati kako ja volim muškarce, strah za mene, a i strah za ljude koji su bili, i još su sastavni dio mene. Ali opet, želja za muškim dodirima je bila veća i od samog straha, pa sam počeo da tražim momke po raznim portalima. Bilo je tu i par zanimljivih momaka, ali samo par, nažalost, i baš iz tog razloga odustanem od potrage preko tih portala.

I onda upoznam sasvim slučajno i neočekivano momka preko portala za upoznavanje, kojeg inače nisam dugo koristio; momka u kojeg sam se zaljubio, zaljubio toliko da sam samo o njemu mislio. Nalazio se s njim, išao njemu, provodio vrijeme s njim... I sve je bilo ok, osim jedne stvari, a to je da sam svaki put kada bi se nalazio s njim morao da izmišljam neke nove ljude i neke nove situacije, a sve to kako moja mama ne bi saznala da hodam s muškarcem, i da joj je sin, jedini sin, drugačiji od ostalih. I trajalo je to, more novih, imaginarnih ljudi oko mene, more laži. I shvatim da je bolje da od mene sazna, pa makar i preko pisma, a ne od nekoga drugog. Uzmem list papira i počnem da pišem: “Draga mama, stvari ti stoje ovako: Imam momka i to već duže vrijeme i odlično mi je s njim, znaš volim ga, i ne mislim odustati od

njega...” Napišem i kako je sve počelo, kako su me počeli interesovati muškarci, napišem i da mi je iskreno žao što nisam kao većina momaka, ili sin kakvog bi ona željela, i napišem da ću je razumjeti ako mi okrene leđa. Bilo je na tom papiru još dosta toga, ali se više i ne sjećam. Ostavim pismo na sto i krenem prema školi. 13:00h - sjedim u klupi i mijenjaj boje, obliva me znoj, tresu mi se ruke; 14:00h - pozovem prijateljicu G. i ispričam joj šta sam uradio, a G. će na sve to: “Ovako, imaš dvije opcije: prva je ta da odeš sada kući, uzmeš pismo sa stola, pocijepaš ga i nastaviš da živiš kako si i do sada, a druga je da ostaneš ovdje i prihvatiš tu činjenicu da će ti mama naći pismo, pročitati ga i da ćeš se morati suočiti s njom. Ali bilo kako bilo, tvoja G. je tu i bilo šta da ti treba znaš kome da se obratiš” (i zahvalan sam joj zbog toga do kraja života). A G. je djevojka koja je slična meni, dinamična, revolucionarski nastrojena, bez dlake na jeziku i djevojka koja me je odmah skužila, a ja naravno nisam ništa poricao, nego odmah potvrdio i tako učvrstio naše odnose. 15:00h - razmišljam šta da radim i nije mi dobro, sve me steže, sve me pritišće, izađem ispred škole zapaliti cigaru, ali me i dalje steže i pritišće. 16:00h - izbora da biram šta da radim više nije bilo, mama je vjerovatno kod kuće i čita šta joj je sin ostavio na stolu. 17:00h - sjedim, ne mrdam se, ne razmišljam, jednostavno vegetiram. 18:00h - zvoni zvono, kao kraj nastave za taj dan, a meni u glavi zvoni i govori mi idi kući, suoči se s mamom. To je bilo prvi i posljednji put da sam imao te neke čudne zvukove i glasove u glavi. Krenem kući i na pola puta se vratim do škole, i opet tako, dva puta, i na kraju si kažem: “Idi budalo jedna kući, bolje sada da se suočiš sa istinom, nego da odugovlačiš, nastaviš se uništavati i lagati se”. I odjednom počnem da hodam, dobijem neku čudnu snagu, neku smirenost. Stanem ispred vrata, udahnem i pozvonim, kad imam šta i da vidim. Mama na vratima, spremna da negdje ide, s osmjehom na licu, i govori mi: “O dobro da si stigao, idem ja sada na neki sastanak, večera ti je na šporetu, jedi, odmori malo, a znaš ono, ono što si mi ostavio na stolu, o tome ćemo kada se vratim”. Okrenu se i niz stepenice, a ja ostadoh sav u čudu, nije mi jasno šta se dešava. Osmijeh? Možda je to uvertira u dramu, možda nije ni pročitala, a možda misli da se zezam? I opet tri sata iščekivanja, tri sata razmišljanja šta i kako. Hodam po kući, palim svaku sljedeću cigaru prethodnom, i od jednom čujem kako se vrata otvaraju, pali se svjetlo i u svemu tome moja mama. Reče “Ćao”

i nestade u svoju sobu, te se opet pojavi nakon par minuta i poče da priča: “Znaš sine, tvoja mama je znala sve to i ranije, ali je čekala da joj ti to kažeš, nisam htjela vršiti pritisak na tebe tako što bih te ispitivala neke stvari. Ti si moj sin, samo moj i ja sam tu pored tebe kada ti god šta zatreba, a to s njom ili njim, to uopšte nije važno, važno je to da si mi ti sretan i zadovoljan, a ujedno i ja. A sada, pričaj mi o tom tvom malom...” I tako krenu razgovor koji je trajao dugo u noć, konačno iskren i opušten razgovor.

Od tog trenutka sam znao, zapravo, bio siguran da imam nekoga pored sebe, nekoga ko me podržava i nekoga do koga mi je sada više nego ranije stalo. Od tog trenutka, odnos mene i mame poprima neku veću dimenziju, više nismo samo mama i sin, sada smo kao prijatelji, koji o svemu pričaju (možda ovo zvuči patetično, ali je uistinu tako). I nakon toga shvatim da nisam uopšte imao razloga za brigu jer sam zaboravio na činjenicu da imam jako liberalnu majku, koja prihvata sve i koja za sve ima razumijevanja. I da, hvala svim silama na tome što su mi podarile jednu takvu osobu kao što je moja mama.

S druge strane, moja dugogodišnja prijateljica, djevojka navodno širokih shvatanja, ultra moderno natrojena, mi okrenu leđa kada joj rekoh da sam gej: “Znaš, šteta što si gej, zapravo, šteta što ne tražiš pomoć, priznaj, olakšaj i sebi i drugima da si bolestan, jer znaš to je prvi korak ka ozdravljenju!” Ostadoh bez riječi kada to izgovori. Okrenuo sam se i otišao. U početku sam mislio da se zeza i da će se javiti kako bismo išli van, ali se to ne desi ni do danas. Nešto kasnije čujem od nekih zajedničkih prijatelja kako je pričala da više nismo bliski, ali im ne želi reći razloge zašto je sve to tako. Ok, hvala joj što je to zadržala za sebe i hvala joj što je bila iskrena pa mi sve rekla u lice, ali ja niti hoću, a niti želim ubjeđivati tu djevojku u nešto što ona očigledno ne želi da shvati. Da stvar bude još gora, ista ta djevojka treba da završi studiji psihologije i to kao jedan od boljih studenata!

Bio je tu i jedan momak koji je išao u isti razred kao i ja, momak koji se družio s mojom dobrom prijateljicom koja je znala da sam gej, koja mu je jednom prilikom i rekla za mene, ali koji se jednostavno po-

vukao nakon završene škole, kao i većina. Taj momak mi se javio prije dvije godine i pozvao me na kafu. Naravno da sam se odazvao pozivu. Priča je krenula: “Prvo da ti se izvinim što sam te ignorisao u gradu, ali jednostavno nisam znao kako da se postavim prema tebi, jer znam da si gej. U početku mi je sve to bilo fuj, ali sada, kako sam stariji shvatio sam i naučio se nositi s time, i nadam se da ćeš me shvatiti i prihvatiti moje izvinjenje.” Naprosto nisam znao šta mi se dešava, jer sve sam očekivao samo to ne. Naravno da sam prihvatio izvinjenje i naravno da mi je bila jasna njegova reakcija, i bilo mi je baš drago da se to desilo. Danas, sa istim tim momkom se družim, izlazim, pijem kao da se nikada ništa nije desilo. Pričamo otvoreno o vezama i svim mogućim stvarima, jer kako i sam kaže “Baš mi je drago da čujem i drugu stranu priče, normalnu stranu priče.”

Danas živim u drugom, zapravo trećem gradu, gdje sam upoznao dosta odličnih, zanimljivih ljudi, na moju sreću, ljude koji su isti kao i ja, ili ljude koji nas podržavaju. Coming out mi ne predstavlja danas neki problem pred ljudima za koje znam ili mogu da pretpostavim da će se znati s tim nositi. Isto tako, coming out je za mene odličan mehanizam filtriranja ljudi, jer ko mene ne prihvata nije mi ni potreban u blizini. Za ostale me nije briga, ne pada mi na pamet da im se outujem, jer ko treba da zna - zna.

# LGBTTIQ... RJEČNIK

## ***Aktivizam***

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati političke promjene. Aktivistički, stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikaln, on se najčešće javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koje bi da održe status quo.

## ***Asimilacija***

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima/kama i homoseksualcima/kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama, dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promovišu upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

## ***Bifobija***

Netolerantnost ili nasilje prema biseksualnim osobama koje sprovode heteroseksualne osobe (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili lezbejke i/ili gejevi.

## ***Biološki (hromozomski) spol***

Određenje determinisano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

### ***Biseksualna osoba***

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, ili, osoba koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u osobe oba spola. Prezir prema biseksualnim osobama (vidi bifobija) počinje da jenjava tek s pojavom queer pokreta, dakle, paralelno sa tendencijama nivelisanja bitnih razlika među neheteroseksualnim osobama.

### ***Coming out***

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastite (homo)seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja heteroseksizmu.

### ***Druga porodica***

Mreža prijatelja, partnera/partnerki i bivših partnera/partnerki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je uskraćeno u njenom primarnom okruženju.

### ***Diskriminacija***

Svaki oblik zlostavljanja i represije, koji može i ne mora uključivati fizičko nasilje. Zasnovana na principu razlikovanja i različitosti, ona ideološki i posredstvom institucija koje posjeduju moć da nadziru i kažnjavaju, lišava prava sve one koji se na ovaj ili onaj način ne uklapaju u dominantnu matricu. Princip po kome diskriminacija funkcioniše može se vezati kako za ignoranciju tako i za privilegovano znanje, ali su mu u osnovi netolerantnost i moć.

#### ***Posredna Diskriminacija***

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, na izgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

### *Neposredna diskriminacija*

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, odnosno svako djelovanje ili propuštanje djelovanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

### *Institucionalizovana diskriminacija*

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favorizuju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta “grupa” grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili srednje-više klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date “grupe”, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopšte), održava se putem spomenutih ustanova.

### *Višestruka diskriminacija*

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.) Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

### *Uznemiravanje*

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacional-

nom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

### *Spolno uznemiravanje*

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

### *Mobing*

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog.

### *Segregacija*

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

### **Drag**

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom Glob teatru kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (kako glumica nije bilo). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerašavanje (otuda fraza *in drag* – prerušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega referiše na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju, oponašajući žene, i time sprovode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra “fiksiranim”.



### ***Drag-kralj***

Lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca.

### ***Drag-kraljica***

Gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

### ***Gej (gay)***

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane “vesele (gej) žene”, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv homoseksualna osoba. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz homoseksualac, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamjeni rječju gej.

### ***Gej muškarac***

Muškarac koga fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina “homoseksualac”, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

### ***Genderfobija***

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

### ***Govor mržnje***

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promovisanje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama - na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih lidera koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

### ***Heterofobija***

Strah i mržnja prema heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

### ***Heteroseksizam***

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja lezbejki i gejeva. Primjer su brojni članci o ljubavi, parovima i odnosima koji nigdje ne pominju istospolne parove.

### ***Heteronormativnost***

Može se definisati kao pretpostavka da su svi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda - ono što je nužno ili nametnuto pojedincima/kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao "pravog muškarca" ili "pravu ženu", tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

### ***Heteroseksualna osoba***

Osoba koju fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola. Heteroseksualna osoba ne mora da ima seksualna iskustva sa osobom suprotnog spola da bi se definisala kao heteroseksualna.

#### *Prinudna heteroseksualnost*

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Edrijen Rič) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Po lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcioniše patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da

bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan.

### ***Homofobija***

Strah, netolerancija, nasilje ili mržnja prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti bifobija]). Manifestuje se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rada, nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricaće da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

### ***Interiorizovana homofobija***

Interiorizovana mržnja prema sebi, koja nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su ne-strejt osobe u srži loše i inferirone ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima/ama grupe i da se pripadnicima/ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

### ***Homoseksualac***

Zastarjeli klinički termin za osobe koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Bolji termini su “gej (muškarac)/gejevi” i “lezbejka”.

### *Situaciona homoseksualnost*

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti/ice i učenici/ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom/kom istog spola za novac itd.

### **Interseksualna osoba**

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima “muške” ili “ženske” kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam “hermafrodit”, koji je obimno korišten od strane liječnika tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih osoba.

### **Lezbejka**

Žena koja se emotivno, društveno ili psihološki investira u druge žene. “Lezbejka” je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za neheteroseksualne žene, što u lezbejskog feminističkog teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnom očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gde je rođena pjesnikinja Safo koja je uznosila ljubav među ženama.

### **LGBT**

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

### **LGBTIQ**

Skraćenica za “lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer” osobe.

### **Mizoginija**

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

### **Out**

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

### **Outirati**

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka ili biseksualna osoba. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivno se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kad će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u Bosni i Hercegovini termin “autirati se” također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

### **Patrijarhat**

Norma na kojoj je zasnovana struktura društva; niz strategija da se uspostave i održe postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

### **Peder**

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabšašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (*faggot*). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

### **Poliamorija**

Mnogostruke ljubavne veze, otvorene, nasuprot tradicionalnom sparivanju. Uslov je da sve osobe u ovim odnosima znaju jedna za drugu i da su ti odnosi zasnovani na konsenzusu.

## ***Spol***

Klasifikovanje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

## ***Spolni identitet***

Individualno identifikovanje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

## ***Queer***

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašćen), on postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili/e su ovu oznaku kao “seksualni disidenti/disidentkinje”. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrđan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

## ***Queer teorija***

Škola književne i kulturne kritike, koja se u SAD pojavila početkom osamdesetih godina, duguje svoje intelektualno porijeklo feminističkoj teoriji i francuskim filozofima poput Mišela Fukoa i Žaka Deride. Queer teoretičari analiziraju sve tipove tekstova u cilju razobličenja temeljnog značenja, distinkcija i odnosa moći u kulturi koja je proizvela tekst. Analize otkrivaju složene kulturne strategije kojima je omogu-

ćena regulacija seksualnog ponašanja, što često rezultuje represijom i diskriminacijom seksualnih disidenata koji krše seksualne tabue ili se ne uklapaju u kulturno sankcionisane rodne uloge. Ciljevi queer teoretičara su destabilizacija kulturnih ideja o prirodnosti, normalnosti, seksualnosti i termina hetero- i homoseksualnosti koji su korišteni u svrhu diskriminisanja osoba koje se nisu saobražavale zapadnom idealu monogamnog heteroseksualnog braka. Queer teorija se mahom vezuje za teoriju društvenog konstruktivizma i u neskladu je sa esencijalističkim postavkama (recimo, teza da je neko po svojoj suštini ili bitnom određenju gej muškarac, odnosno lezbejka) koje postoje unutar starije (ali i novije) konceptualizacije neheteroseksualnog identiteta (vidjeti lezbejski identitet). Neka od najpoznatijih imena u queer teoriji svaka-ko su Džudit Batler, Iv Kosofski Sidžvik, Sindi Paton, Dajana Fas, Leo Bersani i Sajmon Vetni.

### ***Rod***

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt sopstvenog identiteta/ izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”.

### ***Rodni identitet***

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, “rodno izražavanje”), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identifikiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju - ove osobe nazivamo “transrodne” osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identifikirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

### ***Rodno izražavanje***

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

### ***Seksualna orijentacija***

Emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Izbjegavajte korištenje uvredljivog izraza “seksualna preferencija”, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

### ***Seksizam***

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda. Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

### ***Seksualni identitet***

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju “strejt”, “gej”, “bi”, “queer”, “neodređen/a”, “neodlučan/a”, “asekualan/a” i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke. Ima i onih koji tvrde da se i seksualna orijentacija može odabrati, iako se to mahom poriče.

### ***Stil života***

Termin koji se često koristi kako bi se degradirali životi gejeva i lezbejki. Izbjegavajte korišćenje. Kao što ne postoji ni heteroseksualni stil života koji je jedinstven za sve, tako ne postoji ni gej stil života.

### ***Strejt***

(ili str8 ili Straight) označava, prije svega, nešto pravo, bez skretanja (devijacija), nešto nepomiješano, ali i nešto konvencionalno, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, “normalne” i “prirodne”. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.



### ***Transgender/Transrodno***

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljane nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

### ***Transrodna osoba***

Termin za osobe čiji je rodni identitet u nesukladnosti sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstavljaju sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama “muško” i “žensko”, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen “ženski” spol, ali je njegov rodni identitet “muški” ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodnih identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen “ženski” spol, ali je njen rodni identitet “ženski” ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodnih identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnim identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac, na primjer, je transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

### ***Transeksualna osoba***

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modifikovala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

## ***Transfobija***

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

### *Interiorizovana transfobija*

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

## ***Tranvestija/tranvestite/tranvestiti***

Tranvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Tranvestiti/e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentisane osobe.

## ***Tranzicija***

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda.

## ***Trougao/crni trougao/rozi trougao***

Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, romkinje i prostitutke. Tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima pogubljeno je više desetina hiljada istospolno orijentisanih osoba.

## ***Zastava duginih boja***

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

## ***Zločin iz mržnje prema LGBT osobama***

Odnosi se na kaznena djela motivisana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene

seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član/ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

## Literatura

- Dajan Fas (2003): *Unutra/Izvan: gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije.
- Ljiljana Živković (2005, ur.): *Priručnik za novinarke i novinare : ka Evropi: marginalizovane grupe i odgovorno novinarstvo*. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska prava.
- Council of Europe (2011): *Discrimination on Grounds of Sexual orientation and Gender Identity* ([http://ilga-europe.org/home/guide/council\\_of\\_europe/lgbt\\_rights/commissioner\\_hr](http://ilga-europe.org/home/guide/council_of_europe/lgbt_rights/commissioner_hr))

## AUTORI\_CE

**Damir Banović** (1983, Sarajevo) završio je studij prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, gdje trenutno radi kao asistent i završava magistarski studij. Koordinator je u Sarajevskom otvorenom centru, te saradnik na različitim projektima koji se tiču društvenih nauka i LGBT prava. Autor je dvije pravne analize o LGBT pravima u Bosni i Hercegovini.  
*damir@soc.ba*

**Masha Durkalić** (1986, Sarajevo) završila je Žurnalistiku na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Trenutno radi kao PR u jednoj sarajevskoj marketinškoj i PR agenciji. Saradnica je političkog magazina Dani i freelance novinarka. Također je koordinatorica programa Step Up! u implementaciji ILGA-Europe (International Gay and Lesbian Association Europe) pri Sarajevskom otvorenom centru. Aktivizmom se bavi od 2008. godine.  
*masha@soc.ba*

**Saša Gavrić** (1984, Tuzla) završio je Političke i upravne nauke u Konstanzu. Trenutno pohađa master studij u Sarajevu. Voditelj je Sarajevskog otvorenog centra, gdje realizuje projekte u polju obrazovanja, nauke, kulture i ljudskih prava. Bavi se politološkim naučnim radom, izdavaštvom, prevodjenjem, te drži predavanja na različite teme vezane za društvo, politiku i kulturu Bosne i Hercegovine.  
*sasa@soc.ba*

**Lejla Huremović** (1987, Vlasenica) završila je Odnose sa javnošću na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Trenutno pohađa master studij Komunikologije i odnosa sa javnošću na istom fakultetu. Radi kao asistentica programa Ljudska prava u Sarajevskom otvorenom centru, gdje je također zadužena za organizaciju radionica i događaja. Bavi se amaterski fotografijom. Aktivizmom se bavi od septembra 2011. godine.  
*lejla@soc.ba*

**Marko Jurčić** (1983, Rijeka) bavi se zagovaranjem prava LGBT osoba. Saradnik je više nevladinih organizacija iz hrvatske sa kojima radi na aktivnostima osiguravanja pravne podrške za zločine mržnje i diskriminaciju kroz komunikaciju sa oštećenim osobama i odvjetnicima/cama. U LGBT aktivizmu je od svoje 19. godine, najviše kroz organizaciju Povorka ponosa u Zagrebu. Član je udruge Zagreb Pride i jedan od koordinatora Centra za LGBT ravnopravnost, saveza 3 LGBT organizacije iz Zagreba i Rijeke gdje je zadužen za odnose sa javnošću i monitoring postupaka pred sudom.

*marko@zagreb-pride.net*

**Snježana Milivojević** (1956, Banja Luka) profesorica je iz oblasti javnog mnijenja i medijskih studija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Ona vodi Centar za medijska istraživanja i članica je naučnog savjeta Centra za ženske studije. Radila je do sada na različitim svjetskim univerzitetima, kao što su Oxford, Massachusetts, Georgia, Westminster, UCL, Sussex, Milano, Sofia itd. Autorica je velikog broja članaka, te je vodila fundamentalna istraživanja u oblasti medija.

*snjmil@hotmail.com*

**Lepa Mladenović** (Beograd) je feministička, antifašistička aktivistica, feministička konsultantica za rad sa ženama sa traumom muškog nasilja i konsultantica za lezbejke. Bila je jedna od prvih aktivistkinja lezbejskog pokreta u bivšoj Jugoslaviji i jedna je od osnivačica Labrisa, prve lezbejske organizacije u Srbiji. Facilitatorica radionica iskustava o emotivnoj pismenosti, nasilju nad ženama i lezbejskim životima.

*lepa.ml@sbb.rs*

**Marija Savić** (1979, Kragujevac), dugogodišnja LGBTQ aktivistica iz Beograda; članica Queer Beograd kolektiva. Trenutno živi u Sarajevu i saraduje sa različitim LGBTQ grupama i individuama iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Hrvatske na jačanju kapaciteta, edukaciji i savjetovanju, direktnim akcijama i antidiskriminacijskim sudskim slučajevima.

*mangelinaja@gmail.com*

**Aida Spahić** (1982, Sarajevo) završila je Engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a nakon toga Rodne studije u Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Trenutno pohađa Prevodilački postdiplomski studij na Filozofskom fakultetu. Bavi se prevodilaštvom i aktivno radi u nevladinom sektoru na projektima promoviranja ljudskih prava i rodne ravnopravnosti i jezičkim projektima.  
*aida.spahic@gmail.com*

**Boban Stojanović** (1978, Zaječar) osnivač i koordinator Queeria centra, LGBT organizacije iz Beograda. Višegodišnji antiratni, feministički i LGBT aktivista. Realizovao je veliki broj umjetničkih projekata, kao što su *Dnevnik*, *Queer salon umjetnosti*, te je bio jedan od organizatora Belgrade Pridea 2010. i 2011. godine.  
*bobanqueeria@gmail.com*

**Sunčica Vučaj**, (1973, Beograd) studirala je pedagogiju i andragogiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Aktivna je od početaka nastajanja samoorganizovanog LGBT aktivizma. Napisala je knjigu *Treći glas – coming out i lezbejke u Srbiji* i uredila jedinstvenu brošuru o ličnim pričama lezbejki u našoj zemlji *Šta ti srce kaže*. Dugogodišnja je saradnica organizacija Labris, organizacije za lezbejska ljudska prava i Gayten LGBT, centra za promociju prava seksualnih manjina u oblasti edukacije i različitih programa podrške. Ponosna je na svoju lezbejsku porodicu.  
*suncica@zenergija.org*

